

ISSN 2223-4047

ВЕСТНИК

МАГИСТРАТУРЫ

6-1, 2024

научный журнал

ВЕСТНИК 6-1 (153) **МАГИСТРАТУРЫ** 2024

Научный журнал

издается с сентября 2011 года

Учредитель:

ООО «Коллоквиум»

Полное или частичное воспроизведение материалов, содержащихся в настоящем издании, допускается только с письменного разрешения редакции.

Адрес редакции:

424002, Россия,
Республика Марий Эл,
г. Йошкар-Ола,
ул. Первомайская, 136 «А».
тел. 8 (8362) 65 – 44-01.
e-mail: magisterjour@gmail.com.
<http://www.magisterjournal.ru>.
Редактор: Е. А. Мурзина
Дизайн обложки: Студия PROeKT
Перевод на английский язык
Е. А. Мурзина

Распространяется бесплатно.
Дата выхода: 15.06.2024 г.
ООО «Коллоквиум»
424002, Россия,
Республика Марий Эл,
г. Йошкар-Ола,
ул. Первомайская, 136 «А».

Главный редактор Е. А. Мурзина

Редакционная коллегия:

Е. А. Мурзина, канд. экон. наук, доцент (главный редактор).

А. В. Бурков, д-р. экон. наук, доцент (г. Йошкар-Ола).
В. В. Носов, д-р. экон. наук, профессор (г. Москва)
В. А. Карачинов, д-р. техн. наук, профессор (г. Великий Новгород)
Н. М. Насыбуллина, д-р. фарм. наук, профессор (г. Казань)
Р. В. Бисалиев, д-р. мед. наук, доцент (г. Астрахань)
В. С. Макеева, д-р. педаг. наук, профессор (г. Орел)
Н. Н. Сентябрьев, д-р. биолог. наук, профессор (г. Волгоград)
Н. С. Ежкова, д-р. педаг. наук, профессор (г. Тула)
И. В. Корнилова, д-р. истор. наук, доцент (г. Елабуга)
А. А. Чубур, канд. истор. наук, профессор (г. Брянск).
М. Г. Церцвадзе, канд. филол. наук, профессор (г. Кутаиси).
Н. В. Мирошниченко, канд. экон. наук, доцент (г. Саратов)
Н. В. Бекузарова, канд. педаг. наук, доцент (г. Красноярск)
К. В. Бугаев, канд. юрид. наук, доцент (г. Омск)
Ю. С. Гайдученко, канд. ветеринарных наук (г. Омск)
А. В. Марьяина, канд. экон. наук, доцент (г. Уфа)
М. Б. Удалов, канд. биолог. наук, науч. сотр. (г. Уфа)
Л. А. Ильина, канд. экон. наук. (г. Самара)
А. Г. Пастухов, канд. филол. наук, доцент, (г. Орел)
А. А. Рыбанов, канд. техн. наук, доцент (г. Волжский)
В. Ю. Сапьянов, канд. техн. наук, доцент (г. Саратов)
О. В. Раецкая, канд. педаг. наук, преподаватель (г. Сызрань)
А. И. Мосалёв, канд. экон. наук, доцент (г. Муром)
С. Ю. Бузоверов, канд. с-хоз. наук, доцент (г. Барнаул)

СОДЕРЖАНИЕ НОМЕРА

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

A. Mavlonov, S. Mirzohidov O'ZBEK AYOLLARINING JAMIYATDA O'Z O'RINLARINI TOPISHI – KELAJAK AVLODNING POYDEVORIDIR.....3

Ж. Ниёзов, М. Нурмурзаева ХЕРМАН ВАМБЕРИНИНГ «БУХОРО ЁХУД МОБАУННАХР ТАРИХИ» АСАРИДА АМИР ТЕМРНИНГ БУНЁДКОРЛИК ИШЛАРИ ТАВСИФИ.....7

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

K. Irisbayeva, R. Shokirova INTELLEKT TUSHUNCHASINI O'RGANISHDA NAZARIY VA METODOLOGIK YONDOSHUVLAR.....9

Z. Latibjonova, M. Yoqubjonova VERBAL MULOQOT VOSITASI RIVOJLANMAGAN BOLALARNING PSIXOLOGIK VA PEDOGOGIK XUSUSIYATLARI.....11

Z. Latibjonova, N. Vaxromova RINOLALIK BOLALAR BILAN OPERATSIYADAN KEYINGI OLIB BORILADIGAN KORREKSION ISH13

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

M. Axmadaliyev, L. Madaminova RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNI PSIXO-PEDAGOGIK TASHXIS QILISHNING NAZARIY METODOLOGIK TAMOYILLARI16

M. Jurayeva, R. Po'latova MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA TARBIYALANUVCHILARINI MAKTABGACHA TA'LIMGGA MOSLASHTIRISHDA KREATIV YONDASHUV.....18

D. Mirzabdullayeva, Sh. Xaydaraliyeva YOSH AVLODNI MILLIY QADRIYATLARGA HURMAT RUHIDA TARBIYALASH VA MADANIYAT SOHASINI YANGI BOSQICHGA OLIB CHIQISH MASALALARI.....21

D. Mirzabdullayeva, H. G`ulomova, D. Otamjanova SHARQ MUTAFAKKIRLARINING TA'LIM-TARBIYA HAQIDAGI FIKRLARI VA OILA TARBIYASINING HOZIRGI KUNDAGI AHAMIYATI23

M.Q. G'iyosiddinov, M.X. Vohidova DARS JARAYONIDA ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARIN FOYDALANISHNING AHAMIYATI26

M.Q. G'iyosiddinov, H.Sh. Mashrabboyeva NUTQ NUQSONIGA EGA BO'LGAN BOLALAR RIVOJLANISHIDAGI TASNIF VA ULAR BILAN OLIB BORILADIGAN KORREKSION- PEDAGOGIK ISHLAR29

M.Q. G'iyosiddinov, M.Sh. Shokirova TA'LIMNI TASHKIL ETISH SHAKLLARI VA TURLARI.....31

K.M. Irisbayeva, O.I. Ismoilova ZAMONAVIY O'QITUVCHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MODELI.....33

N.A. Isroilova, S.O. Nurmuhammadova MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA KOGNITIV FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY TA'LIMNING AHAMIYATI35

N.A. Isroilova BO'LAJAK MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYACHILARINING KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION TA'LIMNING AHAMIYATI.....38

N.A. Isroilova, T.B. Abduxakimova MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYACHILARIDA IJODIY SIFATLARNI SHAKILLANTIRISHDA ZAMONAVIY TA'LIM40

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

A.A. Mavlonov, I.N. Raхимжoнoвa ТИЛ МАСАЛАСИ – МАЪНАВИЙ МУСТАҚИЛЛИКНИНГ АСОСИЙ ШАРТИ СИФАТИДА42

Информация для авторов47

И
С
Т
О
Р
И
Ч
Е
С
К
И
Е

НАУКИ

A. Mavlonov, S. Mirzohidov

O'ZBEK AYOLLARINING JAMIYATDA O'Z O'RINLARINI TOPISHI – KELAJAK AVLODNING POYDEVORIDIR

Mazkur maqola o'zbek ayollarining tarixiy va zamonaviy jamiyatdagi o'rnini yoritadi. Tarixiy shaxslar To'maris, Robiya Sulton begim, va Nodirabegimning misollarida ayollarning o'z xalqini himoya qilish, siyosiy va madaniy rivojlanishdagi rolini ko'rsatadi. Jadidchilarning islohotchi harakati ayollarning ilm olishi va jamiyatda faol bo'lishini targ'ib qilgani haqida so'z yuritiladi. Bugungi kunda o'zbek ayollarining ta'lim va ilm-fan orqali shaxsiy va kasbiy rivojlanishlari, ijtimoiy va siyosiy faoliyatlarida muvaffaqiyat qozonishlari, oilaviy hayotda va iqtisodiy rivojlanishda muhim rol o'ynashlari ta'kidlanadi. Maqolada ta'lim va ilm-fanning ayollar uchun ahamiyati hamda bu orqali jamiyatning barqaror va taraqqiy etgan bo'lishiga qo'shadigan hissasi tahlil qilinadi.

***Kalit so'zlar:** O'zbek ayollari, tarixiy shaxslar, ilm-fan, ta'lim, jadidchilik harakati, siyosiy faoliyat, ijtimoiy faoliyat, iqtisodiy rivojlanish, madaniy meros.*

Qadimdan to hozirgi davrgacha o'zbek ayollari o'zining sabr-matonati, jozibadorligi, ziyoliligi bilan dunyo xalqlarining ong-u shuvurini chuqur muxabbatga undamoqda. Ular tarixning oltin zarvaraqlarida o'chmas va abadiy, kelajakda faxr bilan yodga olinsa arziydigan izlarni muxirlaganlar. Tariximizda zarur shart-sharoitlarda birisi qo'lga qalam olgan bo'lsa birisi o'tkir tig'li qilich bilan jang qilgan. Yuqoridagi fikrga To'maris yaqqol misol bo'la oladi. Tomaris (miloddan avvalgi VI asr) – Turon xalqlarining axamoniylar bosqiniga qarshi kurashiga rahbarlik qilgan jasur ayol sarkardadir. U eri vafotidan keyin Turon zaminidagi massaget qabilasini malika sifatida boshqargan¹. Miloddan avvalgi 530-yilda ahamoniylar davlati asoschisi Kir II ning massagetlar Vataning qilgan

© A. Mavlonov, S. Mirzohidov, 2024.

¹ «Геродот. История в девяти книгах». Губер А.А. -Л.:Наука,- 1972 -С.78

bosqinchilik yurishida mardonavor kurashib ahamoniylarni ma'lum muddat Turon zaminiga kiritmagan. U o'z xalqini himoya qilishda ulkan jasorat ko'rsatgan.

To'maris ajdodi, Turon zaminining aql zakovatli ayoli Robiya Sulton begim Temuriylar saltanati davlat arbobi Ulug'bekning qizidir.¹ U 1430-yillarning o'rtalarida poytaxt Samarqandda tug'ilgan, deb taxmin qilinadi.² Robiya Sulton Turon ayollariga hos go'zallik, joziba, alq-zakovat, siyosatda adolatli va Vatan kelajagi uchun jonini fido qilguvchi ayol hisoblanadi. Robiya Sultonning davlat siyosatidagi kuchli pozitsiyasi otasi Ulug'bek o'z og'li Abdulatif tomonidan 1449-yilda qatl qilingan davrda ko'rindi.³ Hokimiyatni Robianing amakivachchasi Abdulla ibn Ibrohim qo'lga kiritgan, u ilgari ichki nizolarda Ulug'bek tarafida bo'lgan va qamoqdan ozod etilgan. Ammo 1451-yilda Temuriylar hukmdori Abu Said ko'chmanchi o'zbeklar hokimi Abulxayrxon yordami bilan Abdullani mag'lubiyatga uchratib, uni qatl etgan. Abu Said qo'shini bilan birinchi bo'lib Samarqandga kirib, o'zbeklarga shaharni talon-taroj qilishga ruxsat bermagan va bu hodisadan keyin ittifoqchini tinchlantirish maqsadida Rabiyaning (o'zining amakivachchasi) unga sovg'a qilgan. Shunday qilib, Robia Abulxayrxonning to'rtinchi xotini bo'lgan. Amerika olimi Ollvorsning ta'kidlashicha, Rabia Sulton-begim "Shayboniylar va Temuriylarni qarindoshlik rishtalari bilan bog'lagan va ikki raqobatlashayotgan guruhlarning o'rtasida siyosiy ittifoq yaratgan". Robianing Abulxayrxon uchta o'g'li bo'lgan: Ko'chkunchixon, Suyunchxo'ja-xon va Oq-Burun-sulton. Robia Sulton-begim xalq orasida hurmatga sazovor bo'lgan va siyosatda katta ta'sirga ega bo'lgan. Masalan, u o'zining jiyani Muhammad Jo'kiga Samarqand uchun Abu Saidga qarshi kurashda yordam so'raganida yordam bergan. Abulxayr uni rafiqasining qarindoshi sifatida iliq kutib olgan va yordam berishga rozi bo'lgan.⁴ Erining 1468 (yoki 1469) yildagi o'limidan so'ng, u Turkiston shahrida yashagan va 1485 yilda vafot etgan. Rabianing qabrtoshida "u ezgu ishlari bilan mashhur va olijanoblighi bilan ajralib turardi" deb yozilgan. Robiya Sulton Begim va uning oilasi Temuriylar davrida madaniyat, ilm-fan va san'atning rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Ularning homiyliги ostida ko'plab olimlar, shoirlar va san'atkorlar faoliyat yuritgan. Robiya Sulton Begimning hayoti va faoliyati haqida ko'plab tarixiy asarlar yozilgan. Uning merosi va madaniy faoliyati nafaqat Temuriylar davlati, balki butun Markaziy Osiyo tarixida katta ahamiyatga ega.

Yana bir O'zbekning matonatli ayoli Mohlaroyimdir. Mohlaroyim 1792-yilda Andijonda tug'ilgan, otasi Andijon hokimi Rahmonqulbiy – o'zbeklarning ming qabilasidan, Farg'ona hukmdori Olimxonning tog'asi. Olimxon ukasi Umarxon Marg'ilon hokimligini beradi va uni 1807-yilda Nodiraga uylantiradi.⁵ Nodira so'ngra she'r yozishni mashq qiladi, shoira Uvaysiy bilan tanishadi, uni muallima sifatida saroyga taklif etadi. Nodiraning turmush yo'ldoshi Amir Umarxon ham Amiriy taxallusida ijod qilgan. 1810-yilda akasi Olimxon o'rniga taxtga chiqqan Umarxon bilan Qo'qonga keladi.⁶ 1822-yil Umarxonning fojeali vafotidan so'ng o'g'li Ma'dalixon bilan birga Qo'qon xonligini boshqaradi. Madrasa, masjid, karvonsaroylar qurdiradi.⁷ Ilm ahliga rahnamolik, faqirlarga homiylik qiladi. 1822-yilda Umarxon vafot etib, uning o'g'li, 14 yoshli Muhammad Alixon (Ma'dalixon) taxtga ko'tarildi. Lekin davlatni, asosan, Nodiraning o'zi idora qildi. U madaniyat va san'atni rivojlantirishga intildi. Nodira bozor va rastalar, masjid va madrasalar, karvonsaroylar qurilishiga e'tibor bergan.⁸ Go'ristoni kalondagi Madrasai Chalpak, Taqagarlik rastasidagi Moxlaroyim madrasasini bino ettirgan. Buxoro amirligi hukmdori Amir Nasrulloh 1842-yilda Qo'qonni egallab, Ma'dalixonni, ukasi Sulton Mahmudxonni, 14 yashar o'g'li Muhammad Aminxonni va Nodirani o'limga hukm etadi. Nodirabegim hayotlik chog'ida olib borgan faol siyosati va ijodiyoti bilan bugungi kunda o'zbek ayollariga o'rnak bo'la oladi.

O'zbek jadidchiligi - XX asr boshlarida O'rta Osiyoda yuzaga kelgan islohotchi harakat bo'lib, uning vakillari ayollarning ilm olishini muhim deb hisoblashgan. Jadidlar orasida o'z asarlarida bu masalani ko'tarib chiqqan ko'plab taniqli olim, yozuvchi va shoirlar bor. Mahmudxo'ja Behbudiy, jadidchilik harakatining asoschilaridan biri, o'zining "Padarkush" dramasi ayollarning ilm olishi va ma'rifatli bo'lishini targ'ib qilgan. Uning asarlarida ayollarni ma'rifatli qilish orqali jamiyatni yuksaltirishga urg'u berilgan. Behbudiy ta'limning

¹ Государство кочевых узбеков - Ахмедов Б.А.-М.:Наука,-1965-С.184

² Мустапаева Д.У. О личности женщин, похороненных в мавзолее Ходжи Ахмеда Ясави // Наука и мир. — 2017. — Т. 1, № 5(45). — С. 69-71.

³ "The Empire of the Steppes: A History of Central Asia" - René Grousset.-New Brunswick, New Jersey.:RUTGERS UNIVERSITY PRESS,-1970-P.460

⁴ Государство кочевых узбеков - Ахмедов Б.А.-М.:Наука,-1965-С.137

⁵ Вохид Абдуллаев. Ўзбек адабиёти тарихи. 2-китоб. Т., "Ўқитувчи" нашриёти, 1967-Б.318.

⁶ Азамат Зиё.Ўзбек Давлатчилиги Тарихи. Энг кадимги даврдан Россия боскинига кадар. Т.: "Шарк" нашриёт-матбаа аксиядорлик компанияси бош тахририяти, 2001-Б.292

⁷ Mavlonov, A. (2021, June). WATER CULT IN ANCIENT RELIGIOUS BELIEFS (Based on materials from the Fergana Valley). In *Конференции*.

⁸ МАХБУБА ҚОДИРОВА. Д А В Р Н О Д И Р А С И. (НОДИРАНИНГ ҲАЁТ ВА ИЖОД НУЛИ). Т.:ЎЗБЕКИСТОН ССЖ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИНИНГ «ФАН» НАШРИЁТИ, 1991-Б.77

muhimligini tushungan va uni rivojlantirish tarafdori bo'lgan.¹ Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon ham o'z kasbdoshlari fikrlarini maqullaydi. Cho'lpon, o'zining she'r va hikoyalarida ham ayollarning ilm olishiga alohida e'tibor qaratgan. U "Kecha va kunduz" romani orqali ayollarning ta'lim olish huquqlarini himoya qilgan va ularning jamiyatdagi o'rnini yuksaltirishga intilgan.² Cho'lpon, ayollarning ilm olishi orqali o'z taqdirini o'zlariga boshqarishi kerakligini ta'kidlagan. Fitrat, "Hind ixtilochilari" asari orqali ayollarning ilm olishini yuksak qadrlagan va bu orqali jamiyat taraqqiyotini ko'zlagan.³ Uning asarlarida ayollarning ta'lim olish huquqlari va ularning jamiyatdagi roli haqida chuqur mulohazalar keltirilgan. Fitrat, ayollarning ta'lim olishini milliy yuksalishning muhim bir qismi sifatida ko'rgan. Jadidlarning barchasi umumiy maqsad - jamiyatni yuksaltirish uchun ayollarning ilm olishi va ta'limini targ'ib qilganlar. Ular, ayollarning ma'rifatli bo'lishi orqali jamiyat taraqqiyotiga erishish mumkinligiga ishonishgan va bu fikrlarni o'z asarlarida keng yoritishgan.

Yuqorida ko'rganimizdek o'zbek ayollarini ziyolilash tirish qadimdan bugubga qadar davom etmoqda. Bugungi kunda esa o'zbek ayollarining jamiyatda o'z o'rnini topishlari va rivojlanishlari uchun ilmning roli juda katta ahamiyatga ega. Ilm-fan va ta'lim ayollarning imkoniyatlarini kengaytiradi, ularning shaxsiy va kasbiy rivojlanishlariga yordam beradi⁴ va jamiyatning barcha sohalarida ularning faolligini oshiradi. Quyida ilmning o'zbek ayollarining jamiyatda o'rin topishlaridagi roliga oid ba'zi jihatlari keltirilgan:

Shaxsiy Rivojlanish

– Ta'lim va Bilim: Ta'lim olish orqali ayollar ko'proq bilimga ega bo'lib, o'z qiziqishlari va qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bu ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va mustaqil qarorlar qabul qilishga imkon beradi.

– Kasbiy Faoliyat: Ta'lim va ilmiy bilimlar ayollarga turli kasblarda muvaffaqiyat qozonish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni beradi. Bu ularning moliyaviy mustaqilligini ta'minlaydi va oilaviy hayotlarida ham katta yordam bo'ladi.

Jamiyatdagi Faollik

– Ijtimoiy Faollik: Bilimli ayollar jamiyatdagi muammolarni anglab, ularni hal qilishda faol ishtirok etadilar. Ular turli ijtimoiy loyihalar, notijorat tashkilotlar va jamoat harakatlarida yetakchilik qilishi mumkin.

– Siyosiy Faollik: Ta'limli ayollar siyosiy maydonga kirib, jamiyatni boshqarishda faol ishtirok etadilar. Ular qonun chiqaruvchi organlarda ishlashlari va siyosiy qarorlar qabul qilishda qatnashishlari mumkin.

Oilaviy Hayotdagi Roli

– Farzand Tarbiyasi: Bilimli ayollar farzandlariga sifatli ta'lim berib, ularning yaxshi tarbiya olishlariga yordam beradi. Bu keyingi avlodning ham bilimli va madaniyatli bo'lib o'sishiga hissa qo'shadi.

– Oilaviy Qadriyatlar: Ta'limli ayollar oilaviy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ular oilaviy muhitni sog'lom va madaniyatli bo'lishiga hissa qo'shadi.

Iqtisodiy Rivojlanish

– Mehnat Bozorida Faollik: Bilimli ayollar mehnat bozorida yuqori malakali ishchilar sifatida faoliyat yuritib, mamlakat iqtisodiyotiga hissa qo'shadilar. Ular tadbirkorlik bilan shug'ullanishlari va yangi ish o'rinlari yaratishlari mumkin.

– Innovatsiya va Texnologiya: Ilm-fan va texnologiya sohalarida ayollarning ishtiroki innovatsiyalar yaratishda muhimdir. Ular yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy qilishda katta hissa qo'shishi mumkin.

Madaniyat va San'atda

– Adabiyot va San'at: Bilimli ayollar adabiyot, san'at va madaniyat sohalarida ijod qilish orqali jamiyatning madaniy boyligini oshiradi. Ular o'z asarlari orqali jamiyatga ta'sir o'tkazishi mumkin.

– Madaniy Meroslarni Saqlash: Ayollar milliy madaniyat va an'analarni saqlash va rivojlantirishda faol ishtirok etadilar.

O'zbek ayollari uchun ilm-fanning ahamiyati beqiyosdir. Ilm orqali ular nafaqat o'z shaxsiy va kasbiy hayotlarida muvaffaqiyat qozonadilar, balki jamiyatning barcha sohalarida faol ishtirok etib, uning rivojlanishiga katta hissa qo'shadilar. Bu esa umumiy ravishda jamiyatning yanada barqaror va taraqqiy etgan bo'lishiga olib keladi.

Xulosa: O'zbek ayollari qadim zamonlardan to bugungi kungacha jamiyatda muhim rol o'ynab kelmoqda. To'maris, Robiya Sulton begim va Nodirabegim kabi tarixiy shaxslar o'z jasorati va siyosiy faolliklari bilan ajralib turadi. XX asr boshlarida yuzaga kelgan jadidchilik harakati ayollarning ilm olishini va ma'rifatli bo'lishini targ'ib qilgan. Bugungi kunda esa ta'lim va ilm-fan o'zbek ayollarining shaxsiy va kasbiy rivojlanishida, ijtimoiy va siyosiy faoliyatlarida katta ahamiyatga ega. Bilimli ayollar jamiyatning turli sohalarida faol ishtirok etib, uning

¹ Падаркуш (драма). (Туркистон маишатида олинган ибратнома). 3 парда 4 манзарали, миллий биринчи фожиа. Б.40

² Cho'lpon. Kecha va Kunduz. Roman. T.: Akadernashr, 2020

³ Вадуд Махмуд. «Хинд ихтилолчилари». Театр китоби. А.Фитрат асари

⁴ A. Mavlanov, & S. Mirzohidov (2024). THE CULT OF WATER IN THE ANCIENT BELIEFS OF THE UZBEKS OF THE FERGANA VALLEY. Science and innovation, 3 (C1), 5-7. doi: 10.5281/zenodo.10471818

rivojlanishiga ulkan hissa qo'shmoqda. Shu tariqa, ilm-fan va ta'lim ayollar uchun yangi imkoniyatlar yaratib, jamiyatning barqaror va taraqqiy etgan bo'lishiga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.«Геродот. История в девяти книгах».Губер А.А. -Л.:Наука,- 1972 -С.78
- 2.Государство кочевых узбеков - Ахмедов Б.А.-М.:Наука,-1965-С.184
- 3.Мустапаева Д.У. О личности женщин, похороненных в мавзолее Ходжи Ахмеда Ясави // Наука и мир. – 2017. – Т. 1, № 5(45). – С. 69-71.
- 4."The Empire of the Steppes: A History of Central Asia" - René Grousset.-New Brunswick, New Jersey.:RUTGERS UNIVERSITY PRESS,-1970-P.460
- 5.Государство кочевых узбеков - Ахмедов Б.А.-М.:Наука,-1965-С.137
- 6.Воҳид Абдуллаев. Ўзбек адабиёти тарихи. 2-китоб. Т. "Ўқитувчи" нашриёти, 1967-Б.318.
- 7.Азамат Зиё.Узбек Давлатчилиги Тарихи. Энг қадимги даврдан Россия босқинига қадар. Т.:«Шарк» нашриёт-матбаа аксиядорлик компанияси бош таҳририяти, 2001-Б.292
- 8.МАХБУБА ҚОДИРОВА. ДАВР НОДИРАСИ.(НОДИРАНИНГ ҲАЁТВА ИЖОД НУЛИ).Т.:УЗБЕҚИСТОН ССЖ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИНИНГ «ФАН» НАШРИЕТИ, 1991-Б.77
- 9.Падаркуш (драма). (Туркистон маишатидан олинган ибратнома). 3 парда 4 манзарали, миллий биринчи фожиа. Б.40
- 10.Cho'lpon. Kecha va Kunduz. Roman. Т.: Akademyashr,2020
- 11.Вадуд Махмуд. «Ҳинд ихтилолчилари». Театр китоби. А.Фитрат асари
- 12.Mavlonov, A. (2021, June). WATER CULT IN ANCIENT RELIGIOUS BELIEFS (Based on materials from the Fergana Valley). In *Конференции*.
- 13.A. Mavlanov, & S. Mirzohidov (2024). THE CULT OF WATER IN THE ANCIENT BELIEFS OF THE UZBEKS OF THE FERGANA VALLEY. Science and innovation, 3 (C1), 5-7. doi: 10.5281/zenodo.10471818

MAVLONOV A. – Toshkent Kimyo Xalqaro universiteti, Ijtimoiy gumanitar fanlar kafedراسи, Katta o'qituvchisi.

MIRZOHIDOV S. –Toshkent Kimyo Xalqaro universiteti, talaba.

Ж. Ниёзов, М. Нурмирзаева

ҲЕРМАН ВАМБЕРИНИНГ «БУХОРО ЁХУД МОВАУННАХР ТАРИХИ» АСАРИДА АМИР ТЕМУРНИНГ БУНЁДКОРЛИК ИШЛАРИ ТАВСИФИ

Мақолада Ҳерман Вамберининг Ўрта Осиёга саёҳати ва унинг Амир Темури шахсияти ва бунёдкорлик ишлари ҳақида ўз кўзи билан кўрган ёзилганларини баёни асос этган. Бундан ташқари сайёх Амир Темурнинг ҳарбий юришларига ҳам тўхталиб ўтган. Мақола Амир Темури даврини ёритишида муҳим манба бўлиб хизмат қилиши мумкин.

XIX асрнинг иккинчи ярмида Туркистон Буюк Британия ва Россия империясининг манфаатлари тўқнаш келган ҳамда минтақага ҳар икки тараф ўз вакилларини турли йўллар билан кириб келишди. Бу вакиллар юртимиз ҳудудини ўрганиб, унинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий соҳалардаги қимматли маълумотларни ўз эсдаликлари ва асарларида ёзиб қолдиришган. Мана шундай шахслардан бири Ҳерман Вамбери ва унинг «Бухоро ёхуд Мовауннахр тарихи»¹асаридир.

Ҳерман Вамбери 1832 йил 19 мартда Австрия-Венгрия империясининг Нидермаркт шаҳрида камбағал яҳудий оиласида туғилган. Ҳерман Вамбери умрининг кўп қисмини Истанбулда ўтказди ва шу даврда кўплаб туркча асарларни немис тилига таржима қилади, турк тили ва бошқа туркий тиллар грамматик қурилишига доир асарлар яратди. ЕврооСИё китъасининг жуда катта қисмига тарқалган туркий тилларни ва туркий халқлар цивилизациясининг маркази – Туркистонни яқиндан ўрганиш учун бу ерларга саёҳат қилишга қарор қилади. 1863 йил у Туркистонга йўл олади. Ҳерман Вамбери Маккадан келатган ҳожилар қарвони билан Ўрта Осиёга кириб боради. Уни «Рашид афанди» номи билан чақиришар эди. 1863 йил 29 май куни Ҳерман Вамбери қўшилиб олган қарвон Хива хонлиги тупроғига қадам қўяди.²

Ҳерман Вамбери 1864 йилнинг охирида “Ўрта Осиё бўйлаб саёҳат” китобини инглиз тилида чиқаради ва Европага машҳур бўлиб кетади. Бир йилдан сўнг Париж орқали ўз ватанига қайтади ва Будапешт университети Шарқ тиллари факултетида профессор лавозимида ишлай бошлайди. Вамбери 1913 йил 15 сентябр куни Будапештда 81 ёшида вафот этган.

Ҳерман Вамбери юртимиз ҳақида кўплаб асарлар ёзиб қолдирган. Вамберининг “Ўрта Осиё бўйлаб саёҳат”, “Бухоро ёхуд Мовауннахр тарихи” каби асарларида юртимиз ҳақида маълумотлар берилган. Айниқса, унинг “Бухоро ёхуд Мовауннахр тарихи” асаридаги: “Арабларнинг ҳужуми, исломни қабул қилиш”, “Мўғуллар истилоси”, “Амир Темури, Темурнинг шахси, саройи ва турар жойи”, “Темурийлар”, “Ўзбеклар ва Шайбоний Муҳаммадхон” каби мавзулар аҳамиятлидир. Китобда буюк саркарда, адолатли шоҳ ва марказлашган давлат асоачиси Амир Темури ҳақида ҳам маълумотлар берилган.

Бизга маълумки Амир Темури жуда катта бунёдкорлик ишларини амалга оширган. Бу ишларни Ҳерман Вамбери ўзининг “Бухоро ёхуд Мовауннахр тарихи” асарида қуйидагича баён этади: “Темури ҳар бир муваффақиятни, ҳар бир севинчли воқеани бир меъморлик асарини бунёд этиш билан нишонлашга аҳд қилди. Шу мақсадда Ҳиндистоннинг юзларча моҳир гишт терувчиларини, Шероз, Исфаҳон ва Дамашқнинг машҳур усталарини Мовароуннахрга келтирди, улар гўзал иморатлар қурдилар. Муслмон Осиёси икки юз йил мобайнида турк қўшинларига лашкаргоҳ бўлганига, бу китъада – Темури салтанатида асарлари билан бизни ҳайратга солган рассомлар, меъморлар ва бошқа санъат аҳли доимо ижод қилганига мазкур иморатлар шохиддир”³. Амир Темури шахсини ёритишда айрим европа олимлари жиддий хатоларга йўл қўйиб, бузғунчи, золим сифатида тасвирлашган. Ана шу маълумотларни рад этган ҳолда Ҳерман Вамбери ўз фикрини давом эттиради “Нақадар ваҳший этиб тасвирланган жаҳонгирнинг дилида гўзаллик ва юксакликка муҳаббат шу қадар кучли эдики, бунга унинг даврида яратилган санъат ва меъморий асарлари далилдир. Темури гарчи ўз мамлакатининг бошқа шаҳарларида бинолар қуришга амр этса-да, масалан Табризда масжид, Шерозда сарой, Бағдодда мадраса, ҳазрат Туркистонда машҳур шайх Аҳмад Яссавий қабри устида мақбара бино қилдирса-да, лекин ўзининг буюк саховат ва ҳимматини Кеш ва Самарқандда олий асарларни қурдиришда кўрсатди. Ўзининг она Ватани ва ўзининг мангу истироҳатгоҳи

© Ж. Ниёзов, М. Нурмирзаева, 2024.

¹ Ҳерман Вамбери «Бухоро ёхуд Мовауннахр тарихи». –Т. : Ғофур Ғулом. 1990.

² www.ziyo.uz Хайрулла Исмагуллаев. Вамбери олимми, жосус?

³ Ҳерман Вамбери «Бухоро ёхуд Мовауннахр тарихи». –Т. : Ғофур Ғулом. 1990.-Б 36.

бўлишга тайин қилинган биринчи шаҳарда, отасининг қабри устида олий мақбара бино қилди. Тўнғич ўғли Жаҳонгирга мақбара билан бирга масжид қурди. Ушбу масжиднинг кенг ҳовлисида муллалар фаровон яшаб, марҳумларнинг руҳини шод қилиш учун кеча-кундуз Қуръон тиловати ила машғул эдилар. Темур ғалабалари ва бахтининг илк даврида Қеш шаҳрига катта аҳамият бериб, уни Ўрта Осиёнинг маънавий марказига айлантирган эди. Шу боис бу шаҳар «Қуббат ул илм вал адаб» унвонига эга бўлган эди. Хоразмдаги машҳур мадрасаларнинг мударрислари, Бухоро ва Фарғона уламолари яшар эди»¹.

Тарихдан маълумки ҳар бир ҳукмдор ўзига қароргоҳ қурдирган. Амир Темур қароргоҳи Оксарой ҳақида Ҳерман Вамбери қуйидаги маълумотларни келтиради: “Амир Темур ўзининг пойтахтини ҳам шу ерда қуришни ният қилиб, гўзал Оксаройни бино эттирган эди. Ўн икки йилдан ортиқроқ вақтда бино қилинган бу сарой Эрон меъморларининг холис ишидир, улар бунда ғарбий ислом услубига содиқ қолиб, иморат пештоқига доира ва кўёга аломатини тасвирлаганлар. Шунинг билан Турон фотиҳининг икоматгоҳи Эрон шохларининг аломат белгилари билан безатилган эди. (Темурнинг аломат белгиси ушбу тарзда қўйилган уч ҳалқадан иборат эди. Шиори: «Рустӣ – ростӣ»). Бу ибора «Куч – адолатда» маъносини билдиради. Бу аломат унинг уч иқлимда, яъни Шимол, Жануб ва Ғарбда ҳокимлигига ишора. Бу саройнинг (ўша замондаги бошқа иморатларнинг ҳам) энг кўрак ва олий мақомини унинг пештоқи ташқил этади. Пештоқ бугун иморатнинг юқори қисмини эгаллаган, катта, шакли ярим ойга ўхшайди. Хитой қошинлари, арабий нақшлар, гуллар ва ўймакорлик билан безатилган. Бу қошинлар Қошон шаҳрида ясалгани сабабли – қоши деб аталади ва ҳозирги кунда ҳам шундай аталади. Деворнинг ташқи томони кўк ва олтин рангдаги арабий нақшли қошинлар билан зийнатланган, уларнинг замини олий қошинлардан иборат. Бу бино хайратга соладиган гўзал бўлиши керак»².

Марви замон билан Самарқанд Кешга тенг келарди. Дарвоқе, Самарқанд Темурнинг пойтахти бўлди, ўзининг кенглиги, аҳамияти ва гўзаллиги билан улғу шаҳарлар даражасига кўтарилди. Испания элчиларининг ривоятчи, Самарқанд Ишблия (Севилья)дан кенгроқ эди. Лекин бунда арк билан қалъа, яъни шаҳарнинг ички қисмигина эътиборга олинган”.

Ҳерман Вамбери Темурнинг бунёдкорлик ишларини дунёнинг машҳур бўлган иморатлар билан таққослаган ҳолда Темур қурдирган иморатларга юксак таъриф берган. “Султон Худобанда тарафидан Султонияда юз йил илгари қурилган масжиднинг гўзаллиги Темур тарафидан бино этилган ҳозирги Самарқанднинг харобалари устида қад кўтарган «Масжиди шох»нинг гўзал маҳобати билан тенглашолмас. Бобурнинг тавсифига кўра, унинг пештоқига Қуръон оятлари шунчалик йирик ҳарфлар билан битилганки, уни бир мил, ҳатто икки мил масофадап ўқиш мумкин эди. Меъморчиликнинг шундай услубида кейинроқ қурилган бинолар, масалан, Исфажондаги Майдоншоҳдаги Масжиди кабир, Қум ва Машҳаддаги турбалар Темур ҳиммати билан бунёд этилган иморатга нисбатан тақрорийдир»³.

Ҳерман Вамбери Амир Темурни мўғул ҳукмдори Чингизхон билан бир сафга қўйган тарихчилар фикрини нотўғри эканлигини таъкидлайди. “...Энди шу кишини ваҳший, марҳаматсиз деб аташ мумкинми? Бинобарин, Темурни Чингиз ила бир сафга қўйиб, уни ваҳший, золим, қароқчи деб атаган кишиларнинг фикрлари икки мартаба хатодир. У аввало Осиё сарқардаси эди”. Бу фикрлар албатта тўғри билдирилган эди⁴.

Ҳерман Вамбери ўз асарида Амир Темур шахсига, ҳарбий юришларига, бунёдкорлик фаолиятига, илм-фан соҳасида амалга оширган ишларига юксак баҳо беради. Ҳерман Вамбери асари орқали буюк сарқарда, адолатли ҳукмдор ҳақидаги маълумотлар янада кенг ёйилди. Амир Темурнинг Ҳерман Вамбери ва бошқа европа олимлари томонидан ўрганилиши ҳақиқатдан ҳам бизнинг тупроғимизда жаҳон тарихида юксак эътирофга лойиқ бўлган шахслар етишиб чиққанлигини исботлайди. Бундай ўз юртига садоқатли, илм-маърифатга эга, бунёдкор шахслар Ўзбекистон тупроғидан жуда кўп етишиб чиққан ва яна етишиб чиқмоқда.

НИЁЗОВ Ж. – Тошкент Кимё халқаро университети, ўқитувчиси.

НУРМИРЗАЕВА М. – Тошкент Кимё халқаро университети, талаба.

¹ Ҳерман Вамбери «Бухоро ёхуд Мовауннаҳр тарихи». –Т. : Ғофур Ғулом. 1990.-Б 37.

² Mavlonov, A. (2021, June). WATER CULT IN ANCIENT RELIGIOUS BELIEFS (Based on materials from the Fergana Valley). In *Конференции*.

³ Ҳерман Вамбери «Бухоро ёхуд Мовауннаҳр тарихи». –Т. : Ғофур Ғулом. 1990.

⁴ A. Mavlanov, & S. Mirzohidov (2024). THE CULT OF WATER IN THE ANCIENT BELIEFS OF THE UZBEKS OF THE FERGANA VALLEY. *Science and innovation*, 3 (C1), 5-7. doi: 10.5281/zenodo.10471818

П
С
И
Х
О
Л
О
Г
И
Ч
Е
С
К
И
Е

НАУКИ

K. Irisbayeva, R. Shokirova

INTELLEKT TUSHUNCHASINI O`RGANISHDA NAZARIY VA METODOLOGIK YONDOSHUVLAR

*Ushbu maqolada intellekt tushunchasini yoritilishini ta`minlovchi
sharq va g`arb olimlarining bir qator ilmiy nazariyalari taxlili keltirilgan*

Kalit so`zlar: intellekt, voqe`lik, ruhiy quvvat, idrok qilish, xotirlash,
fikr yuritish, iste`dod, ijtimoiy omillar, qobiliyat.

«Biz yurtimizda Uchinchi Renessansni barpo etish masalasini strategik vazifa sifatida oldimizga qo`yib, uni milliy g`oya darajasiga ko`tarmoqdamiz. Biz maktabgacha ta`lim va maktab ta`limi, oliy ta`lim tizimi hamda ilmiy-madaniy muassasalarni bo`lg`usi Renessansning to`rt uzviy halqasi, deb bilamiz. Bog`cha tarbiyachisi, maktab muallimi, professor-o`qituvchilar va ilmiy-ijodiy ziyolilarimizni esa yangi Uyg`onish davrining to`rt tayanch ustuni, deb hisoblaymiz». Albatta bu to`rt uzviy halqa O`zbekistonning yuksak marralarga olib chiquvchi kelajak egalari bo`lmish yoshlarimizda intellekt darajasini ko`tarishga astoydil bel bog`lashlariga to`g`ri keladi.

Intellekt o`zi nima? «Intellekt» (lotincha: intellekts-bilish, tushunish, idrok qilish) - insonning aqliy qobiliyati; hayotni, atrof-muhitni ongda aynan aks ettirish va o`zgartirish, fikrlash, o`qish o`rganish, dunyoni bilish va ijtimoiy tajribani qabul qilish qobiliyati, turli masalalarni hal qilish, bir qarorga kelish, oqilona ish tutish, voqea-hodisalarni oldindan ko`ra bilish layoqati. Intellekt tarkibiga idrok qilish, xotirlash, fikr yuritish, so`zlash va hakazo psixik jarayonlar kiradi. Intellektning rivojlanishi tug`ma iste`dod, miya imkoniyatalari, jo`shqin faoliyat, hayotiy tajriba kabi ijtimoiy omillarga bog`liq. Intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish muammosini ko`rib chiqsak, shuni ta`kidlash mumkinki, maktabgacha yoshdagi bolalardan boshlanib, aql-zakovatini shakllantirishda o`yin, diqqat, kuzatish, aqliy operatsiyalar va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish orqali shakllantirish, shuningdek,

uzluksiz ta'limning keyingi bosqichlarida ham yangicha metodlar asosida shakllantirib borish lozimligini ko'rsatadi.

Intellektni o'lchash dastlabki qarashni ingliz olimi Frensis Galton tomonidan amalga oshirilgan. Galtonning fikricha xarakter irsiyat yo'li bilan avloddan-avlodga o'tar ekan. Shu jumladan V.Shterni, J.Piaje, D.Vekslar va boshqa avtorlar ham intellektni insonlarni yangi hayotiy sharoitlariga moslashtiruvchi umumiy qobiliyat sifatida qarashgan. Gardner esa intellektni bir necha qobiliyatlar yig'indisi deb qaragan. Shuningdek, Xant "inson qobiliyatlarini shakllantirishga o'rgatish" nomli dasturni yaratadi. Dastur davomida Xant tarbiyachilarni bolalar bilan tovushli o'yinlar orqali ishlashga o'rgatdi. Tadqiqotda 11 ta bola saralab olingan edi. 1 yosh 11 oylik davriga kelib 50 tagacha so'zni talaffuz qila boshlashgani aniqlandi. Natijada saralab olingan bolalar aqliy intellekti boshqalarga qaraganda yaxshi rivojlangan bolalar bo'lib ulg'ayishgan.

Aql va aqliy faoliyat tushunchalari qadimgi yunon falsafasiga borib taqaladi. Aql tushunchasi Aflotun va Arastu falsafasida keng ishlatilgan. Arastu nazariy va amaliy aqlni nus va fronesis, sust va faol shakllarga ajratadi. Arastu talqiniga ko'ra, aql avvaliga ilk moddiy negizga o'xshab shakl siz bo'lgan va voqelikni idrok qilish jarayonida doimiy faol aql shakllanib, taraqqiy etib borgan hamda voqelikni anglashning samarali vositasiga aylangan. Nafaqat intellekt borasidagi nazariyalar yevropada balki, sharq olimlari qarashlarida ham aks etgan, jumladan, G'azzoliy "Aql o'zining o'z va notavonligini tushunib yetish uchungina kerak xolos", degan xulosaga keladi. Abu Nasr Farobiy 870-951 yillarda yashab o'tgan olim, faylasuf, dinshunos shaxs hisoblanadi. Farobiy «aqlni bir tomondan ruhiy quvvat, ikkinchi tomondan ta'lim-tarbiyaning mahsuli» ekanligini ta'kidlaydi. Mutafakkirning nazarida kishining ruhi va aqli o'lganidan keyin yo'q bo'lib ketmaydi, balki dunyoviy ruh va aql bilan qo'shiladi» deydi.

Abu Rayhon Beruniy emotssionallik va intellektuallik sintezining modelini yaratdi. U sematik ravishda aniq tushunchadan mavhum tushuncha sari o'tib borish jarayonini bayon qiladi. Bu haqida olim shunday yozadi: «Ko'rinayotgan narsani tasavvur qilishga ko'niksang, fikrdagi narsaga asta-sekin o'tish oson kechadi» deydi.

Abu Ali ibn Sino o'z tajribasi asosida idrok haqida fikr bildiradi. «Instinkt» shunday quvvatdirki, bu hayvon ongida mantiqsiz vujudga keladi. Insonga esa ongli, mantiqan fikrlash xosdir» deydi. Ibn Sino fikricha, avval tog'-toshlar, so'ng o'simlik, hayvonot va taraqqiyotning yakuni sifatida boshqa jonzorlardan aqli, tafakkur qilish qobiliyati va tili bilan farq qiluvchi inson vujudga kelgan.

Abdulla Avloniy aqlga bergan ta'rifi juda go'zaldir: "Aql insonlarning piri komili, murshidi yagonasidir. Ruh ishlovchi, aql boshlovchidir Janobi Haq insonni hayvondan so'z va aql ila ayirmishdur. deydi.

Bilimlarni ma'nosiga tushunib yetmay, quruq yodlab olish bilangina bolani o'qimishli inson qilib tarbiyalab bo'lmasligi haqida Olloyor bildirgan fikr ham ahamiyatlidir. Quruq yodlash orqali aqli, chiroyli so'zlash va xuddi bilimli insondek taassurot qoldirish mumkindir balki, lekin bunday yo'l bilan yangi ilm yaratib bo'lmaydi. Chunki unda o'rganilayotgan sohaga chuqur kirib borilmaydi, haqiqiy aql idrok, zehn yuqoladi.

Xulosa o'rni shuni aytish mumkinki, intellekt - insonning aqliy qobiliyati; hayotni, atrof-muhitni ongda aynan aks ettirish va o'zgartirish, fikrlash, o'qish o'rganish, dunyoni bilish va ijtimoiy tajribani qabul qilish qobiliyati hisoblanib, bola yoki irsiyatning yuqori ko'rsatkichi yoki ijtimoiy muhitning ijobiyliqi sabab vunderkind bo'lib etishishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. Toshkent, "Fan" nashriyoti, 1965, 2- tom, 26- bet.
2. Xaydarov F.I., Xalilova N.I. "Umumiy psixologiya". - Toshkent: Mumtoz so'z, 2010.
3. G'oziyev E.G'. Tafakkur psixologiyasi. Toshkent: Universitet, 1990
4. K.M. Irisbayeva. Bolalarning ruhiy kamolga yetishida oilaning psixologik ta'siri. O'zbekiston aholisining etnopsixologik va etnohududiy xususiyatlari: muommo va yechimlar Respublika ilmiy amaliy konferensiyasi 18 may 2022 yil
5. K.M. Irisbayeva. Bolalarning maktabda o'qishga axloqiy-irodaviy tayyorgarligiga ta'sir etuvchi omillar. European Journal of Innovation in Nonformal Education (EJINE). VOLUME 3 ISSUE 5 MAY 2023 ISSN: 2795-8612. -P. 178-181
6. K.M. Irisbayeva boshqaruvchi shaxs faoliyatining psixologik asoslari. XXI veka N5-1 (86), aprel 2022g
7. Axborot manbalari:
8. WWW.tdpu.uz
9. WWW.pedagog.uz
10. WWW.Ziyonet.uz

IRISBAYEVA K. – Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Namangan filiali, o'qituvchisi.

SHOKIROVA R. – Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Namangan filiali talaba.

Z. Latibjonova, M. Yoqubjonova

VERBAL MULOQOT VOSITASI RIVOJLANMAGAN BOLALARNING PSIXOLOGIK VA PEDOGOGIK XUSUSIYATLARI

Ushbu maqolada muloqotning bola rivojlanishidagi ahamiyati va uning hayotidagi roli yoritilgan, og'zaki muloqot vositalari rivojlanmagan bolaning psixologik-pedagogik xususiyatlari sanab o'tilgan. Bola rivojlanishining dastlabki bosqichlarida nutqiy faoliyatning verbal va nonverbal muloqotning ahamiyati va tavsifnomasi. Nutqiy rivojlanishi buzilgan bolalar nutq zaxirasi kambag'al, ba'zilar umuman gapirmaydilar. Ushbu bolalarning aksariyati ularga qaratilgan nutqni tushunsalar ham ularning o'zlarini boshqalarga og'zaki murojaat qilolmaydilar. Bu jamiyatdagi bolalar uchun qiyin vaziyatga olib keladi: ular tengdoshlari bilan o'yin faoliyatida, ommaviy tadbirlarda qatnashish imkoniyatidan to'liq yoki qisman mahrum bo'ladilar.

Kalit so'zlar: nutq, til, muloqot, sistemali nutq buzilishi, muloqot vositalari, verbal, nonverbal, nutqiy faoliyat.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda ilm-fan va ta'lim-tarbiya sohasini davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylantirishga qaratilgan, oilada farzand tug'ilganidan boshlab, kamolot yoshiga yetgunga qadar uni har tomonlama qo'llab-quvvatlaydigan, hayotda munosib o'rin topishiga xizmat qiladigan yaxlit va uzluksiz tizim yaratilmoqda. Biz bu jarayonda inson kapitaliga e'tiborni yanada kuchaytirish, buning uchun barcha imkoniyatlarni safarbar etish borasida muhim dastur va loyihalarni amalga oshirmoqdamiz. So'nggi yillarda maktabgacha ta'lim tizimini isloh qilish va rivojlantirishga qaratilgan qonunlar, qarorlar qabul qilinib, amaliyotga joriy etilmoqda. [1]

E.F.Sobotovichning fikriga ko'ra, ko'pincha nutq buzilishlari tizimli xarakterga ega bo'lib, nutqning fonetik-fonematik, leksik-grammatik va sintaktik tomoni zarar ko'radi. Nutq faoliyatining tizimli buzilishi turli xil nutq patologiyalarida kuzatiladi: alaliya, dizartriya, anartriya, nutqning umumiy rivojlanmaganligi, nutqiy rivojlanishning kechikishi va boshqalar. [4].

Nutqning rivojlanmaganligining dastlabki belgilaridan biri boshlang'ich nutqning kech rivojlanishi deb hisoblanadi, birinchi so'zlar 2-2,5 yoshdan keyin paydo bo'lsa, nutq agrammatik ko'rinishda, fonetik tomondan yetarli darajada rivojlanmagan bo'ladi. Ko'pincha nutq faolligining kamligi kuzatiladi.

S.S.Lyapidevskiy va B.M.Grinspunning fikricha ortda qolgan nutq rivojlanishining birinchi darajasiga ega bo'lgan bolalarning logopedik xususiyatlariga quyidagilarni misol qilganlar: "Nutqiy rivojlanish keskin kechikadi. Gapirish nutq davri ko'pincha yo'q. Bola uch-to'rt yoshida alohida bo'g'in yoki oddiy so'zlarni talaffuz qila boshlaydi. So'zli nutq o'z-o'zidan rivojlanmaydi". G.V.Matsievskaya so'zlariga ko'ra "... tovush chiqarishning kech rivojlanishi, so'z boyligining chegaralanganligi, talaffuzdagi va tuzatish qiyin bo'lgan agrammatizm xarakterlidir".

N.S.Jukova nutqni tushunishning bir necha darajalarini aniqladi:

- Nol: bola boshqalarning nutqiga deyarli munosabat bildirmaydi, ba'zida uning ismiga javob beradi va tanbeh va tasdiqlash intonatsiyasini qabul qiladi. Sensor alaliyaning og'ir darajasi bo'lgan bolalar nutqni tushunishning ushbu darajasida bo'lishi mumkin.

- Vaziyatli: kundalik predmetli hayoti bilan bog'liq bo'lgan nutqni tushunadi. U yaqinlarining ismlarini, o'yinchoqlarning nomlarini biladi, o'zida va boshqalarni tana qismlarini ko'rsatadi, lekin og'zaki ko'rsatmalarga ko'ra kundalik hayotda unga yaxshi tanish bo'lgan narsalarning, o'yinchoqlarning tasvirlarini ajratmaydi (ko'rish qobiliyati saqlangan holda). [3]

- Nominativ: ob'ektlarning nomlarini biladi, ularning rasmlarini topadi, lekin harakatlar nomlarini to'g'ri topolmaydilar, bilvosita holatlarni tushunmaydi.

- Predikativ: harakatlarning ko'plab nomlarini biladi, bilvosita holatlarning savollarini tushunadi, oddiy predloglarning ma'nosini tushunadi va farqlaydi, lekin so'zlarning grammatik shakllarini ajratmaydi.

- Ajratilgan: so'zlarning o'zgaruvchan qismlari – ko'plik, oldqo'shimchalar, qo'shimchalar orqali ma'nolarni farqlaydi.

T.B.Filichevaning kuzatishlariga ko'ra, umumiy nutq bo'lmagan bolalarda tovushlar talaffuzida beqarorlik kuzatiladi, bo'g'inli tuzilish jiddiy buziladi, asosan bir-ikki bo'g'inli so'zlar ustunlik qiladi. Keyinchalik murakkab

birikma tuzilishdagi so'zlarni takrorlashga harakat qilganda, brikmalar soni kamayadi, fonemik jarayonlarning qo'pol buzilishi mavjud, so'zlarni ovoqli tahlil qilish vazifalari mavjud emas.

Verbal muloqot vositalarining yetishmasligi bolalarning tengdoshlari va kattalar bilan o'zaro munosabatlarni cheklaydi va bu, albatta, o'z navbatida, atrof-olam haqidagi tasvurlarini cheklaydi. Faol mustaqil nutqni rivojlantirish uchun asos ichki nutq zaxirasini rivojlantirish, ya'ni nutqni tushunish.

Nutqni rivojlantirish jarayoniga lug'atni to'ldirish, grammatik shakllar va toifalarni tushunish kiradi. Bu jarayon bunday bolalarda kam rivojlangan eshitish diqqatiga bog'liq, shuning uchun ular uchun yangi so'zlarni va ularning elementlarini quloq bilan ajratish qiyin [3]. Tovushlarni, bo'g'inlarni, so'zlarni farqlash, ajratish va talafuz qilish qobiliyatlari til lug'atini boyitishga olib keladi. R.E.Levina ushbu qoidaga asoslangan holda, nutqni rivojlantirish mumkin deb hisoblaydi. Kerakli miqdordagi so'zlashuv nutqi natijasida so'zsiz bolalarda nevroitik xarakter xususiyatlari paydo bo'ladi; sustlik, xafagarchilik, asabiylashish, o'ziga ishonmaslik, impulsivlik, giperaktivlik ortadi.

Umumiy nutq yetishmasligi bo'lgan bolalarda xotira, e'tibor, fikrlash, idrok yetish rivojlanmagan — xotira miqdori kamayadi, og'zaki konstruktivlar cheklangan. Bunday bolalarda mustaqil nutq yo'q, chunki ular uchun so'zlarni topish va keyin ularni bog'lash qiyin [2]. Umumiy nutqni rivojlanmagan bolalar so'zning aniq ovoqli tasviri yo'qligi sababli fonemik tahlilni o'zlashtira olmaydi. Nutqni rivojlanmagan bolalar nutq darajasi va aqliy rivojlanish o'rtasida nomuvofiqlikka ega. Yuqoridagilarga asoslanib, biz og'zaki aloqa vositalarining yetishmasligi bo'lgan bolalarda lingvistik va lingvistik bo'lmagan kasalliklarni tashxislash va tuzatishga differensial yondashuv yordamida turli nozologik guruhlariga mansub bo'lmagan bolalarda nutqni faollashtirish mumkin degan xulosaga keldik.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.N.Z.Abidova, Z.N.Latibjonova. "Tilni egallashning dastlabki bosqichida nutqiy faoliyatning verbal va nonverbal muloqotning tavsifnomasi" // Maktab va hayot-ilmiy metodik jurnal7(171)\2022

2.Вяткина, С. В. Психолого-педагогическая характеристика детей с отсутствием вербальных средств общения / С. В. Вяткина. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2018. — № 50 (236). — С. 321-322. — URL: <https://moluch.ru/archive/236/54899/> (дата обращения: 26.02.2023).

3.Жукова Н. С. Отклонения в развитии детской речи: учебное пособие. — м.: аст-пресс, 2012. — 128 с.

4.Соботович Е. Ф. Речевое недоразвитие у детей и пути его коррекции: (дети с нарушением интеллекта и моторной алалией). — м.: классик-с стиль, 2013. — 160 с.

LATIBJONOVA Z. – Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti, Namangan filiali, o'qituvchisi.

YOQUBJONOVA M. – Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti, Namangan filiali, 3-bosqich talabasi.

Z. Latibjonova, N. Baxromova

RINOLALIK BOLALAR BILAN OPERATSIYADAN KEYINGI OLIB BORILADIGAN KORREKSION ISH

The article describes the types of rhinolalia and post-operative corrective work with children with rhinolalia.

Key words: *operation, articulation, speech breath, diaphragmatic breath, oralpraxis, tongue, lips, facial muscles, fricative sound, uranoplasty, speech therapist, speech therapy training, feature, logotherapy, psychotherapy.*

Rinolaliya (grekcha soʻzdan olingan boʻlib, rhinos – burun, lalia – nutq) nutq apparatining anatomik va fiziologik kamchiliklari sababli ovoztombri va tovushlar talaffuzidagi buzilishdir. Rinolaliya hosil boʻlishga koʻra displaliyadan farq qiladi, yaʼni rinolaliyada tovushlarni burun-dimogʻ bilan talaffuz qilish hollari kuzatiladi. Rinolaliyada tovushlar artikulyasiyasi, fonatsiya, tovush hosil boʻlish mexanizmlari jiddiy ravishda normadan chetga chiqadi. Normal fonatsiya boʻlganda kishida burun tovushlaridan tashqari nutqdagi hamma tovushlarni talaffuz qilish vaqtida burun-xalqum va burun boʻshligʻining boʻgʻiz va ogʻiz boʻshligʻidan ajralish roʻy beradi. Rinolaliya uch shaklga ajratiladi. Yopiq rinolaliya. Yopiq rinolaliya nutq tovushlarini talaffuz qilish vaqtida fiziologik burun rezonansining pasayishi natijasida yuzaga keladi. Orqa yopiq rinolaliya – bolalarda adenoidlarning koʻpayib ketishi, burun-halqumda poliplarning, fibroma va oʻsmalarning paydo boʻlishida kuzatiladi. Funktsional yopiq rinolaliya bolalarda koʻp uchraydi, lekin doimo aniqlash qiyin. Chunki u burun boʻshligʻining yaxshi oʻtkazuvchanligida va burundan nafas olish buzilmagan hollarda kuzatiladi. Bunda burun tembri va unli tovushlar talaffuzi qoʻpol buzilgan boʻladi. Organik yopiq rinolaliyaning sababi – burun boʻshligʻida 360 oʻtkazuvchanlikning buzilishidir. Bunda burundan toʻgʻri nafas olish yoʻlga qoʻyilsa, yaʼni burun boʻshligʻidagi oʻtkazuvchanlik yaxshilansa hamma kamchilik yoʻqoladi. Yopiq rinolaliyada olib boriladigan logopedik ishning samaradorligi burun-halqum holatiga, uning funksiyasiga va bolaning yoshiga bogʻliq. Logopedik mashgʻulotning boshlangʻich davrida nafas mashqlarini olib borish tavsiya etiladi. Bundan maqsad ogʻiz va burundan nafas olish nafas chiqarishni differentsiatsiya qilishdir. Bu mashqlar avval puflashdan boshlanib, keyin burundan qisqa va chuqur nafas chiqarish bilan almashtiriladi. Ochiq rinolaliya. Rinolaliyaning ochiq formasiga ogʻiz boʻshligʻida hosil boʻluvchi tovushlar dimogʻda talaffuz etiladi. Ochiq rinolaliyani aniqlash uchun funktsional tekshirish usullari mavjud. Eng oddiy tekshirishlardan biri Gutsman usulidir. Bunda logoped bolaga galma-gal a va i unli tovushlarni qaytarishni buyuradi va bolaning burun yoʻlini bir bekiteb, bir ochib turadi. Ochiq rinolaliya organik va funktsional boʻlishi mumkin. Organik ochiq rinolaliya tugʻma va hayot davomida orttirilgan boʻladi. Ochiq rinolaliyaning tugʻma shaklining sababi yumshoq va qattiq tanglaydagi yoriqliklardir. Funktsional ochiq rinolaliyaning paydo boʻlish sabablari turli xil boʻladi. Masalan, bolalarda ovoznining hosil boʻlishida yumshoq tanglay harakatining sust boʻlishi. Funktsional ochiq rinolaliya asab kasalliklarida ham namoyon boʻlish hollari kuzatiladi. Funktsional ochiq rinolaliya organik rinolaliyaga nisbatan yengil kechadi. Rinolaliyada kuzatiladigan tugʻma lab va tanglaydagi kamchiliklar logopediya va tibbiyot fani oldiga jiddiy muammolarni qoʻyadi. Yuqori labdagi tugʻma yoriqliklari: yashirin yoriqlik, toʻliq boʻlmagan yoriqlik: a) burun boʻlimida teri-togʻayning oʻzgarmaganligi; b) burun boʻlimida teri-togʻayning oʻzgarganligi. Toʻliq yoriqlik. Bunda bolaning ilk yashash davrida xirurgik davolash ishlari olib boriladi, bu davolash ishlari bola nutqining normal rivojlanishiga imkon yaratadi. Tugʻma tanglay yoriqliklari: 1) yumshoq tanglay yoriqliklari: bu yoriqliklar yashirin, toʻliqsiz va toʻliq boʻladi; 2) yumshoq va qattiq tanglay yoriqliklari: yashirin, toʻliqsiz, toʻliq; 3) alveolyar oʻsimtaning, qattiq va yumshoq tanglayning toʻliq yoriqliklari: bir tomonlama, ikki tomonlama; 4) alyevolyar oʻsimtaning va qattiq tanglay oldingi qismining toʻliq yoriqligi: bir tomonlama, ikki tomonlama. Ikki tomonlama yoriqliklar bir tomonlama yoriqliklarga nisbatan kam uchraydi. Amaliyotda koʻproq lab va tanglaydagi yoriqliklar kuzatiladi. Tanglay yoriqliklari shakllari favqulodda xilma-xil boʻlib, ularning hammasi nutq buzilishiga olib keladi. Lab yoriqliklari labning qisman va toʻliq yoriqliklariga ajratiladi. Qisman lab yoriqligi faqat lab chetida boʻladi, yaʼni nuqson pastki burun tirqishiga yetib bormaydi. Agar yoriqlik burun tirqishining pastki sohasini, baʼzan burun yoʻlini oldingi uchini qamrab olgan boʻlsa, yoriqlik toʻliq hisoblanadi. Tanglay yoriqligining mavjudligi bolaning fiziologik nafas olishini yomonlashtiradi. Tugʻma yoriqligi bor bolalar oʻz nuqsoniga instinktiv ravishda moslanishga majbur boʻladilar. Bu moslanish tilning ogʻiz boʻshligʻida oʻziga xos joylashuvda namoyon boʻladi. Rinolaliyadagi tanglay nuqsonlari butun artikulyasion apparat muskullarni notoʻgʻri muskuliy bogʻliqligini keltirib chiqaradi. Rinolaliyada nutq apparati muskullari

anatomik jihatdan saqlangan bo'lsa ham, harakatlar o'zlarining sustligi, tormozlanganligi bilan ajralib turadi. Ko'pincha, rinolaliya eshitishning zaiflashuvi kuzatiladi. Bu narsa 362 ovqatni yevstaxiyev trubalariga tushib, u yerda eshitish traktida shamollash jarayonlarini keltirib chiqarishi bilan bog'liqdir. Aralash rinolaliya. Rinolaliyaning bu turi burun rezonansining patologik kamayganligi holida havoning burundan chiqib ketishi bilan izohlanadi, oqibatda barcha nutq tovushlarining artikulyasion va akustik tomondan buzilishi kuzatiladi. Ovoz tembrining ahamiyatli darajada o'zgaradi. Aralash rinolaliyada ham ochiq, ham yopiq rinolaliyaning belgilari birga qo'shilgan holda namoyon bo'ladi. Bunda burun yo'li to'silib qolgani holda tanglay-halqum pardasida ham o'zgarishlar bo'ladi. Burun tovushlari yopiq rinolaliyadagi singari, boshqa tovushlar esa ochiq rinolaliyadagi kabi talaffuz qilinadi. Aralash rinolaliya ham organik, ham funksional xarakterda bo'lishi mumkin. Organik xarakterdagi aralash rinolaliyaga yumshoq tanglayning kaltaligi yoki falajligi sabab bo'lsa, funksional aralash rinolaliyaga tanglay-halqum yorig'ining funksiyasi o'zgarishi natijasida burun yo'lining to'silib turishi sabab bo'ladi. Davolashdan oldin qaysi bir kamchilik ovoz tembrini ko'proq buzib, maqalikka ko'proq sabab bo'layotganini aniqlash zarur. Masalan, bemor burun tovushlari bilan unli tovushlarni boshqa tovushlarga qaraganda yanada ko'proq manqalanib talaffuz qilayotgan bo'lsa, demak, unda yopiq rinolaliya ustun bo'ladi va davolash chorasini Shunga qarab belgilanadi. Rinolalik bolalar bilan operatsiyadan keyingi olib boriladigan logopedik ish. Uranoplastikadan keyin logopedik mashg'ulotlarga jalb qilinadigan rinolaliklar o'z tarkibi bo'yicha bir xil emas. Bu logoped bilan mashg'ulotlardagi operatsiyagacha bo'lgan tayyorgarlikning sifatiga va operatsiya natijalariga bog'liqdir. Operatsiyalar natijasi har xil bo'lishi mumkin. Uranoplastika yaxshi natija bergan holatlarda yumshoq tanglay to'liq shakllanadi, ya'ni u yetarli darajada uzun va harakatchan bo'ladi, ko'tarilganda halqumning orqa devori bilan o'zaro tutashadi. Aksariyat hollarda esa 363 yumshoq tanglay uranoplastikadan keyin ham qisqaligicha qoladi, halqumning orqa devori bilan uning tutashi yuz bermaydi. Buning oqibatida tanglay-halqum tortmasi yuzaga kelmaydi. Ayrim hollarda esa operatsiyadan keyin tanglayda chandiq (tanglayning yetarli o'smagan joylari) qoladi, takroriy operatsiya qilish zarurati yuzaga keladi. Mashg'ulotlarga quyidagi bemorlar qatnashishlari mumkin: a) operatsiyagacha bo'lgan davrdagi logopedik tayyorgarlikdan o'tmaganlar; b) qisman tayyorgarlikdan o'tgan va o'z nutqini yaxshilagan; v) tavsiya qilingan metodika bo'yicha operatsiyagacha bo'lgan logopedik tayyorgarlikning to'liq kursini o'tagan bolalar; Operatsiyagacha bo'lgan davrda boshqa metodika bo'yicha logopedik yordam olganlar. Uranoplastikadan keyin logopedik mashg'ulotlarda ishtirok etish vaqti ham har xildir. 1. Har bir aniq holatda ushbu barcha omillarni hisobga olish uranoplastikadan keyin bo'ladigan logopedik ishlarning aniq yo'llarini izlash imkonini beradi. Logopedik ishlarning imkoniyatlari takroriy operatsiyasiz qisman mavjud bo'lgan nuqsonlarni bartaraf qilishga va bola nutqini to'g'rilashga yordam beradi. Xirurgik tadbirlar esa bola to'g'ri nutqqa ega bo'lishiga zamin yaratadi. Logoped bolaning anatomik jihatdan yangi bo'lgan sharoitlarda nutqdan foydalanishni o'rganishga yordam berishi kerak. Barcha bemorlar uchun (operatsiyagacha bo'lgan tayyorgarlikni o'tgan va o'tmagan) uranoplastikadan keyingi logopedik mashg'ulotlar o'tkazilishi zarur. Bu shu bilan izohlanadiki, tanglayning pay to'qimalari anatomiyasi operatsiyadan keyin o'zgaradi. U esa operatsiyagacha bo'lgan davrda to'liq normallashtirilgan holda ham nutqning sifatiga ta'sir qilishi mumkin. Agar operatsiyagacha bo'lgan davrdagi mashg'ulotlar tegishli metodika asosida o'tkazilgan bo'lsa, bola operatsiyadan keyin to'g'ri gapirishning to'liq 364 imkoniyatiga ega bo'ladi. Ayrim holatlarda esa bola yangicha sharoitda normal darajadagi nutqni egallashi uchun 5 – 6 mashg'ulot ham kifoya qiladi. Buning uchun esa diagfragmal nafas olish va og'izdan nafas chiqarish ustidan doimiy nazorat o'rnatilgan holda barcha unli va undosh tovushlarning artikulyatsiyasi takrorlandi, maishiy-kundalik nutqda to'g'ri talaffuz qilish malakalari mustahkamlandi. Dastlab nutq tempi sekinlashadi, muntazam ravishda u normallashtirib boradi va bemorning diqqat-e'tibori nutqning ifodali bo'lishiga yo'naltiriladi. Bola nutqini doimiy ravishda nazorat qilish dastlab logoped tomonidan amalga oshiriladi, keyinchalik esa bu ishni ota-onalar, shuningdek, bolalar bilan maktabda va uyda birga bo'lgan shaxslar bajarishadi. Uranoplastikadan keyin bo'ladigan logopedik mashg'ulotlarda eshitish nazoratini rivojlantirish va fonematik tarzda qabul qilishga, idrok qilishga katta e'tibor qaratiladi. Operatsiyadan keyin bo'ladigan ishlarda nutqda mimik paylarning ishtirok etishiga, nutq jarayonida ortiqcha zo'riqishning oldini olishga va sinkneziyalar paydo bo'lishining oldini olishga alohida e'tibor qaratiladi. Shunday qilib, operatsiyagacha bo'lgan davrda tegishli metodika asosida logoped bilan shug'ullangan shaxslar operatsiyadan keyin o'zlarining nutqiy malakalarini nisbatan kengroq nutq materialida takomillashtiradi. Ular muntazam ravishda barcha vaziyatlarda to'g'ri talaffuzga o'tib borishadi. Operatsiyagacha bo'lgan davrda boshqa metodikalar asosida shug'ullangan yoki umuman logopedik yordam olmagan rinolaliklar logoped tomonidan sinchiklab tekshirilishi lozim. Ta'sir qilish usulini tanlash jarayonida ularning imkoniyatlari va nutqi defektining o'ziga xos xususiyatlari inobatga olinadi. 365 Operatsiyadan keyingi logopedik mashg'ulotlarga qatnasha boshlagan rinolalikning nutqida burun ottenkasi, yuz va mimik paylarda taranglik, zo'riqish bo'lmasa, ammo bir qator tovushlar mavjud bo'lmasa, u bilan dislalik bilan shug'ullangan singari ishlash mumkin. Bu o'rinda yetishmayotgan tovushlarni yuzaga keltirish usullari nazarda tutiladi. Uranoplastikadan keyin nutqda oz mikdorda bo'lsa-da, burun ottenkasi bor bo'lgan shaxslar bilan bo'ladigan mashg'ulotlarda oldingi va

biz bayon qilgan metodika asosida ishlarni amalga oshirib borish lozim. Bu tizim nisbatan qisqa vaqt ichida nazalikni bartaraf qilishga yordam beradi va mimik hamda yuz paylari artikulyatsiyasidagi noto'g'ri ishtirokini butunlay bartaraf etadi. Dastlabki logopedik yordamni olayotgan bolalar bilan bo'ladigan mashg'ulotlarda bolalarda nutqqa nisbatan eshitish e'tiborini rivojlantirish, talaffuz qilinayotgan tovushlardan hosil qilinayotgan kinestetik va taktil his-tuyg'ularni mustahkamlash zarur. Bu o'rinda nutqning eski steroyetipi muntazam ravishdayangisi bilan almashinib boradi. Mashg'ulotlarda o'zlashtiradigan to'g'ri nutq malakalarini avtomatlashtirish har bir rinolalik o'quvchida har xilda kechadi. Bola nutqi muloqot davomida yo'l qo'yadigan xatolar shu bilan izohlanishi mumkinki, u logopedik mashg'ulotlarda o'zlashtirgan ko'nikmalaridan barvaqt foydalana boshlaydi. Bu o'rinda o'zlashtirilgan ko'nikmalarining mustahkamligi va ularning avtomatizatsiyalashuvi buziladi. Logoped ayrim hollarda rinolalik bolalar nutqi ustidan bo'ladigan nazoratni ota-onalarga vaqtli ishonib topshiradi. Bolalar nutqidagi buzilishni qayd qilgan holda ota-onalar uni to'g'rilash yo'lini, usullarini bilishmaydi. Buning natijasida esa nizoli vaziyat yuzaga keladi. Ayrim holatlarda esa bolaning o'zi nutqini noto'g'ri nazorat qiladi, ya'ni o'zining ustidan nazorat qilishi zaruratini his qilmaydi. Ayrim holatlarda esa kuchli chalg'iydi va o'zini faqat vaqti-vaqti bilan nazorat 366 qilib turadi. Logoped va bola o'rtasidagi munosabat uzoq muddat davom etadi, hatto logopedik mashg'ulotlar tugagandan keyin ham. Bu munosabat bir qator sabablar bilan izohlanadi. Rinolaliklarni aksariyat hollarda burni va yuqori labida qolgan nuhsionlarini bartaraf etish uchun operatsiya qilishadi. Odatda, bunday operatsiyalar 18 – 20 yoshlarda amalga oshiriladi. Ayrim holatlarda et o'tkazib qo'yish (transplantatsiya) bajariladi. Burunni va burun devorlarini operatsiya qilish ham operatsiyadan keyin ma'lum muddat davomida nutqni nazorat qilib borishni talab qiladi. Logopedik va psixoterapevtik ta'sir, jinsiy yetilish, bolalar ovozi o'zgarish yuz bergan davrda ham talab qilinadi. 1. Halqumda fiziologik o'zgarishlar va nafas olishda o'zgarishlar yuz berishi munosabati bilan jinsiy yetilish davrida o'smirlar nutqida yana burun ottenkasi yuzaga kelishi mumkin. Ushbu ottenka bolaning o'zi normal nutq konuniyatlarini eslagan taqdirdagina tez bartaraf bo'ladi. Ammo aksariyat bunday hollarda logoped yordami talab qilinadi. Logoped uning qiyinchiliklarini aniqlaydi va nutq tempini, artikulyatsiyasini muvofiqlashtiradi, nafas olishni bir maromga keltiradi. Logopedik ishlarning usullari bolaning psixik statusini hisobga olgan holda, mijoz nutqining o'ziga xos bo'lgan xususiyatlariga bog'liq ravishda modifikatsiya qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ayupova M. Yu. Logopediya. Darslik. T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2007.
2. Logopediya L.S.Volkova, S.I.Shaxovskaya. Izd-vo «Vlados» – M., 2002.
3. Krauze Ye.N. Logopediya. Izd-vo «Korone print» – M., 2003. 367
4. Mo'minova L., Ayupova M. Logopediya. – T., 1993. 236
5. Xrestomatiya po logopedii T.2. (pod.red. Volkova S.L., Seliverstov V.I.) Izd-vo «Vlados» – M., 1997.
6. Shomaxmudova R.Sh. Mo'minova L. Bolalar nutqidagi nuqsonlar va ularni bartaraf etish. – T., 1994

LATIBJONOVA Z. – Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti, Namangan filiali, o'qituvchisi.

BAXROMOVA N. – Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti, Namangan filiali, 2-bosqich talabasi.

П
Е
Д
А
Г
О
Г
И
Ч
Е
С
К
И
Е

НАУКИ

M. Axmadaliyev, L. Madaminova

RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNI PSIXO-PEDA- GOGIK TASHXIS QILISHNING NAZARIY METODOLOGIK TAMOYILLARI

Ushbu maqolada inkluziv ta'lim jarayoni rivojlanishida nuqsoni bor bolalarni psixologik-pedagogik tashxis qilishning nazariy metodologik tamoyillari haqida fikr yuritiladi.

***Kalit so'zlar:** Imkoniyati cheklangan bolalar, yordamga muhtoj shaxslar, maxsus ta'lim dasturlari, maxsus maktablar.*

O'zbekistonda yuz berayotgan ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar imkoniyatlari cheklangan, alohida yordamga muhtoj shaxslarning ijtimoiylashuvi jarayonini sifatli takomillashtirishga qaratilgan innovatsion ta'lim dasturlari va texnologiyalari tatbiq etishning metodologik va nazariy asoslarini ishlab chiqishning dolzarbligini ko'rsatadi.

reabilitasiya markazi, rivojlanish markazlari, nuqsoni bor bolalar uchun alohida guruhlar, skrining tashxis, differensial tashxis, fenomenologik tashxis, rivojlanishdagi nuqson, sensor organ.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun maxsus maktabgacha va maktab ta'lim muassasalari faoliyat ko'rsatadi. Ushbu maktablarda bolalarni psixik va jismoniy rivojlanishini ta'minlovchi ta'lim sharoitlari yaratilgan. Bunday sharoitlar avvalo bolaning xususiyatlari e'tiborga olgan holda yakka yondashuvni talab etadi. Ushbu yondashuv maxsus dastur, metod, kerakli maxsus texnik vositalarni, maxsus tayyorgarlikka ega pedagog, psixolog, defektolog va boshqalar bilan birgalikda kerakli tibbiy-profilaktik hamda korreksion ishlarni, maxsus ijtimoiy yordamni, maxsus ta'lim muassasalarini texnik va ilmiy metodik jihatdan ta'minlashni o'z ichiga oladi.

Xozirgi kunda turli xil maxsus ta'lim muassasalari mavjud. Bolalar puxta saralash natijasida qabul qilinishi mo'ljallangan va O'zbekiston Respublikasi Xalq Ta'lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan maxsus ta'lim dasturlarini amalga oshiradigan maxsus ta'lim muassasalar bilan bir qatorda turli reabilitasiya markazlari, rivojlantirish

markazlari aralash guruxlar va boshqalar ochildi. Shuningdek, umumta'lim maktabgacha ta'lim muassaslarida, umumta'lim maktablarda aqliy va jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni uchratish mumkin.

Pedagogik-psixologik diagnostika fani maxsus fan bo'lib bolalarning rivojlanishidagi nuqsonlarni erta aniqlash, boshqa unga o'xshash xolatlardan farqlashga, tashxisini, ta'limdagi imkoniyatlarni aniqlashga, zarur bo'lsa tegishli maxsus muassalarga yuborishga va u yerda o'zlariga mos korreksiyalashga yo'naltirilgan o'quv-tarbiyaviy ishlarini amalga oshirishga imkon beradi. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni iloji boricha erta aniqlash, o'z vaqtida psixologik-pedagogik, korreksiyalash yordamini ko'rsatish, nogironlikning oldini olish, bolalar va o'smirlarning ijtimoiy moslashuvini amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Rivojlanishdagi nuqsonlarni tashxis qilish uch bosqichni o'z ichiga oladi.

1.Skrining nomini olgan.

Bu bosqichda bola rivojlanishidagi orqada qolish, psixik-jismoniy kamchiliklari aniqlanadi lekin ularning xarakteri belgilash murakkab bo'ladi. Skringing tashxisining asosiy maqsadi psixologik rivojlanish davridagi turli nuqson va kamchiliklarga ega bolalarni erta aniqlash, bola rivojlanishidagi psixo-pedagogik muammosini aniqlab, unga umumta'lim muassasalarida sharoitlar yaratishdir.

2.Differensial tashxis.

Bu bosqichning maqsadi rivojlanish nuqsonini turini, xil toifasini, aniqlash. Uning natijalariga ko'ra bolaning imkoniyat va xususiyatlarini hisobga olgan holda, ularning ta'lim olishlari uchun ta'lim muassasini turi va dasturi, optimal pedagogik komissiyaning faoliyati differensial diagnostikada yetarlicha rolni egallaydi. Ma'lumki rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning har bir turida psixologik xususiyatlarining o'xshash jixatlari ham kuzatiladi. Masalan: rivojlanishida nuqsoni bo'lganlarning deyarli barchasida nutq kamchiliklar yoki ta'lim olishida sustliklar bilan harakterlanadi.

3.Fenomenologik.

Uning maqsadi - bolaning individual xususiyatlari ya'ni tafakkur faoliyatining xarakteristikasi, xissiy iroda doirasi, ishchanlik qobiliyati, shaxsni o'rganilib u bilan ishlash bo'yicha korreksion-rivojlantiruvchi individual shart-sharoitni tashkillashtirishdir. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan psixo-pedagogik diagnostikani samarali amalga oshirish uchun "Rivojlanishidagi nuqson" tushunchasiga alohida e'tibor qaratish zarur. Rivojlanishida nuqsoni bo'lganlarni tashxis qilishda rus olimlari (Л.С.Виготский, В.И.Лубовский, С.Д.Забрамная) tomonidan ko'rsatilgan bir qancha tamoyillarga amal qilish muhim.

Psixik va jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar o'quv tarbiyaviy jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirish, korreksiyalashga yo'naltirilgan pedagogik vositalardan to'g'ri foydalanish psixik va jismoniy nuqsonlari bo'lgan (aqli zaif, kar, zaif eshituvchi, nutqida nuqsoni bo'lgan, ko'zi ojiz, zaif ko'ruvchi) bolalarni o'xshash holatlardan farqlash; bolalarni tegishli maxsus muassalarga to'g'ri yo'naltirish; bolalarning nuqsonlari tuzilishini bilish va xissiy-irodaviy doiralari individual psixologik xususiyatlarini e'tiborga olgan holda pedagogik ta'sirining samarali metodlarini va usullari bilish malakali kadrlar tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar, rivojlanishida psixik-jismoniy kamchilikka ega, rivojlanishdan orqada qolish, rivojlanishida muammoga ega alohida yordamga muhtoj – sensor organlarining, markaziy nerv sistemasi yoki harakat tayanch a'zolarining orttirilgan yoki tug'ma organik jarohatlanishi natijasida psixik funksiyalarining rivojlanishida kamchiliklarga ega bo'lgan bolalar kiradi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, nutqida va aqlida nuqsoni bor bolalarga alohida gramma va alohida maktablarning ochilishi muhim. Ba'zi bir holatda nutqida va aqliy rivojlanishida muammosi bor bolalarning o'zlari bilan ishlash foyda bermaydi. Bolalarni erta tashxis qilib o'rganish muhimligi shuki u orqali bolani korreksion ta'limga vaqtida yo'naltirib ikkilamchi nuqsonni paydo bo'lishini oldini oladi. Bola imkoniyatlariga baho berish hamda psixik rivojlanishni aniqlash orqali korreksion pedagogik ishning vazifasini xal qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Nishonova Z. Pedagogik-psixologik diagnostika, 3-22. B.
- 2.Ahmadaliyev, M. (2021). Raqamli texnologiyalar va xalqaro baholash dasturlari integratsiyasini ta'lim tizimidagi ahamiyati.
- 3.Axmadaliyev M. (2022). The role of international assessment programs and digital technologies in improving the quality of education. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6605983>

AXMADALIYEV M. – Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, o'qituvchisi.

MADAMINOVA L. – Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, talaba.

M. Jurayeva, R. Po`latova

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA TARBIYALANUVCHILARINI MAKTABGACHA TA'LIMGA MOSLASHTIRISHDA KREATIV YONDASHUV

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tarbiyalanuvchilarining maktabgacha ta'lim muassasasiga moslashuvda tarbiyachining kreativ usullaridan foydalanishi, zamonaviy axborot texnologiyalarining roli va ahamiyati haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Kreativlik, ijtimoiy-psixologik moslashuv, zamonaviy axborot texnologiyalari, innovatsiya, ko'nikma, malaka, kognitiv bilish, muloqot, o'yin, interfaol metodlar.

Bugungi kunda yurtimizda maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining kreativ, innovatsion faoliyatini samarali amalga oshirish bir qator omillarga tayanadi. Unda tarbiyachining muloqotchanligi, qarshi fikrlarga nisbatan xolisona munosabatga tayyorligi inobatga olinadi. Natijada tarbiyachi o'z faoliyati ilmiy ta'minlaydigan keng qaramli mavzu (motiv) ga ega bo'ladi. Tarbiyachi faoliyatida o'z-o'zini faollashtirish, o'z ijodkorligi, o'z-o'zini bilishi va yaratuvchiligi kabi mavzu (motiv)lar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa tarbiyachi shaxsining kreativligini shakillantirish imkoniyatini beradi.

Shu bilan birga, maktabgacha ta'lim tizimiga ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish xususan, bog'cha xodimlarining professional tayorgarligi va mahoratini oshirib borishning takomillashtirilgan tizimini joriy etish maqsad qilindi.

2022-2026-yillarda 160 mingdan ziyod pedagog kadrlarning malakasini oshirish hamda maktabgacha ta'lim-tarbiya jarayonlarini ilmiy asoslangan yondashuvlar kreativlik asosida takomillashtirish rejalashtirildi.

Prezidentimiz Shavkat mirziyayevning 08.05.2019 yildagi PQ 4312 sonli qarori O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi qarori Maktabgacha ta'limni 2030-yilga qadar rivojlantirish yo'llarini konsepsiyasini ishlab chiqib maktabgacha ta'lim tizimi taraqqiyoti, bo'lajak barkamol yosh avlodlarimizni tarbiyalashni va ta'lim berishni maktabgacha ta'lim sohasidan mustahkam va yirik davlatlar maktabgacha ta'limiga yetishaolishini belgilovchi hujjat boldi.

Kreativlik (lot, ing. "create"- yaratish, "creative"- yaratuvchi, ijodkor)- individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati ma'nosini ifodalaydi. Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg'ularida, muayyan faoliyat tur-larida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Shuningdek kreativ iqtidorning muhim omili sifatida aks etadi. Qolaversa kreativlik zehni o'tkirligini belgilab beradi.

Ayniqsa maktabgacha ta'lim tashkilotidagi tarbiyachi kadrlarning kreativligini rivojlantirishga bo'lgan ijtimoiy buyurtma vujudga kelmoqdaki, bu borada ilmiy pedagogic izlanishlar olib borish ta'lab etadi. Shu bilan bir qatorda kreativlik masalasi ilmiy tushunishda turli fikrlarning mavjudligi, yaxlit xulosaga kelinmaganligi bitiruv malakaviy ishimiz mavzusi dolzarbligining yana bir ko'rinishi hisoblanadi. Bugungi kundagi zamonaviy uzluksiz ta'lim tizimi kreativ yondashuvni talab etadi. Ayniqsa maktabgacha ta'lim – bu har bir bolaning hayotida chuqur iz qoldiruvchi ta'lim bo'lib, ta'limning bu bosqichida pedagog tarbiyachilarga katta ma'suliyat yuklatiladi. Ya'ni maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining kreativlik faoliyati hali mahsus o'rganishni talab etmoqda.

E.P Torrens fikricha, "**kreativlik**"¹ tushunchasi negizida quydagilar yoritiladi:

- muammoni yoki ilmiy farazlarni ilgari surish;
- farazni tekshirish va o'zgartirish;
- qaror natijalarini shakillantirish asosida muammoni aniqlash;
- muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning o'zaro qarama qarshiligiga nisbatan ta'sirchanlik.

© M. Jurayeva, R. Po`latova, 2024.

¹ Башина Т.Ф, Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, оденности. СПб.: Питер,2009.

Kreativ fikrlash har bir ijtimoiy sohada yaqqol aks etishi mumkin.¹ Tarbiyachining ijodkorligi esa u tomonidan tashkil etiladigan kasbiy faoliyatni tashkil etishga ijodiy (kreativ) yondashuvda aks etadi.

So'ngi yillarda ushbu holat "pedagogik kreativlik" tushunchasi bilan ifodalanmoqda. "Kreativ pedagogika" quyidagi ikki holatni kafolatlayolishi zarur:

1) O'qituvchilar tomonidan o'quv fanlarini past o'zlashtirayotgan va ularni o'rganishni zerikarli deb hissoylaydigan bolalar e'tiborlarini fan asoslarini o'zlashtirishga jalb etish;

2) O'qituvchilarga talabalarda kreativ fikrlash va ijodiy faoliyat natijalarini rag'batlantirishga xizmat qiladigan strategiya va vositalarni tavsiya etish-qilish orqali auditoriyada ulardan samarali foydalanishlari uchun imkoniyat yaratish.²

Zamonaviy metodikalardan, yangi tizimlardan bohabar bo'lish, o'rganish, amalda qo'llab ko'rish ham hozirgi vaqt bolalarini tarbiyalashda ularga yangi bilim va ko'nikmalarni berishlarida samarali mahsulini beradi. Jumladan yangi tizim **STEAM** tizimi;

STEAM ta'lim tizimi nima? Ushbu tizimga qisqacha ta'rif berib o'tadigan bo'lsak. Agar STEAM qisqartmani yoysak, quyidagilarni olamiz:

S – science –tabiiy fanlar;

T – technology –texnologiya;

E – engineering –muhandislik;

A – art –san'at;

M – math –matematika.

STEAM ta'lim tizimini tarbiyachi kreativligiga nima a'loqasi bor deyishingiz mumkin. Vaholanki bu tizim 4 ta sohani ozida mujassam etgan yaxlit bir zamonaviy dastur hissoylanadi. Steam ta'lim tizimini mukammal o'zlashtirgan tarbiyachida kreativlik rivojlanadi, mashg'ulotlar jarayonida bolalar bilan "Ilk qadan"³ davlat o'quv dasturida keltirilgan 5 ta rivojlanish markaz 1. Qurish, konstruksiyalash va matematika. 2. Syujetli-rolli o'yinlar va sahnalashtirish, 3. Til va nutq, 4. Fan va tabiat, 5. San'at markazlarida ishlashda samarali kechishini hamda maqsadga yetishida katta ro'l o'ynaydi. Steam loyihasi tarbiyachida bolalar bilan birgalikda ishlashda beshta sohani bolalarga singdirib bilim salohiyatini rivojlanishini oshiradi.

So'ngi yillarda ushbu ta'lim tizimi kabi ko'plab yangi loyihalar, yangi dastur va yangidan yangi metodlar ishlab chiqilyabdi hamda rivojlangan mamlakatlarning ta'lim tizimidan olib kelinib o'rganilib ta'lim tizimimizda tadbiiq qiliniyabdi.

"Keys-stadi" metodi:

Ingiliz faylasufi Gerbert Spenser "Ta'limning buyuk maqsadi bilim berish emas, balki hatti harakatlarga o'rgatishdir"⁴, - deb yozgan edi. Uning fikricha barcha nazariy berilgan bilimlarni amaliyot bilan bog'lash muhimligi uqtirilgan. Shu bois bugungi kunda yetishib chiqiyotgan pedagog kadrlarni o'qitiladigan barcha fanlar orqali bo'lajak tarbiyachi pedagog kadrlarni nazariy bilimlar bilan qurollantirib, amaliy ko'nikmalarni shakillantirish va malaka hosil qilish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Bo'lajak tarbiyachilarni bilim, ko'nikma va malakalarini mustahkamlash, fikrlash, kreativligini oshirish borasida ta'limning interfaol metodlaridan biri "keys-stade" bo'lib, bugungi kunda turli muammolarni hal etishda hamda yechim topishda asqotmoqda.

Mashg'ulotlarda "kreativ yo'l xaritasi"ga ko'ra quyidagi to'rtta yo'nalish bo'yicha harakatlanadi va ulardagi harakatlar pedagoglarning kreativligini ifodalovchi belgilar (Patti Drepeau) sanaladi:

1)Ijodiy fikrlash ko'nikmalarini namoyon etish;

2)Mashg'ulotlarda qiziqish bilan o'zlashtirishga rag'batlantiruvchi strategiyalardan foydalana olish;

3)Innovatsion yondashuv va pedagogik masalalarning yechimini topishga kreativ yondashish;

4)Kutiladigan natija.

Shunday qilib, ta'limda kreativ fikrlash va zamonaviy axborot texnologiyalari foydalanishda kompyuter vositalari yordamida olib boriladigan dars an'anaviy mashg'ilotdan o'quv jarayonini tashkil etish va unda ishlatiladigan metodlar bilan ham farqlanadi. Mashg'ulot jarayoni bolaning mustaqil bilim olishiga asoslanadi. Bu tamoyil mashg'ulot jarayonida ishtirok etuvchi sub'ektlarning munosabatini va tarbiyachining jarayondagi rolini aniqlaydi. Shuning uchun ham axborot texnologiyalari, kompyuter asosida mashg'uloqiziqish, o'zini-o'zi boshqarish, yangi bilimlarni o'zlashtirib borishga intilish dars oxirigacha saqlanib qoladi. Kreativ ta'lim texnologiyasida, kreativ ta'lim jarayonini samarasini oshirish uchun har xil metodlardan foydalanish kerak.

¹ Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving. – Alexandira- Virginia, USA: ASCD,2014.-p4

² Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving. – Alexandira- Virginia, USA: ASCD,2014.-p7

³ "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tashkiloti Vazirligi. Toshkent 2022

⁴ Home ilmiy maqola T.E. Xo'jamberdiyev E-darslik.tdpu.uz 2018

Masalan: “Idrok xarita”, “Atirgul”, “Tsxemasi”, “Zinama-zina”, “FSMU”, “Aqliy hujum”, “Esse”, “bayon, insho” yozish, “Blits sorov” kabi texnologiya va metodlar. Bunday darslarda o‘quvchining bilim olish motivatsiyasi oshib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF5198-sonli Farmoni. 2017-yil 30-sentabr. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 30.09.2017 y.,06/17/5198/0043-son; 09.10.2020 y., 07/20/4857/1357-son.

2.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7 fevraldagi «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar Strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-4947-son Farmoni. – O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 y., 6-son,

3.O‘zbekiston respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22 dekabrdagi “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning Davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida” 802-son Qarori /qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 23.12.2020 y.,09/20/802/1658-son

4.“Ilk qadam” maktabgacha ta’lim muassasasining Davlat o‘quv dasturi. “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim muassasasining Davlat o‘quv dasturi BMTning Bolalar jamg‘armasi YuNISEFning O‘zbekistondagi vakolatxonasi texnik ko‘magi yordamida yaratildi va nashr etildi. – T.: 2018.

5.Muslimov N, Usmonboyeva M, Pedagogik kompetentlilik va kreativlik asoslari” moduli bo‘yicha o‘quv-uslubiy qo‘llanma. – Toshkent 2015, 120-bet.

6.“Kreativ pedagogika” B.E. Karimova/ Toshkent “innovatsiya ziyo” 2022y,

7.Xoliqov “pedagpgik mahorat”/ Toshkent “iqtisod-moliya” 2011y.

8.Toshkent 2022y, Drepeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). -Aleksandra-Virginia, USA: ASCD, 2014 p-4-5.

9.Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar- Qarshi nafas . 2000y.

10.<<SCIENTIFIC PROGRESS>> Scientific Journal ISSN:2118-1601//// \\\Volume:1, ISSUE:4 Kreativlik pedagogik faoliyatni rivojlantirishning asosi omili sifatida. S.Y. Saidg‘aniyeva, Sh.R.Abdullayeva, I.a.Abdudunduzov,

11. https://dzen.ru/a/X-UUPbWQzx1kK_ED.

JURAYEVA M. – Toshkent Kimyo xalqaro universiteti.

PO`LATOVA R. – Toshkent Kimyo xalqaro universiteti.

D. Mirzabdullayeva, Sh. Xaydaraliyeva

YOSH AVLODNI MILLIY QADRIYATLARGA HURMAT RUHIDA TARBIYALASH VA MADANIYAT SOHASINI YANGI BOSQICHGA OLIB CHIQISH MASALALARI

Xalqning qadriyatlari va madaniyati shu xalqni dunyoga tanituvchi, uning dunyo mavqeyidagi o'rnini belgilovchi asosiy vositadir. Ushbu maqolada o'zbek xalqining o'ziga xos qadriyatlari tarixi va madaniyat sohasida amalga oshirilgan va kelgusida bajarilishi ko'zda tutilgan chora-tadbirlar, ularning yosh avlod haytidagi o'rnini to'g'risida so'z yuritilgan.

Kalit so'z: ma'naviy salohiyat, milliy qadriyatlar, qaror, farmon, baxshichilik, maqom, taraqqiyot strategiyasi.

Bugungi kundagi jamiyat orasidagi dolzarb masalalardan biri- bu mamlakatimiz yoshlarini vatanparvarlik, milliy an'ana va qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, ularning har tomonlama yetuk shaxs bo'lib voyaga yetishida san'at va madaniyat sohaslarini rolini kuchaytirishdan iboratdir. Yosh avlodning ma'naviy salohiyatini yuksaltirish kabi masalalar bugun davlat qonunlarida ham o'z aksini topmoqda. 2016-yil 14-sentabrda qabul qilingan "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonun hamda uning uzviy davomi bo'lgan 2017-yil 5-iyuldagi "Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston Yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi PF-5106 kabi ko'plab qaror va qonunlar ijrosi buning yorqin dalilidir. [1]

Xalqimizning asrlardan-asrlarga o'tib kelayotgan milliy qadriyatlari uzoq tarixiy jarayonlar davomida shakllangan. Mustamlakachilik davrlarida o'zbek xalqining avlodlardan o'tib, xalqning ma'naviy ongiga singib ketgan qadriyat va an'alarini yo'q qilishga bir necha bora urinishlar bo'lgan. Lekin bir millatning o'tmishi, buguni va kelajagining muhim omili bo'lgan milliy an'ana va qadriyatlar millat jonkuyarlari tomonidan asrab qolindi. Ular nafaqat milliy bayramlar va kiyimlarimiz, hunarmandchilik, qolaversa, umuminsoniy fazilatlarimizni ham o'z negzida birlashtirgan. Kattalarga hurmat, kichiklarga izzatda bo'lish, tanigan-tanimaganga yordam qo'lini cho'zish, to'g'rilik yo'lini tanlash, halol bo'lish- davrlar osha hayotimizning asosiy bo'lagiga aylanib ulgurgan. Lekin bu kabi yaxshi ishlarni bajarishning o'zi yetarli emas. Insonga uning irodasi qudrati, mas'uliyat tuyg'usini shakllantirish, kasbga, atrof-dagilarga, mehnatga, ruhan va qalban mehrlil-oqibatli bo'lish tuyg'ularini shakllantirish, yuragida ulug' maqsadlar tug'ilishiga va jamiyatda borayotgan hodisalarga o'z fikrini bildira olishi lozim. Bularga buyuk ajdodlarimizning biz yosh avlodga qoldirgan o'g'itlari bosh sababdir. Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot-yo mamot masalasidir" hikmati bugungi kunga qadar o'z ta'sirini yo'qotgan emas.[2] Negaki, insoniylik insonning ongidagi tarbiyadan boshlanadi. Tarbiya- ezgulikning asosi deb be'jizga aytishmagan. Nafaqat biz dunyodagi barcha millat va elatlarning asrlardan buyon saqlanib kelayotgan milliy qadriyatlar mavjud. Ular nimaning hisobiga yillar osha o'z qiymatini yo'qotmay kelmoqda? Har bir millatning an'ana va qadriyatlari negzida yosh avlodni yetuklikka chorlovchi, ularni ajdodlarga munosib farzand bo'lib yetishishiga, moddiy va ma'naviy me'roslarga hurmat ruhida tarbiyalovchi asosiy vazifa turadi. Bugungi kunda ham mamlakatimizda yoshlarda milliy qadriyatlarimizga bo'lgan hurmatni oshirish, ularga ma'naviy boyliklarimizning qiymatini yanada yaxshiroq tanishtirish bo'yicha chora-tadbirlar olib borilmoqda. Bunga yorqin misol qilib, maktab va universitetlarda tashkil etilayotgan qadriyatlarimizni saqlab qolinishiga ulkan hissa qo'shib kelayotgan tanlovlar va tadbirlarni keltirish mumkin. Qolaversa, dam olish kunlari yoki darsdan keyin o'quvchilarning tarixiy muzey va kutubxona; buyuk shoir va yozuvchilarning uy-muzeylariga tashrif buyurib, ularning o'tmish faoliyati bilan yaqindan tanishayotganlari yanada quvonarli. Yana aytib o'tishga arziylisi shuki, qadriyatlarimizni saqlab qolishga, ularga nisbatan insonlarda hurmat hissini kuchaytirishda tashkil etilayotgan tanlov-konferensiyalarning tashkil etilayotgani. Kuni kecha Yoshlar ishlari agentligi tomonidan e'lon qilingan Respublika konferensiyasi bunga yorqin misoldir. Ushbu konferensiya 3 ta sho'balar bo'yicha amalga oshirildi:

1. Globallashuv davrida milliy qadriyatlarni asrab-avaylashning muhim tomonlari
2. Yosh avlodni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash ta'limining muhim konteksi sifatida
3. Yoshlar milliy hunarmandchiligini rivojlantirish, qadriyatlarni mustahkamlashdagi ahamiyatlari.[3]

Maqola mualliflarini bir yerda jamlagan ushbu respublika konferensiyasida kelajakda milliy an'ana va qadriyatlarimizni yanada yuksaltirish bo'yicha fikrlar almashilib, yoshlarning bu masalaga nisbatan shaxsiy munosabat, takliflari tinglandi. Qolaversa, jamiyat orasida milliylikimizni targ'ib etuvchi "challenge" va tadbirlar o'tkazilishi muhokama qilindi. Bundan tashqari yosh tadbirkor Iroda Berdiyeva rahbarligidagi "Iroda fashion

home” mas’uliyati cheklangan tikuv sexi ham milliy kiyimlarimizni tikib, ommaga taqdim etayotgani ham qadriyatlarimizga bo’lgan cheksiz xurmatdir.

Millat yuksalishining muhim ustunlaridan biri bo’lgan madaniyat sohasini tubdan isloh qilish “Madaniyat va sport sohasida boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida” Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2017-yil 5-fevralda imzolangan Farmonlardan boshlandi. O’tgan davrdagi hayotiy tajriba shuni ko’rsatadiki, bitta vazirlikda madaniyat va sport sohaslarining ko’p qirrali va murakkab jihatlarini to’liq o’rganilmasdan birlashtirilganligi madaniyat va san’at sohasining yirik yo’nalishlari bo’lgan teatrlar, muzeylar, bolalar musiqa va san’at maktablari, mumtoz musiqa, madaniyat markazlari, madaniyat va istirohat bog’lari va xalq ijodiyoti san’ati turlarini ommalashtirish hamda ommaviy jismoniy tarbiyani keng miqyosda rivojlantirish bo’yicha belgilangan chora-tadbirlar ijrosi Madaniyat va sport ishlari vazirligi tugatilib, Prezident Farmoniga muvofiq uning negzida O’zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi va O’zbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya va sport davlat qo’mitasi tashkil etildi. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, mamlakat aholisining hayoti uchun zarur bo’lgan ikkita keng ko’lamli sohaning taraqqiy etishiga to’liq shart-sharoit yaratildi. [4]

“Bir haqiqatni hech qachon esdan chiqarmasligimiz kerak, mamlakatimizda madaniyat va san’at taraqqiy etmasa, jamiyat rivojlanmaydi.”,-deb ta’kidlab o’tgan edi Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev. Hozirgi madaniyat va san’at shiddatli islohotlarni amalga oshirishda o’ta muhim va ayni paytda juda zarur omillardan biri ekanligiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan “Xalqaro baxshichilik san’atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi (2019-yil 14-may), “O’zbekiston Respublikasida madaniyat va san’at sohasini innovatsion rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi (2018-yil 26-avgust); Shahrisabz shahrida Xalqaro maqom san’ati markazi tashkil etish va har ikki yilda “Eng yaxshi maqom sozandasi”, “Eng yaxshi maqom ustози”, “Eng yosh maqomchi” kabi nominatsiyalar bo’yicha festivalni o’tkazish to’g’risida qaror va farmonlar ishlab chiqilgani buning isbotidir. Qolaversa, yaqin yillarda ko’plab muzeylarning ta’mirlanganligi, yangilanganligi, san’at va musiqa maktablarining soni ko’paytirilganligi, o’rta maxsus maktablar musiqa asboblari bilan ta’mirlanganligi ham yoshlarning madaniyat sohasiga bo’lgan qiziqishlarini orttirdi. Hozirgi kunda yangi ishlab chiqilgan “Taraqqiyot strategiyasi”da ham ma’naviy-ma’rifiy sohaga alohida bo’lim ajratilishi va uning ichiga 2022-2026-yillar mobaynida madaniyat va san’at sohasida amalga oshiriladigan ishlar rejasini kiritilishi ham sohada qaratilgan yuksak e’tibor namunasidir.[5]

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.<https://cyberleninka.ru/article/n/yoshlarni-milliy-qadriyatlar-ruhida-tarbiyalashda-oila-mahalla-va-ta-lim-muasasalarining-rol-i/viewer>
- 2.<https://iia.uz/oz/news/2113>
- 3.Yoshlar ishlari agentligi Toshkent shahar 2023-yil 21-noyabr. Mirzo Ulug’bek nomidagi O’zbekiston Milliy universiteti
- 4.Haydarov. Madaniyat-milliy yuksalish poydevori. “Oltin meros press” nashriyoti. 2021 yil.
- 5.Mirziyoyev Sh. Yangi O’zbekiston strategiyasi.- Toshkent: O’zbekiston, 2021.- B 464
- 6.Mirzabdullaeva Dilkhumor Erkinovna. Alieva Zulkhumor Jabbor qizi. Ways to prevent adolescent conflicts. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 4, 2020, Part II P.69- 71
- 7.Д.Э.Мирзабдуллаева. Конфликты в подростковом возрасте и пути их разрешения. NovaInfo. Ru 2 (45), 305-310.
- 8.Мирзабдуллаева Дилхумор Эркиновна.Психологик тренинг асослари.ўқув қўлланма.2021. Том-978.177 Б. Globe Edit, Латвия
- 9.Mirzabdullaeva Dilkhumor Erkinovna, Alieva Zulkhumor Jabbor qizi. Sociopsychological technologies as a means of coordinating adolescent conflicts.Евразийский научный журнал 2 (2), С.50-5
- 10.Mirzabdullaeva Dilkhumor Erkinovna. Causes of conflicts between teenagers and parents and ways to prevent them. International Conference Proceedings. «Science and practice: a new level of integration in the modern world» April 25, 2020, Sheffield,UK P.203-206
- 11.Mirzabdullaeva Dilkhumor Erkinovna, Alieva Zulkhumor Jabbor qizi. Stress tolerance of teachers as the ability to prevent conflicts. .International Conference Proceedings T.3.P-80-85. ISBN 978-1-941655-00-9
- 12.Мирзабдуллаева Дилхумор Эркиновна. Ўсмир ва ота-оналар муносабатларидagi низолар муаммоси ва уларни мувофиқлаштириш йўллари. НамДУ Илмий ахборотномаси.2020 Том-1106. Махсус сон.Б. 609-613.
- 13.Mirzabdullaeva Dilkhumor Erkinovna.Ways and methods of resolving pedagogical conflicts between teachers and students in a modern school. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences.2020. Vol 8.12
- 14.Mirzabdullaeva Dilkhumor Erkinovna, Alieva Zulkhumor Jabbor qizi.The problem of conflicts in adolescent psychology with teachers and parents. International Scientific Journal «Internauka» 2020.Т1. 3 (83), P-21-23

MIRZABDULLAYEVA D. – Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Namangan filiali, dotcenti.

XAYDARALIYEVA SH. – Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali, talabasi.

D. Mirzabdullayeva, H. G`ulomova, D. Otamjanova

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING TA`LIM-TARBIYA HAQIDAGI FIKRLARI VA OILA TARBIYASINING HOZIRGI KUNDAGI AHAMIYATI

Ushbu maqolada sharq mutafakkirlarining ta`lim va tarbiya borasida bildirgan fikrlari hamda tarbiyaning bugungi kundagi o`rni, farzandlar tarbiyasida ularning yetuk, barkamol avlod bo`lib yetishishida sharq mutafakkirlarining qarashlari va ahamiyati. Tarbiya jarayonida oilaning o`rni, bolaga tog`ri tarbiya berishning hozirgi kundagi ahamiyati hamda buyuk ajdodlarimizning bizga qoldirgan tajribalari haqida ma`lumot beriladi.

***Kalit so`zlar:** Tarbiyaning ahamiyati, Sharq mutafakkirlari, Ota-onaning o`rni, yoshlar kelajagi.*

Tarbiya-shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma`naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon. Insonlarning jamiyatda yashashi uchun zarur bo`lgan xususiyatlarga ega bo`lishini ta`minlash yo`lida ko`riladigan chora tadbirlar yig`indisi hisoblanadi. Tarbiya-arabcha so`zdan olingan bo`lib, parvarish qilmoq, ta`lim bermoq, o`rganish, odob o`rgatish degan ma`nolarni bildiradi.

Islom dinining muqaddas kitobi bo`lgan «Qur`oni Karim»da inson mohiyati to`la ochib berilib komil inson tarbiyasi bosh maqsad qilib qo`yilgan edi. «Qur`oni Karim»dagi ta`lim-tarbiyaga oid ulug` xazina Al-Buxoriy hazratlarining hadislarida beriladi. «Farzandlaringizni izzat-ikrom qilish bilan birga axloq-odobini ham yaxshilangiz» (38-hadis), «Hech bir ota o`z farzandiga xulq odobdan buyukroq meros berolmaydi» (136-hadis). Buyuk mutafakkir Yusuf Xos Xojib «Qutadg`u bilig» asarida bola tarbiyasi haqida to`xtalib: «Farzand qanchalik bilimli, aqlli-hushli bo`lsa, ota-onaning yuzi shunchalik yorug` bo`ladi». U bola tarbiyasida otaning mas`uliyatiga alohida e`tibor qaratadi. Bunda ota o`z farzandini nazorat qilib, har xil hunarlar o`rgatsa, xulqi go`zal bo`lishi uchun farzandiga bilim sirlarini o`rgatib borsa bola haqiqiy insoniy fazilatlariga ega bo`ladi. Ulug` bobokalomimiz Farobiyning fikricha bola tarbiyasi bir maqsadga qaratilgan holda borilmog`i va u aqliy va axloqiy tarbiya birligidan iborat bo`lmog`i lozim degan xulosa kelib chiqadi. Ibn Sino oilada bola tarbiyasi ancha murakkab va nozik bo`lib, uni bolaning yoshligidan boshlash va izchillik bilan olib borish lozimligini ta`kidlaydi. U ona allasining tarbiyaviy ahamiyati haqida to`xtalib alla ikki vazifani bajaradi, deydi. Birinchisi uni tebratish orqali bolaga jismoniy orom bag`ishlanadi. Ikkinchisi, beshikni bir maromda tebratishdan onaning mehri jo`sh uradi, bolasiga bo`lgan muhabbatidan onaning orzu umidi yurak to`ridan chin dildan aytiladi. Abdulla Avloniyning «Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir», degan chuqur ma`noli fikri o`rinlidir. Abdulla Avloniyning bu fikrlari asrlar bo`yi millatimiz uchun qanchalik muhim bo`lgan bo`lsa, hozirgi davrda bizga shunchalik, ko`proq ahamiyatga ega. Abu Rayhon Beruniy insonning axloqiy fazilatlarini, umuman axloqiy tushunchalarni insonning tabiati bilan bog`laydi. Uning fikricha, inson o`z hayoti davomida bolalariga yaxshi hislatlari bilan ibrat bo`lmog`i zarurligini ta`kidlaydi. Ota-ona har qanday harakat qilishda ehtiyot bo`lmog`i zarurligini tushuntirib o`tadi. Ota – onaning bolaga turli munosabati turlicha xulqlarni keltirib chiqarishi va yaxshi xulqlarni paydo bo`lishi bola ruhiyatiga ta`sir qilibgina qolmasdan, uning fiziologik o`shiga ham yaqindan yordam beradi deb ko`rsatib o`tadi. Alisher Navoiy bobomiz ta`kidlashicha: Ota – onani hurmat qilish farzandlar uchun majburiyatdir. Bu ikkisiga hurmatni birdek qil, xizmatning qancha ortiq bo`lsa ham, kam deb bil. Otang oldida boshingni fido qilib, uning boshi uchun butun jismingni sadqa qilsang arziydi. Ikki dunyoning obod bo`lishini istasang, shu ikki odamning roziligini ol! Deb aytib o`tadi. Berdaq bobokalonimiz oilaning bola tarbiyasida, muhim o`rin tutishini alohida ta`kidlaydi, oilada ota – onalar bilan bolalar bilan bolalar o`rtasida o`zaro hurmat bo`lsa tarbiyada yaxshi natijalarga erishish mumkinligini tushuntiradi. Berdaqning uqtirishicha, inson tug`ilgandan boshlab tarbiyaga muhtojdir, uning ilk tarbiyachilari va albatta uning ota- onalari hisoblanadi. Uning fikricha barcha odamlar mehnatsevar, insonparvar va adolatli bo`lsa jamiyat gullab yashnaydi, rivojlanadi, buning uchun esa, xalqqa ta`lim berish, unda ijobiy xulq atvorni tarbiyalash lozim degan fikrlarni keltirib o`tgan.

Tarbiyaning hozirgi kundagi ahamiyatini aytadigan bo`lsak, rivojlanib borayotgan zamonamizning o`smir yoshlari hayotida tarbiya muhim ahamiyat kasb etadi. Tarbiya inson hayotidagi eng muhim omil ekan, farzand birinchi tarbiyani oila davrasida oladi va unda oila azolarining o`rni muhim sanaladi. Farzand tarbiyani

oiladan olar ekan eng avvalo oilaviy muhit sog`lom bo`lishi zarur. Oila tarbiyasi – oilada ota-ona, vasiy yoki katta kishilar tomonidan bolalarni tarbiyalash. Yosh avlodning har tomonlama rivojlanishida muhim o`rin tutadi. Oila tarbiyasida doimiy tarbiyaviy ta`sirchan kuch- oilada ruhiy hotirjamlik, samimiy munosabat, ota-ona obrosining yuqori bo`lishi, bolaga talab qo`yishda oila kattalari o`rtasidagi birlikning saqlanishi, bola shaxsini mehnatga tarbiyalashga alohida e`tibor berish, bolani sevis va izzatini joyiga qo`yish oilada qat`iy rejim va kun tartibini o`rnatish bolaning yosh va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish, boladagi o`zgarishlarni kuzatib borish, undagi mustaqillikka intilish va tashabbuskorlik sifatlarini qo`llab quvvatlash zarur. Oila qanchalik tartibli, uning a`zolari o`rtasidagi munosabat samimiy bo`lsa, oila tarbiyasi ham shunchalik muvoffaqiyatli bo`ladi. Oila tarbiyasida ota-ona obro`si ularning kuzatuvchanligi, sezgirligi, hozirjavobligi muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega. Bola dunyoga kelgan kundan ot-onaning bola tarbiyasi uchun javobgarligi ham jamiyatimizning qonunidir. Eng avvalo oilada so`ng jamiyatda yaxshi muhit bo`lishi kerak. Hozirgi kunda mamlakatimizda tarbiyaviy ishlarining mazmuni barkamol avlodni shakllantirishga, yoshlarni zamon talabiga to`la javob beradigan har tomonlama rivojlangan shaxslar etib voyaga yetkazish uchun barcha shart sharoitlar yaratilgan. Tarbiya shaxsni tarkib toptirishga qaratilgan jarayon hisoblanadi. Bola keyingi tarbiyalarni ustozlaridan, do`stlaridan o`rganadi. Bola shaxs bo`lib yetishishi uchun maktabgacha ta`lim, boshlang`ich ta`limni ham egallashi zarur. Bolaga ta`lim va tarbiya berishda maktabning ham ro`li kattadir. Maktabda ham bolaning aqliy, axloqiy, jismoniy, ma`naviy, huquqiy, estetik tarbiyalari shakllantirib boriladi.

Yurtimiz mustaqillikka erishgandan so`ng xalqimiz tinch va mustaqil yashashni boshlashdi. Bolalar ham maktablarda yorug`-yorug` xonalarda o`qiy boshlashdi. Bu imkoniyatlar yoshlarning rivojlanishiga katta omil bo`lib xizmat qilyapti desak adashmagan bo`lamiz. Ta`lim va tarbiya tizimini o`zgartirmay turib, ongni, dunyoqarashni o`zgartirib bo`lmaydi. Tarbiya insonning insonligini ta`minlaydigan eng asosiy omildir. Inson qanday ekanligini tarbiyasidan bilsa bo`ladi. Shuning uchun ham hozir bola tarbiyasiga katta ahamiyat qaratilmoqda. Bolaga notinch oila, notinch maktab va boshqa boshqa muhitlar yomon ta`sir ko`rsatadi. Biz eng avvalo, qadimdan mutafakkirlarimiz bizga qoldirib ketgan tajribalarga tayanamiz. Mutafakkirlarimizning har bir so`zlarini inobatga olgan holda hozirgi zamonga tatbiq etib, ish ko`ramiz. Inson eng avvalo hurmat qilishni o`rganishi kerak deb o`ylayman. Ota-ona farzandiga ko`proq e`tibor berib, nazorat qilib turishi kerak. Insonning eski, yirtiq kiyim kiyishidan uning yangi lekin kir, yog`ini chiqarib kiyishi yomonroqdir deyilgan. Inson o`rganmoq va o`rgatmoq hamda o`qimoq va o`qitmoq uchun sog`lom bo`lmog`i kerak. Insonning ichki, ruhan o`ziga ishonchi yuqori bo`lishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, inson hayotida tarbiyaning ahamiyati juda katta. Bolaga ilk tarbiyani ota – onasi beradi. Kelajak avlod hayoti mazmunli, o`zi tarbiyasi, o`qimishli, mas`uliyatli, mustaqil, vijdonli bo`lishida buyuk mutafakkirlarimizning bizga qoldirgan buyuk merosi, tajribalari ahamiyati kattadir. Har bir ota-ona farzandi tarbiyasi bo`lishini, hayotda adashmasdan o`z o`rniga ega bo`lishini hohlaydi. Shunday ekan, bola yaxshi sharoitda tarbiyalansa u kelajakda yetuk va barkamol avlod bo`lib yetishadi. Yurtimizda sharoiti og`ir insonlar ham ko`pgina lekin yurtboshimiz tomonidan bolalarning to`g`ri va yaxshi shart-sharoitda ulg`ayishi uchun imkoniyatlar yaratilmoqda. Inson o`zi yaxshi tarbiya olsa, kelajakda ham o`z farzandlariga to`g`ri tarbiya bera oladi. Bolaga tarbiya berishda ehtiyot bo`lish kerak. Bir marta noto`g`ri tarbiya bolada oxirigacha saqlanib qoladi. Bolani, bir yangi unib chiqqan nihol deb oladigan bo`lsak, uni noto`g`ri o`qitish uchun to`g`ri parvarish berish lozim. Agarda nihol noto`g`ri o`qitilgan, shunday rivojlanib borsa, uni to`g`rilashning iloji yo`q. Kelajakda u nihol hayot qiyinchiliklarida qo`qilishi mumkin. Bola tarbiyasini ham xuddi shu nihol deb oladigan bo`lsak, bolada yomon tarbiya natijasida yillar davomida yomon xulq paydo bo`ladi va bolani jarlik tomon yetaklaydi. Bola eng avvalo ota – onasiga yaqinlariga zulm qila boshlaydi. Shuning uchun ham prezidentimiz ta`lim va tarbiya jarayoniga asosiy ahamiyatni qaratmoqlar. Chunki kelajak yoshlar qo`lida. Tarbiyaning poydevori oila deb o`ylayman. Ta`lim va tarbiyaning rivojida sharq mutafakkirlarining ham ahamiyati katta. Yuqorida buyuk mutafakkirlarimizning tarbiya to`g`risidagi fikrlari bilan tanishib chiqdik, bundan shuni anglashimiz lozimki, tarbiya har bir inson hayoti uchun muhim omil sanaladi. Shunday ekan, har bir ota-ona va bolaga mas`ul shaxslar o`z burch va mas`uliyatlarini his qilishlari majbur. Negaki, kelajak yosh avlodning qo`lida ekan ularni to`g`ri tarbiyalash, hayotga tayyorlash barcha jamiyat a`zolarining burchidir!

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.M.X.To`xtaxodjayeva, S.Nishonova, J.Hasanboyev, M. Usmonboyeva, S.Madiyarova, A. Qoldibekova, N.Nishonova, N.Saidahmedova. »Pedagogika« Toshkent 2010-yil
- 2.Yusuf Xos Hojib Qutad`u bilig- T,2008
- 3.Shavkat Mirziyoyev «Milliy taraqqiyot yo`limizni qat`iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko`taramiz» Toshkent. 2017
- 4.Abdulla Avloniy «Turkiy guliston Yoxud axloq» Toshkent. 1992 yil.

-
5. Mirzabdullaeva Dilkhumor Erkinovna, Alieva Zulkhumor Jabbor qizi. Ways to prevent adolescent conflicts. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 4, 2020, Part II P.69- 718.
6. Д.Э. Мирзابدullaева. Конфликты в подростковом возрасте и пути их разрешения. NovaInfo. Ru 2 (45), 305-310
7. Мирзابدullaева Дилхумор Эркиновна. Психологик тренинг асослари ўқув қўлланма. 2021. Том -978.177 Б. Globe Edit, Латвия
8. Mirzabdullaeva Dilkhumor Erkinovna, Alieva Zulkhumor Jabbor qizi. Sociopsychological technologies as a means of coordinating adolescent conflicts. Евразийский научный журнал 2 (2), С.50-5.
9. Mirzabdullaeva Dilkhumor Erkinovna. Causes of conflicts between teenagers and parents and ways to prevent them. International Conference Proceedings. «Science and practice: a new level of integration in the modern world» April 25, 2020, Sheffield, UK P.203-206.
10. Mirzabdullaeva Dilkhumor Erkinovna, Alieva Zulkhumor Jabbor qizi. Stress tolerance of teachers as the ability to prevent conflicts. International Conference Proceedings T.3.P-80-85. ISBN 978-1-941655-00-9
11. Мирзابدullaева Дилхумор Эркиновна. Ўсмир ва ота-оналар муносабатларидаги низолар муаммоси ва уларни мувофиқлаштириш йўллари. НамДУ Илмий ахборотномаси. 2020 Том-1106. Махсус сон.Б. 609-613.
12. Mirzabdullaeva Dilkhumor Erkinovna. Ways and methods of resolving pedagogical conflicts between teachers and students in a modern school. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. 2020. Vol 8.12
13. Mirzabdullaeva Dilkhumor Erkinovna, Alieva Zulkhumor Jabbor qizi. The problem of conflicts in adolescent psychology with teachers and parents. International Scientific Journal «Internauka» 2020. T1. 3 (83), P-21-23
-

MIRZABDULLAYEVA D. – Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, dotcenti.

G'ULOMOVA H. – Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, 1-bosqich talabalari.

OTAMJANOVA D. – Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, 1-bosqich talabalari.

M.Q. G'iyosiddinov, M.X. Vohidova

DARS JARAYONIDA ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARIN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Ushbu maqolada Zamonaviy ta'lim texnologiyalari ta'lim jarayonida qanchalik muhim ekanligi, Zamonaviy ta'lim texnologiyalari haqida ma'lumotlar va ularning dars jarayonidagi ustun jihatlari to'g'risida ma'lumotlar jamlangan

Kalit so'zlar: Ta'lim, Tarbiya Dars jarayoni, Kompetensiya Texnologiya, Usul, Shakl, Yo'l. Maqsad.

Dars – bu o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida aniq maqsadga yo'naltirilgan birgalikdagi faolyat jarayoni [1]. O'qituvchi o'z bilim, ko'nikma, malakasi va pedagogik mahorati orqali dars mashg'ulotlarini olib boradilar. O'quvchilar esa bilish jarayonida, o'zlashtirilayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash, va amaliyotga tadbiiq etish kabi ko'nikma va malakalarini shakllantirib boradilar. O'quvchilar bilim olish jarayonida, mustaqil ishlashi, sinfan tashqari, auditoriyadan tashqari yoki maktabdan tashqari ishlar shaklida ta'lim tarbiya jarayoni masalalarini hal etadi. Hozirgi kundagi dars mashg'ulotlari dunyo talablariga javob beradigan, davlat va jamiyat tomonidan tanlab berilgan qoida va me'zonlarga muvofiq holda olib boriladi. Rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarning ta'lim tizimiga bir nazar soladigan bo'lsak, deyarlik barcha davlatlar dars jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni samaraliroq ekanligini ta'kidlashmoqda. XXI asr texnologiyalar asri ekanligi va bu davr yoshlarining barchasi zamonaviy texnologiyalarga qiziqishini inobatga olgan holda, Yevropa davlatlari nafaqat Oliy va o'rta ta'lim muassasalarida balki boshlang'ich va maktabgacha ta'lim muassasalarida ham zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalayotganligi va yaxshi natijalarga erishayotgani sir emas. Ularning natijalarini PISA va PIRLS baholash dasturidagi natijalarida ham bilib olish qiyin emas. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yildagi 997-sonli qaroriga muvofiq O'zbekiston ham quyidagi baholash dasturi bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni tashkil etadi.

- PIRLS
- TIMSS
- PISA
- TALIS
- EGRA
- EGMA

Ushbu baholash dasturlariga muvofiq, jahon ta'lim tajribalaridan kelib chiqib ta'lim tizimimizda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish yangi bosqichga ko'tarildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning 2020-yil 6-noyabrdagi 6108-sonli famoniga muvofiq O'zbekiston Respublikasidagi barcha oliy ta'lim, o'rta ta'lim, boshlang'ich va maktabgacha ta'lim muassasalarida zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati aytib o'tilgan. Ushbu qaror ijrosi sifatida ta'lim tizimida bir qancha o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan:

-oliy va o'rta ta'lim tashkilotlarida zamonaviy ta'lim texnologiyalari sifatida eng zamonaviy monitorlar, proyektorlar, smart doskalardan foydalanishni va ta'lim muassasalari moddiy-texnik bazasi bosqichma-bosqich yaxshilanayotgani;

-boshlang'ich sinf o'quvchilariga ham informatika darslari qo'yilgani;

-o'quvchilarni qiziqtirish uchun dars mashg'ulotlari olib borishda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanilayotgani;

-har bir davlat standartidagi kitoblar QR kodlar bilan ta'minlanganligi;

-maktabgacha ta'lim muassasalarida ham bolalarga zamonaviy texnologiyalar asosida ta'lim berilayotganligi;

-6 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarni maktabgacha ta'lim tashkilotlarida majburiy tayyorlov darslari yo'lga qo'yilganligi;

-xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etishni boshlaganligi;

Yuqorida aytib o'tilgan va undan boshqa amalga oshirilayotgan ishlar hozirda ta'lim sifatini yanada yaxshilanishiga, o'quvchilarning dars jarayoniga va zamonaviy ta'lim texnologiyalariga qiziqishini ortishiga olib kelmoqda.

Ta'lim texnologiyalarining eng asosiy negizi – bu o'qituvchi va talabaning belgilangan maqsaddan kafolatlangan natijaga hamkorlikda erishishlari uchun tanlagan texnologiyalariga, ya'ni o'qitish jarayonida, maqsad bo'yicha kafolatlangan natijaga erishishda qo'llaniladigan har bir ta'lim texnologiyasi o'qituvchi va talaba o'rtasida hamkorlik faoliyatini tashkil eta olsa, har ikkalasi ijobiy natijaga erisha olsa, o'quv jarayonida talaba mustaqil fikrlay olsa, ijodiy ishlay olsa, izlansa, tahlil eta olsa, o'zi xulosa qila olsa, o'ziga, guruhga, guruh esa unga baho bera olsa, o'qituvchi esa ularning bunday faoliyatlari uchun imkoniyat va sharoit yarata olsa, bizning fikrimizcha, ana shu, o'qitish jarayonining asosi hisoblanadi. Har bir dars, mavzu, o'quv predmetining o'ziga xos texnologiyasi bor, ya'ni o'quv jarayonida o'qitish texnologiyasi – bu yakka tartibdagi jarayon bo'lib, u talabaning ehtiyojidan kelib chiqqan holda bir maqsadga yo'naltirilgan, oldindan loyihalashtirilgan va kafolatlangan natija berishiga qaratilgan pedagogik jarayondir.

Ta'lim texnologiyasining maqsadi o'rganilayotgan o'quv predmetining maqsadlaridan va mazmunidan, tarbiyaviy ta'siridan kelib chiqqan holda aniqlanadi hamda ta'lim maqsadiga mansub bo'ladi. Ya'ni zamonaviy ta'lim texnologiyalarini, fanga, mavzuning mohiyatiga qarab tanlanadi.

Ta'lim mazmuni, o'quv materialiy quyidagilarda o'z aksini topadi: mazkur fanni o'qitish mazmunini o'zida aks ettirgan ta'lim texnologiyalari, darsliklar va o'quv qo'llanmalarining matni, axborot manbalari.

Ta'lim texnologiyalari tizim sifatida quyidagilarga bo'linadi;

- Ta'lim maqsadi
- Talim mazmuni
- Ta'lim shakllari, usullari va vositalari
- Nazorat qilish
- Ta'lim natijasi

Ta'lim texnologiyasining o'ziga xos belgilari

1. Ta'lim maqsadlarini aniq belgilanishi
2. Ta'limda qo'yilgan maqsadga yo'naltirish.
3. Natijani kafolatlash
4. Ta'lim natijasining shaxsiy qiymatini oshirish
5. Joriy natijalarni baholash
6. O'quv jarayonini kichik mantiqiy qadamlarga bo'lish
7. Monitoringa asoslangan holda tuzatishlar kiritish
8. Ta'limni takrorlash va nazorat qilish
9. Tuzatish va o'zgartirish kiritilgan ta'lim natijasini baholash
10. Etalon darajasida o'zlashtirish va baholash.

Ta'lim texnologiyalarining asosiy tarkibiy qismlari shularda iborat [2, 19- 20-21 b.]

Ta'lim texnologiyalari		
Motiv	Jarayon	Natija
Ehtiyoj	Vosita	Bilim
Maqsad	Usul	Ko'nikma
Qiziqish	Shakl	Malaka
Havas	Yo'l	Ta'lim
Manfaat	Bilish faoliyati	Tarbiya
Nazorat	Kompetensiya	

Ayni vaqtda ta'lim tizimida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish dolzarblashib bormoqda. Hozir ta'limda STEAM dasturidan foydalanish ham o'quvchilarni dars jarayonlari mehnatga, san'atga va albatta zamonaviy texnologiyalarga bo'lgan qiziqishlarini yanada orttirmoqda. STEAM atamasi ilk bor AQSH ta'lim dasturiga kiritilgan bo'lib, o'quvchilarning ilmiy-texnika yo'nalishlarida kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan. Keyinchalik u rivojlanib borgan. STEAM dasturi fanlararo uzviy aloqada dars mashg'ulotlarini olib brogan holda, mantiqiy fikrlash, san'at, mehnat, zamoniy texnologiyalarni o'rganish va ulardan foydalana olish qobiliyatlarini o'quvchilarda shakllantirishi lozim,

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, zamonaviy ta'lim texnologiyasi yurtimizga olib kirilishining asosiy sababi shundaki - eng avvalo bu zamon talabi. O'zbekiston yoshlari ham rivojlagan manalakat yoshlari qatorida bilim olishlar, ular kabi bilim va tajribalarga ega bo'lishlari ana shu texnologiyalardan foydalana olishlari, yetuk kadr bo'lib yetishishlari va innovatsion texnologiyalar bilan hamnafas bo'lib yashash uchun hamdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.B. Xodjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Toshkent- 2017
 - 2.SH. S.Shomiyeva, M.K.Xoshimova, SH.R.Mirzayeva, M.M.Qo'ziboyeva. Ta'lim texnologiyalari. Toshkent 2020.
 - 3.Tolipov O'. No'rmonova. "Ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogic texnologiyalar"G'. G'X alq ta'limi- Toshkent 2002.
 - 4.G'ofurovich T.X.A. Esonali o'g'l M.Y.2002.Application of Digital Economy; Essence.Features and Stages of Developmant. Academia Globe;
 - 5.Abdurosulovich N. M. 2022. "O'ZBEKISTONDA TERMOELEKTRIK GENERATORLARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI.SO'NGGI TADQIQOTLAR NAZARIYASI."
-

G'YOSIDDINOV MUHRIDDIN QOBULJON O'G'LI – Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Namangan filiali, o'qituvchisi.

VOHIDOVA MADINA XUSNITDIN QIZI – Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Namangan filiali, talabasi.

M.Q. G'iyosiddinov, H.Sh. Mashrabboyeva

NUTQ NUQSONIGA EGA BO'LGAN BOLALAR RIVOJLANISHIDAGI TASNIF VA ULAR BILAN OLIB BORILADIGAN KORREKSION-PEDAGOGIK ISHLAR

Ushbu maqolada rivojlanishida nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalar tasnifi va ular bilan olib boriladigan pedagogik - korreksion ishlar haqida fikrlar yuritilgan. Nutq nuqsonining aslida nima ekanligi to'g'risida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'z: Nuqson, korreksiya, aqli zaiflik, surdopedagogika, tiflopedagogika, oligofrenopedagogika, logopedik ish, analizatorlar.

Bola rivojlanishidagi nuqsonlar har xil bo'ladi, ularning ba'zilar batamom bartaraf etiladi, ba'zilar bir qadar tuzatiladi, korreksiyalanadi, bilinmaydigan holga keltiriladi, boshqalari esa kompensatsiyalanadi. Masalan, bola nutqida og'ir nuqson bo'lsa, ilk yoshda to'g'ri tashkil etilgan logopedik chora-tadbirlar ta'sirida uni to'liq bartaraf etish mumkin. Boladagi nuqson markaziy nerv sistemasidagi organik kamchiliklar natijasida paydo bo'lgan bo'lsa (masalan, aqli zaiflik shunday nuqson jumlasiga kiradi), uni to'liq bartaraf etib bo'lmasa ham, biroq kamaytirish, ko'zga ko'rinmaydigan, sezilmaydigan darajagacha tuzatish mumkin. Maxsus pedagogika amaliyotida yana shunday toifadagi alohida yordamga muhtoj bolalar kuzatiladiki, 6 ulardagi nuqsonni tuzatib ham, korreksiyalab ham bo'lmaydi, masalan, tug'ma ko'rlik yoki karlikning ayrim turlari shular jumlasidandir. Bunda ko'rish analizatorining vazifasini sezgi organlariga, eshitish analizatorining vazifasini esa ko'rish analizatoriga yuklash, ya'ni kompensatsiyalash, o'rni bosish mumkin. Ko'rish qobiliyati zaif bolalar sezgi organlariga tayangan holda barmoqlari bilan Brayl shriftidan foydalanadilar. Bunda harf olti nuqta kombinatsiyasi bilan belgilanadi. Eshitish qobiliyatida muammosi bo'lgan bolalar esa imoishora, daktil nutqdan, barmoqlar harakati bilan anglatiladigan nutqdan foydalanishlari mumkin. Korreksion pedagogika fanining rivojlanishi natijasida undan quyidagi tarmoqlari mustaqil fan sifatida ajralib chiqdi:

–surdopedagogika (lotincha surdus – kar, gung so'zidan olingan) eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'lim tarbiyasi bilan shug'ullanadigan fan;

–tiflopedagogika (yunoncha tiflos – ko'r, so'qir so'zidan olingan) – ko'zi ojiz bolalarning ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanadigan fan;

–oligofrenopedagogika (yunoncha oligos – kam, fren – aql), so'zlaridan olingan, – aqliy tomondan zaif bolalarning ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanadigan fan;

–logopediya (yunoncha logos – so'z, padeo – tarbiya so'zlaridan olingan) – og'ir nuq nuqsonlarini o'rganish, oldini olish, bartaraf etish yo'llari, usullarini o'rganadigan fan. Respublikamizning barcha viloyatlarida zamon talablariga muvofiq alohida yordamga muhtoj bolalarning differensial va integratsiyalashgan, inklyuziv ta'limi barcha yo'nalishlar bo'yicha jadal sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Butunjahon bolalariga xos bo'lgan bolalar huquqi haqidagi Konvensiya, O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni, "O'zbekistonda kadrlarni tayyorlash milliy dasturi" kabi va boshqa me'yoriy hujjatlarda ko'rsatilishicha, barcha bolalar, shu jumladan, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bor alohida yordamga muxtoj bolalar ham mehnat qilish, ta'lim olish, hayotda o'z o'rnini topib ketish huquqlariga egadirlar.

Rivojlanish prinsipi nutq kamchiligining kelib chiqish yo'lini, uning rivojlanishini tahlil qilishni ko'zda tutadi. Bunda kamchilikning kelib chiqish sabablarini rivojlanish jarayonida qanday o'zgarishlar natijasi ekanligini ko'rsatish – asosiy vazifadir. Nutqdagi asosiy funksiyalarning buzilishi kishi faoliyatiga albatta salbiy ta'sir ko'rsatadi, uning faolligini pasaytiradi, og'ir ruhiy kechinmalar kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Masalan, ayrim so'zlarning noto'g'ri talaffuz etilishi kishini noqulay vaziyatga solib qo'yishi bilan birga, uni atrofdagilar bilan muomala qilishida qiynab qo'yadi, u gapirganda o'z fikrini to'la anglatolmaydi. Nutq kamchiliklarining og'ir turlari (alaliya, rinolaliya, tutilib gapirish va boshqalar) maktab dasturini o'zlashtirishga, keyinchalik, kasb tanlashga, ba'zan, umuman o'qishga to'sqinlik qiladi, bilish faoliyati rivojlanishini susaytiradi, ba'zilarida intellektual yetishmovchiliklar yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Shu nuqtayi nazarda, nutqdagi kamchiliklarni boshqa ruhiy jarayonlar bilan bog'langan holda o'rganish prinsipiga amal qilish nihoyatda zarur.

Nutq kamchiliklari ko'p hollarda biologik va ijtimoiy omillarning birgalashib ta'sir o'tkazishi natijasida paydo bo'ladi. 130 Logopedik ishning samaradorligi nutq kamchiliklari kelib chiqish sabablari, mexanizmlari,

turlarini to'g'ri aniqlashga bog'liqdir. Bu o'rinda ontogenetik, etiopatogenetik prinsiplarni ahamiyati katta. Nutq kamchiliklarini o'rganish, aniqlash, ularni bartaraf etishda logoped barcha didaktik prinsiplarga tayangan holda ish tutadi. Logopedik ishni tashkil etishda, har qaysi bolaga xos xususiyatlarni hisobga olish, bilim, ko'nikma va malakalarni puxta o'zlashtirish, ta'limning o'quvchilarga xos bo'lishi, ta'lim va tarbiyaning birligi prinsipiga amal qilish, onglilik, aktivlik va mustaqillik kabi prinsiplarning ahamiyati ayniqsa katta. Nutq nuqsoni logopediya fanida muayyan tilning me'yorlaridan chetga chiqish deb ta'riflanadi. O.V.Pravdina o'zining «Logopediya» kitobida logopedik nutq nuqsonlarini quyidagicha harakterlagan:

– Nutq nuqsoni o'z-o'zidan barham topmaydi, balki vaqt o'tgan sari yanada mustahkamlanib, zo'rayib boradi.

– Nutq nuqsoni gapiruvchining yoshiga mos kelmaydi.

– Nutqiy nuqsonlari bo'lgan kishilar logopedik yordamga muhtoj bo'ladi.

– Og'ir nutq nuqsoni kishining nafaqat nutqiga, balki umumiy rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Yuqoridagi ko'rsatilgan nutq nuqsonlari o'z xususiyatlari jihatidan bolalarda va katta yoshdagi kishilarda ba'zan vaqtincha uchrab turadigan nutqiy kamchiliklardan farq qiladi. Yosh bolalarda, keyinchalik o'zidan-o'zi to'g'rilanib, barham topib ketadi. Kattalarda esa bunday hodisalar asosan charchash, hayajonlanish, asabiylashish natijasida uchrab turadi. Ular ko'pincha o'z xatolarini sezib, ularni tuzatishga harakat qiladilar. Goho esa sezmasliklari ham mumkin. Lekin vaqti bilan bunday xatolar ham o'z-o'zidan to'g'rilanib ketadi. Nutqiy nuqsonlar ajnabiyalarda, boshqa millatli kishilarda ham kuzatilishi mumkin. Ular tilni o'rganib borganlari sari, nutqdagi kamchiliklar barham topib boraveradi. Nutq kamchiliklari kelib chiqish sabablariga ko'ra logopediya fanida organik va funksional xillarga bo'linadi. Organik nutq nuqsonlari nutqiy analizatorning tuzilishidagi kamchiliklarga aloqador bo'lib, bu analizatorning qaysi bo'limida shikastlanganiga qarab markaziy yoki periferik turlarga bo'linadi. Funksional nutq nuqsonlarida analizator tuzilishida o'zgarishlar kuzatilmaydi.

Noto'g'ri tarbiya ota-ona, tarbiyachi yoki o'qituvchi nutqidagi kamchiliklarga taqlid etish natijasida yoki noo'rin reflekslarning mustahkamlanib qolishi funksional nutq nuqsonlariga sabab bo'lishi mumkin. Funksional nuqsonlar nerv jarayonlari o'rtasidagi muvozanatning buzilishi, analizator faoliyatidagi boshqa kamchiliklardan kelib chiqishi ham mumkin. Nutq analizatori qaysi bo'limining o'zgarib qolganiga qarab funksional nutq nuqsonlari ham markaziy yoki periferik xarakterda bo'ladi. Logopediya fani surdopedagogika va tiflopedagogikalar ichidan ajralib, XIX asrning ikkinchi yarmida tibbiy fanlarning alohida bir oqimi bo'lib vujudga keldi. Nutq nuqsonlarini asosan shifokorlar tuzatishar edi, biroq «davolash» ishlari yaxshi natija bermas edi. Nutqiy kamchiliklarning ayrim belgilari nuqson sifatida o'rganilar edi. Nutq komponentlari, nutqning sistemali tuzilishi haqidagi ma'lumotlar o'sha davrlarda hali bo'lmaganligi tufayli, nutq kamchiliklarini o'rganish, aniqlash, bartaraf etish usullari ham noto'g'ri belgilangan. Asosan mexanik mashqlardan foydalanilar edi. Hozirgi kunda logopediya fani pedagogik va psixologik, tibbiy, lingvistik fanlar asosida, shularga tayangan holda rivojlanib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ayupova M. Y. "Logopediya". - T.: Faylasuflar jamiyati, 2007.
2. M. U. Xamidova "Maxsus pedagogika". - T.: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2018
3. Muborak, D., & Farangis, I. (2022). NUTQ KAMCHILIKLARINI PAYDO BO' LISHIDA ARTIKULYATSION APPARAT HOLATINI O'RGANISH ZARURATI. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(10), 366-370.
4. Qodirova, F. U., Kobilova, Sh. X. (2021). Ta'lim klasteri asosida inklyuziv ta'limga jalb etilgan o'quvchilar hayot xavfsizligini ta'minlash shart-sharoitlari. Muammo va ularning yechimlari, 2(2), 85-86.
5. Ghiyosiddinova, D. M. (2023). Specific Characteristics of Logopedic Work with Blind Children. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY, 4(1), 101-105.
6. V.S. Raxmanova Maxsus pedagogika. T. 2004-yil

G'YOSIDDINOV MUHRIDDIN QOBULJON O'G'LI – Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Namangan filiali, o'qituvchisi.

MASHRABBOYEVA HUSHNOZA SHOKIRJON QIZI – Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Namangan filiali, talabasi.

M.Q. G'iyosiddinov, M.Sh. Shokirova

TA'LIMNI TASHKIL ETISH SHAKLLARI VA TURLARI

Ushbu maqolada Ta'limni tashkil etish shakllari va ta'lim turlari bilan tanishib chiqamiz. Ta'limni tashkil etishdagi eng muhim vazifalar va ularning dars jarayonida qanchali ahamiyatga ega ekanligi haqida ma'lumotlar jamlangan.

Kalit so'zlar: na'limni tashkil e'tish shakllari, ta'lim turlari, dasturiy ta'lim, dars ,sinf dars tizimi, ta'limni tashkil etishning yordamchi shakllari.

Ayni vaqtda ta'limning quyidagi shakllari ajratib ko'rsatiladi: Individual, Individual guruhli, Sinf-dars, Ma'ruza-seminar, hamda Sinf-dars tashqari, Auditoriyadan tashqari, Maktab va maktabdan tashqari. Ular o'quvchilarni qamrab olishi, o'quvchilar faoliyatini tashkil etishi, jamoaviy va individual shakllarning nisbatlari, mustaqillik darajasi va o'qish jarayoniga rahbarlik qilish xususiyatlari kabi belgilariga ko'ra quyidagi uch asosiy turga ajratiladi.

- 1) Individual
- 2) Sinf-dars
- 3) Ma'ruza seminar

Pedagogik tizimlarning asosiy turlari quyidagilardir:

- Arxaik (ibtidoiy)
- Qaimgi (shumer, Misr, Xitoyda eramizdan avvalgi uchinchi ming yillik)
- Avestiy (Baqriya Sug'diyona, Xorazmda eramizdan avv. VII-VI asrlar)
- Yunon (Ellins, rim-yunon, rim eramizdan avv. V-I asrlar)
- O'rta asr (dogmonik, sxolastik, V-XVI asrlar)
- Yangi (tushuntirish, tushuntirish-ko'rgazmali, darsturlashtirilgan, masofaviy o'qitish, muammoli-dasturlashtirilgan, kompyuterlashtirilgan, innovatsion)
- Xorijiy (internet yordamida o'qitish)

Dasturiy ta'lim harakat ketma-ketligi tizimini ifodalovchi, ularni bajarish ilgaridan ilgaridan rejalashtirilgan natijaga olib keluvchi, "dastur" terminidab kelib chiqadi. Ushbu turning asosiy maqsadi o'quv jarayonini boshqarishni yaxshilashdan iborat. Bunday o'qitish tizimini asosini kibernet yondashish tashkil etadi. Unga binoan o'qitish didaktik, psixologik va kibernetik g'oyalar asosida XX asrning 60- yillari boshlarida yuzaga keldi. U O'quvchining bilim egallashi yo'lida har bir qadamini nazorat qilishga yordam beradigan va shuning asosida o'z vaqtida yordam ko'rsatish qiyinchiliklarning oldini olish qiziqishini yo'qotmaslik va salbiy oqibatlarini oldini olishga imkon beruvchi o'quv jarayonining texnologiyasini yaratishga yo'naltiriladi.

Dasturiy ta'limning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- o'quv materialining asosiy qismlarga ajratilishi
- o'quv jarayonining bilimlarni o'zlashtirish bo'yicha bilimlar va fikrlash amallaridan iborat bo'lgan ketma-ket qadamlardan iborat bo'lishi;
- har bir qadamning nazorat bilan yakunlanishi (savol, topshiriq, va shu kabilar)
- to'g'ri javob topganda o'quvchining mustaqil ishlashi, kuchi yetadigan mavzu bo'yicha o'quv materialini egallashi;
- barcha nazorat topshiriqlari bajarilish natijalarining qayd etilishi
- o'quvchining ta'lim tashkilotchisi va qiyinchilik yuzaga kelganda yordamchi sifatida ishtirok etishi, individual yondashuvning amalga oshirilishi
- ta'lim jarayonida o'qitishning o'ziga xos vositalarining keng qo'llanilishi

Dars- ta'limni tashkil etishning asosiy shakli. Dars bevosita o'quvchi rahbarligida aniq belgilangan vaqt davomida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim jarayonining asosiy shakli sanaladi. Darsda har bir o'quvchi xususiyatlarini hisobga olish barcha o'quvchilarning mashg'ulot jarayonida o'rganilayotgan fan asoslarini egallab olishlari, ularning idrok etish qobiliyatlarini va ma'naviy-axloqiy sifatlarini tarbiyalash hamda rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratiladi. Dars ta'limning boshqa shakllaridan farq qiluvchi o'ziga xos belgilarga ega, chunki: o'quvchilarning faoliyatiga ularning har bir xususiyatlarini hisobga olish bilan rahbarlik qilish, o'rganilayotgan fan asoslarini bevosita darsda egallab olish. Bu belgilar faqat mazmunini emas, balki o'z xususiyatlarini ham aks ettiradi.

Sinf dars tizimining mazmuni o'quv ishlarini tashkil etish o'ziga xos shakli sifatida, quyidagilardan iborat;

-Bir xil yoshdagi va taxminan bir xildagi tayyorgarlik darajasiga ega bo'lgan o'quvchilar sinfni tashkil etadi. Bu sinf maktabda o'qishning umumiy davriga asosan doimiy tartibni saqlab qoladi;

-Sinf faoliyati yagona yillik reja va dastur asosida, doimiy dars jadvali bo'yicha tashkil qilinadi, buning natijasida bolalar maktabga yilning bir vaqti va oldindan belgilangan kun soatlarida kelishlari kerak bo'ladi;

-Mashg'ulotlarning asosiy birligi dars hisoblanadi;

-Dars odatda bir fan yoki mavzuga bag'ishlanga bo'ladi, shu bois o'quvchilar sinfda bitta material ustida ishlaydilar;

-Darsda o'quvchilarning ishiga o'qtuvchi rahbarlik qiladi, u o'z fani bo'yicha o'qish natijalari, har bir o'quvchini keyingi sinfga o'tishi gaqida qaror qabul qiladi;

Talimni tashkil etishning yordamchi shakllari:

Interfaol ta'lim (ingl. "interact", rus. "interaktiv"; "inter"-o'zaro, act-harakat qilmoq) - talabalarning bilim, ko'nikma, malaka va muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lidagi o'zaro harakatini tashkil etishga asoslanuvchi ta'lim

Masofaviy ta'lim – muayyan nuqtadan axborot-kommunikatsiya vositalari (vidio, audio, kompyuter, multimedia, radio, televideniya va b.) yordamida ta'lim xizmatlarini yetkazib berishda an'anaviy hamda innovatsion shakl, metod, vositalarga asoslangan holda ta'lim resurslaridan foydalanishga yo'naltirilgan ta'lim

Ta'lim texnologiyasi – ta'lim maqsadiga erishish jarayoning umumiy mazmuni ya'ni avvaldan loyihalashtirilgan ta'lim jarayonini yaxlit tizim asosida, bosqichma-bosqich amalga oshirish, aniq maqsadga erishish yo'lida muayyan metod, usul va vositalar tizimini ishlab chiqish, ulardan samarali, unumli foydalanish hamda ta'lim jarayonini yuqori darajada boshqarish.

Pedagogik texnologiya – ta'lim shakllarini takomillashtirish vazifasini ko'zlagan o'qitish va boshqalarni o'zlashtirishning barcha jarayonlarini texnika va inson omillarida, ularning birgalikdagi harakatlari vositasida yaratish tadbiriq etish va aniqlashning izchil metodi (yunesko)

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim- talabaning fikrlash va harakat strategiyasini inobatga olgan holda uning shaxsi, o'ziga xos xususiyatlari, qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning o'ziga xos jihati ta'lim oluvchi shaxsini tan olish, uni har tomonlama rivojlantirish uchun qulay, zarur muhitni yaratishdan iborat.

Muammoli texnologiyalar – talabalarda ijodiy izlanish, kichik tadqiqotlarni amalga oshirish, muayyan farazlarni ilgari surish, natijalarni asoslar, ma'lum xulosalarga kelish kabi ko'nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qiladigan ta'lim texnologiyalari

Hamkorlik pedagogikasi – Ta'lim beruvchilar va ta'lim oluvchilarning o'zaro muloqotiga asoslangan shaklda ta'lim berishga yo'naltirilgan tizim. Hamkorlik pedagogikasi o'quvchining ta'lim-tarbiya olish motivlarini rivojlantirib borish orqali hamda o'quv tarbiya jarayonini insonparvarlashtirish tamoyillarini amalga tadbiriq qilgan holda yuqori sifat va samaradorlikka erishishni ta'minlaydi.

Hamkorlik pedagogikasi 4 ta asosiy yo'nalish bo'yicha amalga oshiriladi:

-Shaxsga inson, shaxs sifatida yondashuv;

-Dialektik faollashtiruvchi va rivojlantiruvchi majmua;

-Tarbiya konsepsiyasi;

-Atrof-muhitni ta'lim-tarbiyaga moslash;

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o'quv-tarbiya jarayoning tartibli ravishda tashkil etilishi muammoning jamoa bo'lib muhokama qilinishi, masalaning yechimini birgalikda izlash, o'quvchilar o'rtasida o'zaro munosabatlarning shakllanishiga imkoniyat yaratadi. o'quv muammolarini hal etish jarayonida bilimlarni mustaqil egalash yo'li bilan ta'limni tashkil etish, o'quvchilarning ijodiy fikrlari va idrok etish faolliklarini rivojlantiradi.¹

Foydalanilgan adabiyotlar

1.M.X. Toxtaxodjayeva, S. Nishonova, J. Hasanboyev, M. Usmonboyeva, S. Madiyarova, A. Qoldibekova, N. Nishonova, N. Saidahmedov. Pedagogika. Toshkent-2010

2.Abdullayeva B.S. Umumiy Pedagogika Pedagogika Nzariyasi Toshkent-2021

G'YOSIDDINOV MUHRIDDIN QOBULJON O'G'LI – Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Namangan filiali, o'qituvchisi.

SHOKIROVA MAHLIYO SHUHRATJON QIZI – Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Namangan filiali, talabasi.

¹ Abdullayeva B.S Umumiy Pedagogika Pedagogika Nzariyasi Toshkent-2021.

K.M. Irisbayeva, O.I. Ismoilova

ZAMONAVIY O'QITUVCHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MODEL

Ushbu maqolada o'qituvchilik faoliyatining paydo bo'lishi, rivojlanishi, kasbiy sifatlari va uning zamonaviy talqini hamda bugungi kun pedagogining qiyofasi tasvirlab berilgan.

Kalit so'zlar: Muallim, fasilitator, mentor, tyutor, trener-kouch, kasb, ta'lim, tarbiya, matonat, obro'.

“Men muallimlarning jamiyatimizdagi obro'sini oshirish haqida ko'p o'ylayman. Chunki o'zim ko'p yillar oliygohda domla bo'lib ishlaganim uchun bu sohaning qanchalik qiyin va mashaqqatli ekanini yaxshi bilaman. Albatta, bu borada moddiy qo'llab-quvvatlash muhim, lekin bu kasbning obro'sini faqat o'qituvchining o'zi fidokorona mehnati, o'z ustida tinimsiz ishlashi, boshqalarga o'rnak bo'lishi bilan oshira oladi. Biz endi jamiyatimizda o'qituvchilarni «siz»lab, ularning sha'ni va hurmatini boshimizga ko'taradigan, ularni tom ma'noda kelajak bunyodkorlari, deb ulug'laydigan muhitni yaratishimiz zarur”, - deydi Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyev {1.}

O'qituvchilik kasbi qachon paydo bo'ldi va uning zamonaviy qiyofasini qanday tasavvur qilish mumkin?

O'qituvchi – tegishli ma'lumoti, kasb tayyorgarligi bor va yuksak axloqiy fazilatlariga ega bo'lgan, davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus, kasb-hunar hamda maktabdan tashqari ta'lim muassasalarida ishlaydigan, ta'lim va tarbiya jarayoniga rahbarlik qiladigan, o'quv, ilmiy, uslubiy, tashkiliy va rahbarlik faoliyatini amalga oshiradigan pedagog-mutaxassis.

O'qituvchilik kasbi juda qadim zamonlardan buyon inson faoliyatining alohida turi sifatida mavjud. Chunki inson faqat ta'lim tarbiya tufayligina hayotini davom ettira oladi. Tamaddunning Ossuriya, Bobil, Misr, Turkiston, Hindiston, Xitoy singari qadimiy o'choqlarida topilgan tarixiy madaniy obidalar bu o'lkalarda o'qituvchilik kasbi juda qadim zamonlarda shakllanganligini ko'rsatadi. Bu davrlarda eng oqil, tajribali kishilar shu ish bilan shug'ullanishgan va ular boshqalarga qaraganda katta imtiyozlarga ega bo'lishgan. Yunonistonda faqat ozod kishilarga o'qituvchilik qilishga haqli hisoblangan. Ular mamlakatning turli yoshlarida pedanomlar, didaskallar, pedotriblar shaklida nomlanganlar va ko'pincha o'z shaxsiy maktablariga ega bo'lganlar. Boy oilalarda esa, ta'lim-tarbiya ishi bilimli va savodli qullarga topshirilib, ular paydagoglar („pedagog“ so'zi shundan kelib chiqqan), ya'ni „bola etaklovchilar“ deb atalgan. {2.}

Sharq mamlakatlari, jumladan, Turkiston o'lkasida ham o'qituvchi eng qadimiy va obro'li kasb hisoblanib, „ustoz“ deb e'zozlangan. O'lkamizda qizlarni o'qitishga ham alohida e'tibor qaratilib, savodli ayollar uylarida otinoyi maktablari tashkil etilgan. O'qituvchilar saviyasining oshganligi millat ruhiyatida uyg'onish bo'lishiga, taraqqiyotning bir qadar tezlashuviga olib keldi. Sharqning buyuk allomasi, qomusiy olim Farobiy muallimning ijtimoiy hayotda tutgan o'rni va uning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida ibratli g'oyalarni ilgari surgan. “O'qituvchi, - deydi Farobiy, - aql-farosatga, chiroyli nutqqa ega bo'lishi va o'quvchilarga aytmoqchi bo'lgan fikrlarni to'la va aniq ifodalay olishni bilmog'i zarur. Shu bilan birga o'z or-nomusini qadrlashi, adolatli bo'lishi lozim. Ana shundagina u insoniylikning yuksak darajasiga ega bo'ladi va baxt cho'qqisiga erishadi», - deb ta'kidlaydi. {3}

Farobiyning ushbu fikrlari zamonaviy o'qituvchining qiyofasini shakllantirishda fundament bo'lib hizmat qiladi. Shuningdek, mazkur muammo yuzasidan mulohaza yuritgan atoqli Olim Abu Ali Ibn Sinoning fikricha, “O'qituvchi matonatli, sof vijdonli, rostgo'y va bola tarbiyalash uslublarini, axloq qoidalarini yaxshi biladigan odam bo'lmog'i lozim. O'qituvchi o'quvchining butun ichki va tashqi dunyosini o'rganib, uning aql qatlamlariga kira olmog'i lozim” deb ta'kidlashi bilan o'qituvchining shaxsiy sifatlarini ochib beradi. {4} Ushbu fikrlar shuni anglatadiki, o'qituvchi jamiyatning buguni va ertangi kun qiyofasini shakllantiruvchisidir. Shuning uchun ham o'qituvchining professional jihatdangina yetuk bo'lishi kifoya qilmaydi. Uning ma'naviy olami o'quvchilarga singdirilishi ko'zda tutilgan ezgu insoniy sifatlarga to'yingan bo'lishi kerak. O'qituvchilar tayyorlanadigan o'quv yurtlarida ayni shu jihatga alohida e'tibor qaratiladi. Hususan iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda o'qituvchi shaxsini yuqori bilib e'zozlanib kelayotganiga sabab ham sharfli vazifani munosib o'tayotganlarida deb bilish mumkin. Masalan, Yaponiyada o'qituvchi uchun alohida hurmat extirom ko'rsatilishi kishi e'tiborini tortadi. Yaponlar ko'p ishlashadi. Shuning uchun farzandi ta'limini o'qituvchiga ishonib topshirishadi. O'qituvchilar esa

bu ishonchni oqlashgan. O'zbekistonda ham bugungi kunda ushbu kasb egalariga alohida e'tibor shaxsan Prezidentimizning e'tiroflari orqali amalga oshayotgani quvonarli xol. Bugungi kunda zamonaviy o'qituvchining pedagogik- psixologik modelini shakllantirishda quyidagi tushunchalar muhim ahamiyat kasb etadi: -

O'qituvchi-Moderator, O'qituvchi-Fasilitator, O'qituvchi-Tyutor, O'qituvchi-Mentor, O'qituvchi-Trener(kouch)

Ushbu tushunchalarga atroflicha ta'rif berib o'tamiz. Moderator- o'qituvchi vaziyatni tezda boshqara oladigan va har qanday qiyin pedagogik vaziyatlardan chiqish yo'lini topishga qodir, agar kerak bo'lsa jamoadagi psixologik muxitni yaxshilay oladigan insondir.

Fasilitator, an'anaviy o'qituvchidan farqli o'laroq, mutaxassis emas va talabalarni o'qitmaydi, balki ularga kerakli mahsulotni yaratish uchun maxsus guruhli ish texnologiyalari bilan ta'minlaydi. Fasilitator echim izlashda hamroh bo'lib, guruhga yordam beradi.

Tyutor (ingliz tilidagi repetitor - murabbiy, repetitor, vasiy) o'qituvchi-maslahatchi va muvofiqshiruvchidir. Uning maqsadi o'quvchiga iloji boricha mustaqil ravishda bilim va ko'nikmalarni olishga imkon beradigan, unga qulay bo'lgan rejimda, shu jumladan darsning o'zida o'rganish imkonini beradigan ta'lim muhitini yaratishdir.

Mentor (angl. – mentoring – murabbiylik) talaba va o'quvchilardagi nazariy ma'lumotlarni amaliyotga tadbiq qila olishiga ko'maklashadi. Mentor o'quvchining "Men"ini va o'z-o'zini yuqori baholashga, o'quvchiga jamiyatda va hayotda o'z o'rnini topishishiga yordam beradi.

Trener-bu har bir o'quvchining (yoki umuman jamoaning maqsadlari haqida gap ketganda) kerakli natijaga erishishini ta'minlash uchun barcha mumkin bo'lgan vositalardan foydalanadigan kishi. Zamonaviy o'qituvchi nafaqat o'quv faoliyatini olib borishi va muammoni hal qila olish, tadqiqotchilik, jamoada ishlay olish va samaradorlikni ta'minlash kabi sifatlariga ham ega bo'lishini talab etiladi.

Yuqoridagi adabiyotlar taxlili natijasida quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

- ta'lim va tarbiya jarayoni mohiyati bilan uning maqsad va vazifalarini tushunishi lozim;
- bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini tushunishi kerak;
- psixologiya asoslari, yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya asoslarini bilishi; Kasbiy refleksiya ega bo'lishi muhim;
- Axborotlarni tanqidiy tahlil qila olish ko'nikmasiga ega bo'lish uchun o'z ustida tinmay ishlashi lozim.

XULOSA

Demak, zamonaviy pedagog har tomonlama mukammal bilim, mahorat egasi o'z mutaxassisligini taraqqiyoti uchun fidokorona mehnat qilishi o'z kasbini ilmiy raklama qila biluvchi shaxs sifatida nomoyon bo'lishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Sh. M. Mirziyoyev.Ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish masalalari muhokamasi bo'yicha video-selektor yig'ilishidagi nutqi 2020 yil 30 oktyabr
- 2.M.G.Davletshin, Sh.Do'stmuhamedova, M.Mavlonov, S.To'ychieva, M. Djumabaeva "yosh va pedagogik psixologiya" (o'quv qo'llanma) T – 2007.
- 3.M. Davletshin. Zamonaviy maktab o'qituvchisining psixologiyasi. Toshkent, 2003-yil
- 4."Pedagogik mahorat" darslik A.Xoliqov -Toshkent- 2011
- 5."Umumiy pedagogika" B.X.Xodjayev -Toshkent-2017
- 6."Pedagogik atamalar lug'ati" Toshkent-2008
- 7.K.M.Irisboyeva boshqaruvchi shaxs faoliyatining psixologik asoslari. XXI veka N5-1 (86), aprel 2022g
- 8.K.M.Irisbayeva.Bolalarning maktabda o'qishga axloqiy-irodaviy tayyorgarligiga ta'sir etuvchi omillar. European Journal of Innovation in Nonformal Education (EJINE). VOLUME 3 ISSUE 5 MAY 2023.ISSN: 2795-8612. –P. 178-181
- 9.K.M.Irisbayeva. Ta'lim jarayonida kichik maktab yoshi bolalarida stresslarning kelib chiqish omillari. Ученый XXI века международный научный журнал ISSN: 2410-3586. № 5-1 (96), 2023 г. –С. 71-73.

KUNDUZ IRISBAYEVA MAMADINOVNA – Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Namangan filiali, o'qituvchisi.

ISMOILOVA ODINA ILXOMJON QIZI – Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 3 kurs talabasi.

N.A. Isroilova, S.O. Nurmuhammadova

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA KOGNITIV FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY TA'LIMNING AHAMIYATI

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarida kognitiv faoliyatni rivojlantirishning zamonaviy usullari va ulardan foydalanishning o'ziga xos tomonlar haqida fikr mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: kognitivlik, o'yin, tarbiyalanuvchilar, zamonaviy ta'lim, rivojlantirish, faoliyat, qobiliyat, shaxs.

Uzluksiz ta'lim tizimining birlamchi bo'g'ini hisoblangan maktabgacha ta'lim har tomonlama sog'lom va barkamol bola shaxsini tarbiyalash va maktabga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. "Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi hamda Respublikada maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha «Yo'l xaritasi» asosida misli ko'rilmagan ishlar amalga oshirildi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorining 1-ilovasiga muvofiq "Umumiy tipdagi davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari to'g'risida"gi Nizom qabul qilindi. Unga muvofiq: - bolaning shaxsini shakllantirish, uning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ijtimoiy tajriba orttirishini ta'minlash; - bolaning jamiyatga moslashishini va boshlang'ich ta'limga tayyorgarligini ta'minlash; -ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini joriy etish kabi masalalar belgilab qo'yilgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv faoliyatini rivojlantirish yo'llari va usullarini o'rganish muammosi pedagogikaning muhim muammolaridan biri desak mubolag'a bo'lmaydi. Atrof-olam, dunyoni anglashga qiziqish, noma'lum narsani bilish istagi – asosan o'qitish va faoliyat samaradorligini belgilaydigan ustuvor xususiyatdir. Kognitiv harakatlarni tashkil etish bolada allaqachon shakllangan ehtiyojlarga, bu kattalar bilan muloqot qilish zarurligiga asoslangan bo'lishi kerak (harakatlar, amallar, qarorlar, fikrlarni tasdiqlash).

Hozirgi kunda kognitiv (bilish) faoliyatini rivojlantirish muammosini hal qilishning ikki yo'li mavjud: keng va intensiv. Ularning ikkalasi ham bitta yakuniy maqsadga ega: bilimli, axloqli, ijtimoiy faol, qobiliyatli shaxsni tarbiyalash. Maqsadga erishishning yondashuvlari turlicha. Keng yo'l, birinchi navbatda, bolalarga yetkazilgan bilim hajmini oshirish orqali amalga oshiriladi. Intensiv yo'l sub'ektiv, shaxsiy manfaatdorlik pozitsiyasini shakllantirishga yo'naltirilgan, va bu ta'lim dasturlari tarkibidagi o'zgarishlarni va o'qitish uslublarini intensivlashtirishni (rivojlanish, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim) nazarda tutadi. Kognitiv faoliyatni rivojlantirish muammosining yana bir dolzarbligi shundaki, insonning tashqi dunyo bilan o'zaro aloqasi faqat uning faoliyati va faolligi tufayli amalga oshadi, bu esa o'z navbatida mustaqillik va tashabbusni shakllantirishga yordam beradi.

Kognitiv faoliyat bolaning faolligini, uning bilimga bo'lgan ishtiyoqini, noma'lumdan ma'lumni aniqlashga bo'lgan harakatini ta'minlaydi. Ilmiy adabiyotlarda "bilish faoliyati" tushunchasi turli talqinlarda ifoda etiladi. Kognitivlik bolaning mustaqil faoliyatga intilishini ifodalaydi, ijtimoiy tajribani, insoniyat tomonidan to'plangan faoliyat usullarini o'zlashtirishni o'z ichiga oladi. Manbalarda kognitiv faoliyat bilan bir qatorda kognitiv qobiliyat iborasi ham keng qo'llanilmoqda. Kognitiv qobiliyat bolalarning asosiy faoliyati bo'lib, u bolaning intellektual rivojlanishi, uning atrofidagi dunyo haqidagi bilimlarini aniqlashtirish uchun katta ahamiyatga ega. Qobiliyatlar – bu insonning individual psixologik o'ziga xosligi bo'lib, ilmiy, amaliy va ijodiy faoliyatida namoyon bo'lishini hamda uni amalga oshirish muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Pedagogika va psixologiyaning zamonaviy rivojlanish bosqichida kognitiv qobiliyatlar bolaning intellektual va hissiy qobiliyatlarining kombinatsiyasi sifatida tushuniladi. Kognitiv qobiliyat har qanday bilim faoliyati muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Ya'ni kognitiv (bilish) qobiliyatlari atrofidagi dunyoni bilishga qaratilgan, sharoit va omillar ta'siri ostida rivojlanayotgan insonning individual xususiyatidir. Bolani maktabga tayyorlash muammosi o'z dolzarbligini yo'qotmaydi. Maktabga tayyorgarlik turli tarkibiy qismlarni o'z ichiga olgan murakkab va ko'p qirrali jarayondir. Dastlab, asosiy e'tibor maktabgacha yoshdagi bolalarga qanday bilim va ko'nikmalarni berish kerakligiga, bolani har tomonlama rivojlanishini ta'minlash uchun qanday sharoitlar yaratish kerakligiga bog'liqdir. Maktabgacha ta'lim va maktab muhitining o'zaro samarali aloqasi, kombinatsiyasi bolaning maktabgacha yoshdan maktabga o'tishini yengillashtiradi.

ASOSIY QISM:

Har bir inson dunyoni bilishning doimiy jarayonidir: u boshqa odamlarning nutqini o'ylaydi, analiz qiladi, gapiradi va tushinadi, his qiladi, his- tuyg'ullarini atrofdegilar bilan baham ko'radi. Bu qobiliyatlar o'z-o'zidan emas, faol bilim faoliyatida rivojlantiriladi va takomillashtiriladi. "Kognitiv faoliyat" o'zi shaxsiyatning ijtimoiy ahamiyatli fazilati bo'lib turli xil faoliyat turlarida maktabgacha yoshdagi bolalar orasida bilim harakat usullarini o'zlashtirish va o'zini-o'zi rivojlantirish bilan shakllanadi. Kognitiv faoliyat qanday holatlarda paydo bo'ladi? Degan savol tug'iladi. Kognitiv faoliyat quyidagi hollarda paydo bo'ladi:

- O'ylashga yo'naltirilganda
- Bolalar tanish materialdagi yangi narsalarni ko'ra olganda
- Tushunchalar, qonunlar, qoidalarni shakllantirilganda
- Subyekt ichidagi va mavzulararo aloqalarni topa olganda
- Amaliy faoliyatni olib bora olganda paydo bo'la boshlaydi.

SHaxs darajasida kognitiv faoliyatni shakllantirish muammosi asosan kognitiv faoliyatning motivatsiyasini va maktabgacha yoshdagi bolalarning bilim qiziqishlarini shakllantirish usullarini ko'rib chiqish bilan bog'liq jarayondir.¹ Kognitiv faoliyat katta maktabgacha yoshdagi bolalarning yangi bilim, ko'nikma, ichki qat'iyat va ma'lum bilimlarni to'plash va kengaytirish uchun turli xil harakat usullaridan foydalanish zaruriyatiga bo'lgan qiziqishlarini anglatadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga kognitiv faoliyatni rivojlantirishning eng samarali tomonlari matematik tasavvurlarni shakllantirish jarayonlarida namoyon bo'ladi, ya'ni bolalarning yangi bilim, ko'nikma, ma'lum bilimlarni to'plash nutqiy va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun turli usullaridan foydalanish zaruriyatiga bo'lgan qiziqishlarini aks ettirib beradi. Kognitiv faoliyatni natijasi, bilish qanday shaklda amalga oshirilganligidan qat'iy nazar (fikrlash yoki idrok etish orqali) olingan bilim hisoblanadi. Ijtimoiy rivojlanishning muhim bo'g'ini sifatida umuman ta'lim tizimi va maktabgacha ta'lim jamiyatning yosh a'zolarini o'qitish bosqichi desak bo'ladi. O'quv materiallari hajmining o'sish suratlari katta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'qitish uslublarini qo'llash shartlarini taqazo qiladi, bunday yondashuvlar ko'pincha dastur materiallarini muvaffaqiyatli o'zlashtirish va bilim darajasini oshirishga yordam bermaydi. Bolalar tomonidan kam singdirilgan materiallar yangi bilimlarini o'zlashtirish uchun tayanch bo'la olmaydi. Shu kabi muamolarni yechish hozirgi kun dolzarbligicha qolmoqda. Ushbu fikrlardan kelib chiqib oldimizga bir savol qo'yaylik: Rivojlanish mazmunini qanday qilib aniqlasa bo'ladi, pedagogik jarayonlarda mashg'ulotlarda aniq nimani rivojlantirish kerak? Bunday savollarga javob beradigan bo'lsak, "Tarbiyalanuvchilar bilan suhbatni doimo ikki maqsad asosida olib borilishi kerak.

Birinchi maqsad: rasmiy bo'lib, tarbiyalanuvchining aqliy qobiliyatini uning kuzatuvchanligini, xotirasi, hayoli, fantaziyasi va faxm-farosatini rivojlantirishdan iborat. Bunda bolalarga biror bir malumot beribgina qolmasdan ularga tevarak atrof haqida ham fikr mulohazalar berib borish kerak. Bunda bolalar o'zligini va dunyoni anglashga bo'lgan tasavvurlari shakllanib boradi.

Ikkinchi maqsad: bu moddiy maqsad bo'lib bunda bu ta'limning mazmunidir. Ta'limning rasmiy va moddiy tomonlari bir butunlikni tashkil qilishi kerak. Ikkinchi maqsadga birinchisi bilan birga erishmoq uchun "Eng avvalo kuzatish, tasavvur qilish, va fahmlash uchun predmedlar aql bilan tanlangan bo'lishi lozim doimo, maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarda kognitiv faoliyatni shakllantirishdan maqsad ham mazmunli bilimga ega bo'lib maktab ta'limiga aqlan rivojlangan qilib tarbiyalash hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv faoliyatning ahamiyati:

Bola o'sib borishi bilan kognitiv faoliyati ham rivojlanib boradi, unda murakkab elementlar paydo bo'la boshlaydi. Bunday jarayonlar tufayli turli maktabgacha yoshdagi bola qiziqishini qondiradi, bilimlar zahirasini kengaytiradi, atrofdegilar dunyo haqidagi o'z g'oyalarini o'zgartiradi. Bunday faoliyat natijasi kelajakdagi birinchi sinfga qadam qo'yan bolaga makon va zamonda harakat qilishga, turli xil faktlarni bitta rasmga birlashtirishga yordam beradi.

XULOSA

Xulosa o'rinda shuni takidlab o'tish mumkinki maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv jarayonlarning rivojlanishi juda muhim ro'l o'ynaydi chunki o'sib borayotgan bolalarni har tomonlama kamol topishi uchun kognitiv faoliyatdan foydalanish samarali natija beradi. Har bir bolaning egallagan bilim va malumotlarini eslab qolishga va hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishiga yordam berishi zarur deb o'ylayman. "Eng katta boylik –bu aql zakovat va ilm, eng katta meros-bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik-bu bilimsizlikdir

¹ Ushinskiy K.D. Pedagogika. 27-28.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 9-sentabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PR-3261-sonli Qarori.
 - 2.Maktabgacha ta'lim tashkilotining "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi.
 - 3.Abdug'opirova.F.A Elementar matematik tasavvurlarini shakllantirishda maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni mantiqiy tafakkurini o'stirishga innovatsion yondashuv.
 - 4.Qodirova F. R. Maktabgacha pedagogika. Darslik. -Toshkent: "Tafakkur" nashriyoti, 2019.
 - 5.<https://uz.wikipedia.org/wiki/Kognitivlik>.
-

ISROILOVA N.A. – Toshkent Kimyo xalqararo universiteti, Namangan filiali.

NURMUHAMMADOVA S.O. – Toshkent Kimyo xalqararo universiteti, Namangan filiali.

N.A. Isroilova

BO'LAJAK MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYACHILARINING KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION TA'LIMNING AHAMIYATI

Ushbu maqola maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyachilarining kasbiy o'sishining ahamiyati, ularning yosh tarbiyalanuvchilar bilan o'zaro munosabati va ularning rivojlanishida e'tiborga olinishi kerak bo'lgan boshqa muhim jihatlarni o'rganadi.

Kalit so'zlar: kasbiy rivojlanish, maktabgacha tarbiyachilar, o'qitish jarayoni, ta'lim taraqqiyoti, hamkorlik.

KIRISH. Jahonda ishlab chiqarish va ta'limning integratsiyalashuvi jarayonida pedagog-tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish, oliy ta'limda ilg'or texnologiya va dasturiy ta'lim vositalardan keng foydalanish, o'qitishning an'anaviy va zamonaviy usullarini integratsiyalash masalalari dolzarb vazifalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida ishlaydigan tarbiyachi yuqori darajadagi kasbiy malakaga ega bo'lishi juda muhimdir (Early, 2007). Pedagog tarbiyachilar ishtiyoqli va fidoyi bo'lishi, o'z mas'uliyatini chuqur anglashi va yuqori malakaga ega bo'lishi kerak. Shuning uchun bo'lajak tarbiyachilar uchun doimiy ravishda kasbiy o'sish va rivojlanish imkoniyatlarini izlash muhimdir. Ular eng so'nggi tadqiqotlar va erta bolalik ta'limining ilg'or tajribalaridan xabardor bo'lish uchun doimiy kasbiy rivojlanish tadbirlarida faol ishtirok etishlari kerak. Yaxshi tayyorgarlik ko'rgan va o'z kasbi bo'yicha malakali pedagoglar nafaqat o'zlari ta'lim –tarbiya berayotgan bolalarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, balki maktabgacha ta'lim tashkilotining umumiy sifatiga ham hissa qo'shadi. Zamonaviy pedagog tarbiyachilarning eng so'nggi o'qitish metodologiyalari va tadqiqot natijalaridan xabardor bo'lishlari uzluksiz ta'limning sifatli tashkil etilishi va kasbiy rivojlanishi uchun zarur. Yangi texnologiyalarni o'zlashtirish va yangi pedagogik yondashuvlarni o'rganish bo'lajak pedagog tarbiyachilarga ham, ularning qo'l ostida tarbiyalanayotgan bolalarga ham katta foyda keltirishi mumkin. Bundan tashqari, boshqa pedagoglar bilan hamkorlik qilish va seminarlar yoki konferensiyalarda qatnashish pedagogik faoliyatni yaxshilash uchun qimmatli tushuncha va g'oyalarni berishi mumkin. Ta'lim yutuqlaridan xabardor bo'lishdan tashqari, o'qituvchilar o'z ta'lim usullarini doimiy ravishda baholash va mulohaza yuritib borishlari ham muhimdir. Bu o'z-o'zini anglash, tarbiyachilarda kognitiv fikrlash hamda o'qitish strategiyalarini o'zgartirish va yaxshilashga olib keladi. Bu esa o'z navbatida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning ta'lim- tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada, maktabgacha ta'lim tashkilotida ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi ta'lim muhitini yaratish o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirishda juda katta ro'l o'ynaydi. Hamkorlik madaniyatini yaratish, ochiq muloqot va uzluksiz o'rganish tarbiyachilarga o'z ro'llarini doimiy ravishda yaxshilash va o'sish imkonini beradi.

MUNOZARA. Mamlakatimizda o'sib borayotgan avlodni sog'lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta'limning samarali tizimini tashkil etish bo'yicha keng ko'lamlı ishlar amalga oshirildi. Respublikamizda ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar, ayni paytda ushbu tizimda, mas'uliyatli, irodali, o'z kasbiga sadoqatli, fidoyi kadrlarni yetishtirish vazifasini qo'ymoqda¹.

Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachilarilari kasbiy kompetentlik ko'rsatkichlarini tahlil qilish, uning o'ziga xos ijtimoiy psixologik omillariga jiddiy e'tibor qaratish, maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachilari kasbiy faoliyati samaradorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

“Kompetensiya” atamasi milliy pedagogikada XX asrning 90 yillaridan e'tiboran ishlatila boshlagan. “Kompetensiya” atamasi “pedagogik madaniyat”, “kasbiy layoqatlilik”, “kvalifikatsiya” atamalarini bilan ma'nodosh hisoblanib kelindi.

Amerika tadqiqotchilari: Dj Raven² fikricha, kompetentlik – “shaxsning ixtisosligi bo'yicha aniq faoliyatni

© N.A. Isroilova, 2024.

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 08.05.2019 yildagi O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida PQ-4312-son.

² Дж Равен

bajarishda zarur bo'ladigan qobilyatlar majmui, malakalarning namoyon bo'lishi, mas'uliyat hissining mujassamlashuvi natijasida paydo bo'ladigan tafakkur turi" deb tavsifladilar. Samarali o'qitish amaliyotining hammasi ham ilmiy izlanishlar yoki ilg'or darajalardan kelib chiqmaydi. Ko'plab qimmatli o'qitish strategiyalari va yondashuvlari amaliy tajriba va yosh o'quvchilar uchun eng mos keladigan shaxsiy sezgi orqali ishlab chiqiladi. Rasmiy kasbiy rivojlanish va malaka oshirishga ustuvor ahamiyat berish orqali ta'lim tizimi ushbu o'qituvchilarning hissalarini kam baholab qo'yish xavfini tug'diradi va o'quv muhitini boyitishi mumkin bo'lgan o'qitish uslublarining xilma-xilligini rad qilishi mumkin (Guskey va Yoon, 2009).

XULOSA. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachilarini kasbiy malakasi shubhasiz muhim bo'lsa-da, muvozanatni saqlash juda muhimdir. Pedagoglarni kasbiy o'sishida rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash kerak, ammo bu shunchaki ko'r ko'rona amalga oshirilmasligi kerak. Turli xil ta'lim darajasi va o'qitish uslublarini qadrlash yanada yaxlit yondashuvga asoslangan inklyuziv va samarali maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim tizimini yaratishda foydaliroq bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. PQ-4312-son.
2. "Ilk Qadam" davlat o'quv dasturi takomillashtirilgan nashri. 2022-yil 4-fevral.
3. Isroilova Navruza Abdulhamid's daughter. "Ispolzovanie heuristicheskogo metoda v organizatsii poznavatelno-issledovatel'skoy deyatel'nosti doskolnikov". Child and time. Tashkent, 2023. - #3. Pages 48-50.
4. Israilova Navruza Abdulhamid's daughter. "Developing professional competence of teachers through the heuristic method." SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 9 SEPTEMBER 2023.
5. Israilova Navruza . The Importance of Using Heuristic Methods in
6. the Activities of Educators. EXCELLENCIA: INTERNATIONAL MULTI-DISCIPLINARY JOURNAL OF EDUCATION. Volume 02, Issue 05, 2024 ISSN (E): 2994-9521.

ISROILOVA NAVRUZA ABDULHAMID QIZI – Toshkent Kimyo xalqararo universiteti, Namangan filiali.

N.A. Isroilova, T.B. Abduxakimova

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYACHILARIDA IJODIY SIFATLARNI SHAKILLANTIRISHDA ZAMONAVIY TA'LIM

Mamlakatimizda ta'lim tizmiga katta e'tibor qaratilib, tarbiyachilarimizni jahon andozasi darajasida zamonaviy, bilimli, malakali shaxs bo'lib yetishishini maqsad qilgan. Ularda insonparvarlik, kasbiy fazilatlarini singdirish, o'z kasbiga sodiq bo'lish, kasbini sevishi, tarbiyalanuvchilarga dunyo miqiyosida bilim berish, ularning qobilyatli va iste'dodini yuzaga chiqarish, jismonan va ma'naviy yetuk shaxslarni tarbiyalash borasida izchil ishlar amalga oshirishmoqda.

Kalit so'zlar: Kreativlik, qobilyat, kommunikativlik, ijodkorlik, dilkashlik, tafakkur, iqtidor.

Barkamol avlodni aynan kichik yoshdan tarbiyalash siyosati doirasida mamlakatimizda O'zbekiston Prezidentining 2017 yil 30 sentabrda "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5198-sonli farmoniga muvofiq keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini qurish va ta'mirlash, ilg'or tarbiya uslublari va metodikalarini joriy etish bo'yicha ko'p ishlar boshlandi. Sohani rivojlantirish uchun xususiy sektor kirib kelishiga ham imkoniyat yaratildi. Har bir tarbiyalanuvchi bola uchun davlat budjeti hisobidan imtiyozlar berish yo'lga qo'yildi. O'lis va chekka hududlarda minglab oilaviy bog'chalar tashkil qilindi. Natijada so'nggi yillarda maktabgacha ta'lim muassasalari soni 6 barobarga ko'paydi. Tarbiyachi va pedagoglar soni ham 3 barobarga o'sib, 160 mingga yetdi. Shu tariqa, bog'cha yoshidagi 2 million 800 ming nafar boladan 2 million nafari maktabgacha ta'lim bilan qamrab olindi. Bu borada milliy tajriba va jahondagi ilg'or yutuqlarni uyg'unlashtirgan holda ish yuritilmoqda.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisining ijodiy sifatleri birinchi o'rinda bolani yaxshi ko'rishi, o'z ishiga ma'suliyat bilan qarashi, ta'lim tarbiya jarayonlarini talab darajasida olib borishda ijodkorona yondashishi, har kunlik faoliyat mavzusi uchun noananaviy, innovatsiyalar yaratishi, ta'lim tarbiya olib borishda ta'lim texnologiyasi asosida ish olib borishi, rivojlanishdan orqada qolayotgan bolalar bilan mohirona, shaxsiga yo'nalturuvchi ta'lim turiga tayangan holda jarayonni tashkillashi, bolalarni nafaqat faoliyatga, balki o'ziga jalb qila olishi, bolalarni erkin fikrlashga sharoit yaratib berishi, asosan bolalarda mukammal kompetetsiyani shakillantira olishi lozim. Ta'lim inson faoliyatining bir turi sifatida bir necha manoni bildiradi. Ya'ni ta'lim oluvchilardan bilim, ko'nikma va malakalar hosil qilish ularni dunyoqarashni rivojlantirish faoliyatidir.

Zamonaviy ta'lim jarayonida tarbiyachi va tarbiyalanuvchi birgalikdagi faoliyatda bo'lib bu jihatdan, u ikki tomonlama xarakterga ega. Tarbiyachi aniq maqsadni ko'zlab reja va dastur asosida bilim, malaka va ko'nikmalarni singdiradi. Maktabgacha ta'limda tarbiyachining kreativ fikrlash qobiliyati va ijodkorlik xususiyati uning ta'lim jarayonidagi muloqotida, tafakkurida, his-tuyg'ularida va muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy tarbiyachi kreativ fikrlashi lozim ekanligi talablar doirasiga kitritilgan bo'lsa kreativlik o'zi nima?

Kreativlik bu -lotincha so'z bo'lib, "ijod" yoki "yo'q narsadan yaratish" kabi ma'nolarni anglatadi. Kreativlik -shaxs tomonidan amalga oshiriladigan amaliy harakat bo'lib, u o'zida muayyan yangilikni, yangi g'oyalarni aks ettiradi. Tarbiyachining ijodkor va kreativ bo'lishi muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu jihat uning ta'lim tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchilarda ham ushbu sifatlarni shakillantirish va rivojlantirish muhim omil xisoblanadi. Tarbiyalanuvchilarda kreativ fikrlash va ilodiy faoliyatni aniqlash va rivojlantirish, rag'batlantirish uchun imkoniyat yaratadi. Tarbiyachining kreativligi esa mashg'ulotda ikki xolatni kafolatlaydi. Birinchidan, past o'zlashtiruvchi tarbiyalanuvchi, ikkinchidan mashg'ulotda bir xillikdan zerikkan tarbiyalanuvchi e'tiborini mashg'ulot jarayoniga jalb etish va qiziqtirish shular jumlasidandir.

Iqtidor-bu inson psixikasining butun umr davomida tizimli rivojlanuvchi sifati bo'lib, insonning boshqa odamlarga nisbatan bir yoki bir nechta sohada yuqori natijalarga erishish imkoniyatiga ega ekanligi bilan belgilanadi. Psixologik lug'atda "Iqtidor" tushunchasi quydagicha ta'riflanadi. "Iqtidor" bu -faoliyatning muvaffiqiyatli amalga oshirishni ta'minlaydigan qobilyatlarning o'ziga xosligini belgilaydigan umumiy qobilyatdir. Pedagogik muloqot-tarbiyachining ijodiy faoliyati sifatlaridan biri hisoblanadi. Tarbiyachilar uchun eng kerakli sifatlardan biri bo'lgan muloqot tarbiyalanuvchilar bilan o'zaro hamkorlikda ta'lim - tarbiyaviy faoliyatni samarali tashkil

qilishdir. Tarbiyalanuvchilar bilan qizg'in muloqot qila olishi va ularga jonkuyar, mehribon, rahbar bo'lishdir. Tarbiyachi o'z kasbiga qiziqmasa, tarbiyalanuvchiga nisbatan mehr, muhabbatli bo'lmasa, ular bilan qizg'in muloqot qila olish qobiliyati, ya'ni kommunikativ xususiyatlar rivojlanmaydi.

A.N.Leontev pedagogik muloqotning tarbiyaviy –didaktik ahamiyatini baholar ekan, quyidagi fikrlarni bildiradi; Faol pedagogik muloqot, tarbiyachining „umuman olganda pedagogning jamoaning ta'lim-tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchilarni bilish va o'rganish kaliti va o'quv faoliyatining ijodiy xarakteri, tarbiyalanuvchi shaxsining shakillanishi uchun eng yaxshi sharoit yaratadigan, ta'lim tarbiyada maqbul bo'lgan emotsional muhitni ta'minlovchi, jumladan, ruhiy psixologik to'sqinlarning paydo bo'lishini oldini oladigan, bolalar jamosida iltimoij-psixologik jarayonlarni to'g'ri yo'lga solib boshqarishni ta'minlaydigan va o'quv tarbiyaviy jarayonda tarbiyachining o'z pedagogik mahoratidan oqilona foydalanish uchun muhim vositadir; deb takidlab o'tgan.

Pedagogik faoliyatda muloqot tarbiyalanuvchilarga zamon talablar asosida ta'lim berish vazifasini hal qilish vositasi, tarbiyaviy jarayonlarni ijtimoiy-pedagogik jihatdan ta'minlash tizmi sifatida namoyon bo'ladi. E'tibor berilsa, oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak tarbiyachilar tomonidan pedagogik mahorat asoslari ana shu omillarga binoan o'zlashtiriladi. Buning natijasida tarbiyachilar kelgusi faoliyatlarida ana shu mahorat asosida tarbiya jarayonlarini amalga oshiradi. Shu jihatdan amaliy faoliyatdagi tarbiyachining pedagogik mahoratini muntazam takomillashtirib borish maqsadga muvofiq bo'ladi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisining pedagogik mahorati uning kasbiy faoliyati samaradorligiga erishishda asos bo'ladi. Tarbiyachi bola tarbiyasida muhim ro'l o'ynaydi. Birinchidan tarbiyachi tarbiyalanuvchilar bilan til topisha olishi kerak. U har bir tarbiyalanuvchilarning muammolarini, qiziqishlarini, ehtiyojlarini tushunishi kerak. Ikkinchidan, tarbiyachi tarbiyalanuvchiga birinchi navbatda g'amxorlik qilishga qodir va tayyor bo'lishi kerak. Uchunchidan pedagog mutaxassis bo'lishi, ya'ni ta'lim va tarbiyaning turli usullarini egallagan bo'lishi lozim. U tarbiyalanuvchini imkon qadar maktabga tayyorlash kerak. Tarbiyachi ota - onalar bilan muloqot qila olishi, nizolarni xal qila olishi, turli fikr va istaklarni tinglay olishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, bularga amal qilish maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisining o'z pedagogik mahoratini takomillashtirib borishga asos bo'ladi. Chunki maktabgacha ta'lim tashkiloti bo'yicha va tarbiyachilarning vazifalari bo'yicha izchil ravishda yangiliklar amalga oshirilmoqda. Shu jihatdan maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisining pedagogik mahorati, yangiliklarni o'rganib borish bilan takomillashishni takidlab o'tish joizdir. Hozirgi zamon jamiyatining tarbiyachiga qo'yayotgan talablari juda yuqori. Uning kasbiy fazilatlarini nafaqat turli usullarni qanchalik yaxshi bilishi bilan, balki tarbiyasi bilan baholanadi. Shunday qilib, maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisining pedagogik mahorati va uni takomillashtirib borish omillari o'ziga xos xususiyatlariga egaligi bilan diqqatni tortadi. Bundan asosiy maqsad tarbiyachining yuksak darajadagi mahoratga, ijodiy sifatlariga ega bo'lishga erishishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.O'zbekiston Respublikasi prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5198-sonli farmoni.
- 2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrdagi «2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ2707- sonli qarori.
- 2.Qodirova M.va boshqa Maktabgacha pedagogika. -Toshkent,2019
- 3.Namozova D. Nosirov D.Maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'limni tashkil etish metodikasi. -Qo'qon,2016
- 4.A.Xoliqov Pedagogik Mahorat darslik"5-bob"
- 5.Isroilova Navruza Abdulhamid qizi."Использование эвристического метода в организации познавательной-исследовательской деятельности дошкольников".Бола ва замон.Тошкент, 2023. – №3. 48-50 бетлар.

ISROILOVA N.A. – Toshkent kimyo xalqaro universiteti, Namangan filiali.

ABDUXAKIMOVA T.B. – Toshkent kimyo xalqaro universiteti, Namangan filiali.

Ф
И
Л
О
Л
О
Г
И
Ч
Е
С
К
И
Е

НАУКИ

А.А. Мавлонов, И.Н. Раҳимжонов

ТИЛ МАСАЛАСИ – МАЪНАВИЙ МУСТАҚИЛЛИКНИНГ АСОСИЙ ШАРТИ СИФАТИДА

Ушбу мақолада миллий тилни миллат мустақиллигини таъминлашда туган ўрни ва роли ҳақида атрофлича фикр билдирилган. Мақолада миллий тилни миллат ва давлат мустақиллигини мустаҳкамлашдаги аҳамияти илмий манбалар орқали далилланган.

Миллий ўзлгимизнинг энг ноёб белгиларидан бири бўлган соф адабий тилимиз кўзимизнинг гавҳаридай асралиши лозим. Адабий тилимизнинг нури манзаралари, тарбиявий қудрати, миллий маданиятимиз юксалишидаги вазифаларнинг улуғворлигини англаш, ҳаётда тадбиқ қилиш- инсоний бурч ва садоқатимизнинг белгиларидан биридир¹.

Бугун давлат тили ҳукумат аралашувиға муҳтож. Негаки, айнан давлат идораларида ҳали-ҳамон рус тилида иш юритилади. Табиийки, бу ҳол маънавий жиҳатдан тугал озод бўлолмаётганимизни кўрсатади. Зеро, тил миллий давлатчиликнинг асосий унсури бўлиб қолмай, халқнинг, миллатнинг ўзига бўлган ҳурмати миқдорини ҳам ифода этади. Шу ўринда маърифатпарвар бобомиз Алихонтўра Соғунийнинг куйидаги фикри эътиборға молик: “Арабча, форсийчаларни ёзиш-сўзлашгина эмас, балки, бу икки тилда китоб ёзиш, шеър айтиш қобилияти менда бўлса ҳам, ўз туркий она тилимни бошқа тиллардан ортиқроқ кўрдим. Чунки, қайси бир миллатнинг она тили ўз ҳожатини ўтаёлмай, бошқа ёт тиллар олдида мағлубиятға учраб тиз букар экан, ундай миллат кўп узоқламай, инсоний туйғуларидан ажраган ҳолда ҳаёт

© А.А. Мавлонов, И.Н. Раҳимжонов, 2024.

¹ Жуманов И. “Бадий сўз маҳорати” – Тошкент: “ABU MATBUOT-KONSALT”, 2015. – Б.68.

дафтари устига инқироз қалами чекилиши шубҳасиздир. Ундай миллатлар ёлғизгина Ватанларидан эмас, балки бутун борлиғи билан тарих юзидан йўқолишга мажбур бўлади”. Бу ҳаётда ўз тасдиғини топган ҳақиқатдир. Шу боис миллий манфаатлари тўқис таъминланган деб айтилувчи АҚШда ҳам бу масалага жиддий эътибор қаратилган. Хусусан, йирик сиёсатшунос Патрик Бюкенен Америка инқироzi ҳақида гапириб, бир ўринда шундай дейди: “... Мамлакат мактабларида фақат инглиз тилида дарслар боришини талаб қилишимиз шарт. Чунки икки тиллилик, маълум маънода бир давлат худудида икки маданият, ҳатто икки мамлакат борлиғини англатади...”¹.

Шўровий тузум замонида зўравонлик, террор ҳамда ижтимоий адолатнинг узлуксиз равишдаги бузилиши жамият ҳаётининг барча соҳаларига хос эди. Бу муаммо ҳақида ортиқча фикр-мулоҳазаларни билдириб ўтирмасдан, ҳозирча фақат биргина мисол – Ўзбекистонда, ўзбекларнинг ҳаётида ўзининг тилини қўллаш доирасининг доимий равишда чеклаб борилганини эслашнинг ўзигина кифоя қилса керак. Тарих мулкига айланиб бўлган XX аср 60- йилларидан бошлаб, бошқа чет юртларда эмас, айнан Ўзбекистоннинг ўзида ўзбекнинг она тилининг қўлланиш доираси ижтимоий-сиёсий ҳаётда ўзаро мулоқот воситаси сифатида рус тилидан тобора янада кўпроқ фойдаланишни кенгайтириш ҳисобидан анчагина қисқартирила бошлаган эди. 1961 йилда партия XX съездида ғоятда катта тантаналар билан қабул қилинган КПССнинг янги программаси (дастури)да рус тили совет халқининг миллатлараро мулоқот воситаси эканлиғиям расмий равишда эълон қилинганди. Шундан кейин ўзбек мактабларида ўзбек, яъни – она тилини ўқитиш ва ўргатиш соатлари аста қисқартирилиб, рус тилини ўқитиш соатлари эса аксинча, кўпайтирила бошлаганди. Заводлар, фабрикаларда, корхоналар, муассасалар ҳамда партия-совет ташкилотларида иш юритиш ҳужжатлари тўла рус тилига кўчирила бошланди. Олий ўқув юртларида ҳам (педагогика институтларидан ташқари) талабаларга 3- курсдан бошлаб, дастлаб айрим предметлар, сўнгра бошқа фанлар ҳам фақат рус тилида ўқитила бошлаганди. 1975 йилга келиб эса СССР Олий аттестация комиссияси фан номзодлиғи ҳамда докторлиғи диссертациялари фақатгина рус тилида ёзилиши лозимлиғи тўғрисида махсус қарорини ҳам чиқарган эди².

Биз ўз тилимизда сўзлашдан истиҳола қиладиган даражага тушиб қолмаслигимиз керак. Шиддатли замон эса бизнинг бу майлимиз билан ҳисоблашиб ўтирмайди. Тил бобида жаҳонда кечаётган глобаллашув жараёни жўн ва беозор ходиса эмас. Етакчи тилларнинг гегемонлашуви нафақат ўзга тиллар ривожига, балки туб жой аҳолининг таълим, маданият ва маърифат борасидаги ислохотларига ҳам салбий таъсир кўрсатмай қолмайди. Биз бунга гувоҳ бўлиб турибмиз. Ўзбекча талаффуз бузилиб кетаяпти. Теле ва радио бошловчилари ўзбекча талаффуз қоидаларига риоя этмайди. Улар тилимиздаги лутф, самимият ва латофат каби инжа санъат ҳақида ўйлаб ҳам кўрмайди. Мана, бир неча йилдирки, Санкт-Петербургда “Говорите правильно” деган лойиҳа ишлаб келади. Бу Москвада ҳам кенг қанот ёйган. Россия Федерациясида нутқ маданияти бўйича Кенгаш ҳам қатъий фаолият кўрсатмоқда. Ўн икки йилдирки, сўқиниш маъносидаги сўзларни ишлатганлар жаримага тортилади. Шундай қонун мавжуд. Францияда эса, ўттиз йилдирки, миллий тилни асраб-авайлаш бўйича қонун иш кўради. Унга нисбатан ҳурматсизлик кўрсатса, ким бўлишидан қатъи назар қонун олдида жаримага тортилади. Белгиланган тартибга кўра, кўчадаги ёрликлар миллий тилда ёзилади. Давлат телеканаллари деярли Америка киноларини намойиш этмайди, уларнинг қўшиқларини бермайди³.

Шу сабабдан ҳам буюк тараққийпарвар жадид боболаримиздан бири Абдулла Авлоний юртимиз аҳлини келажақда бу борада дуч келишимиз мумкин бўлган хавф-хатарлардан жиддий огоҳлантириб, шундай ёзганди: «Биз туркистонликлар миллий тилни сақламоқ бир тарафда турсин, кундан-кун унутмоқ ва йўқотмоқдамиз. Тилимизнинг ярмига арабий-форсий уланган, илмоқ қилиб унинг бир четига рус тилини ҳам ёпиштирмоқдадурмиз. Яхши қўшнингдан олгунча, ёмон уйингни кидир, демишлар. Бизнинг боболаримизга етушғон ва ярағон муқаддас тил ва адабиёт бизга (ҳам) ҳеч камлик қилмас. Ўз уйимизни кидирсак, ахтарсак йўқолганларини ҳам топармиз... Умумий миллий тилни сақламоқ ила баробар хусусий, оғзимиз орасидаги тилни ҳам сақламоқ лозимдур».

Чор Россияси генерали Михаил Скобелев (1843–1882) бўлса айнан бу хусусда шундай ёзган эди: «Миллатни йўқ қилиш учун уни асло қириш шарт ҳам эмас, унинг маданиятини, санъатини, тилини йўқ қилсанг бас, тез орада ўзи тўла таназулга учрайди».

Бундай ёвузликнинг моҳиятини теран англаган маърифатпарвар зиёлилар – жадидлар миллатнинг маданияти, санъати ва тилини асраб қолиш, халқнинг кўзини очиш мақсадида газета, театр, мактабларни очиб эл-юртга илм-маърифат, зиё тарқатишга киришганлар. Халқнинг ўзлигини англашга интилишидан

¹ www.kun.uz // Ўрол Содик. Миллий мафқурани қайта кўриб чиқиш вақти келмади...ми?

² Исоқов Б. Истиқлол – истиқбол ибтидоси – Наманган, 2017. – Б.65.

³ www.kun.uz // Ўрол Содик. Миллий мафқурани қайта кўриб чиқиш вақти келмади...ми?

ва жадидларнинг фаоллашувидан жиддий тарзда, ўта хавфсираган Туркистон генерал-губернаторининг махфий буйруғи тайёрланиб, вилоят ва волостларга юборилган эди.

Буйруқда улар мактабни очмоқчи эканларми – рухсат берилсин, дарслик яратмоқчиларми – бемалол ёзаверсинлар. Аммо, битта шарт билан: ҳар бир вилоят мактабларида дарслар ўша ернинг лаҳжасида олиб борилсин, яъни шеvasида ўтилсин. Дарслик ва қўлланмалар ҳам ўша шевада ёзиладиган бўлсин. Махфий буйруқдан кўзланган асосий мақсад – ўзбек адабий тилининг яратилишига мутлақо йўл қўймаслик эди. Ушбу ҳужжатда барча ўзбекларни бирлаштиришга холис хизмат қилаётган адабий тилимиз Россия империясининг ижтимоий-сиёсий манфаатларига бутунлай зид эканлиги очикдан-очик қайд этилганди...

Абдулла Қодирийнинг «Ўткан кунлар»ини ўқимаган ўзбекнинг ўзи бўлмаса керак. Асарнинг аксарият воқеалари Тошкентда кечган. Юсуфбек Ҳожи, Отабек, Ҳасанали ва бошқалар, агар асар муаллифи хоҳлаганида, тошкентчасига гаплашишган бўларди. Лекин, ўзбекнинг буюк ўғлони – Абдулла Қодирий бутун ўзбек элини бирлаштириш воситаси сифатида адабий тилга таянган ҳолатда ўз соҳир қаламини тебратган ва ўзининг энг муқаддас зиёлилик бурчини адо этган эди.

Аслида-ку, «Қардош тилин билмоқ – қадрдонлик белгиси»дир. Лекин, ўзининг она тилини бутунлай унутиш ҳисобига, қардошнинг, дўст-биродарнинг тилига мурожаат қилингудек бўлса, ундай ҳолатда тенглик, дўстлик, биродарлик деган улуғ тушунчалар қаерда қолади?

1938 йил 13 мартда «қадрдон», «улуғ оғаларнинг» жиловидаги ВКП(б) Марказий Кўмитаси ва Халқ комиссарлари совети томонидан «Рус тилини миллий республика ҳамда вилоятларнинг мактабларида мажбурий ўқитиш ҳақида»ги қарор қабул қилинган. Орадан бир ойча муддат ўтар-ўтмасдан туриб, худди шундай мазмундаги «оламшумул ва буюк, тарихий» қарорлар барча иттифокдош республикаларда ҳам «хурсандчилик билан, ихтиёрий равишда» қабул қилдирилганди¹.

Инсониятни теран мушоҳадага, ҳаёт фалсафасини чуқур англашга, дунё тамаддунида илдиз олиш таҳдиди бўлган иллатларга ўткир тафаккур ва қалб нигоҳи билан қарашга, мислсиз фожеалар бўлишига йўл қўймасликка, комил инсон бўлиш, яшаш учун курашга чорлаш тилимиз орқали намоён бўлади². Аслида, бу ёруғ оламда ҳар биримизнинг тўрт онамиз бор. Улар – бизни дунёга келтирган онамиз, она замин, она тарихимиз ва она тилимиз. Уларнинг ҳар бирини бўлса кўз қорачиғидек асраб-авайлаш, дардига дармон бўлиш ҳар биримизнинг чин фарзандлик бурчимиз. Тилнинг ҳимояси бугун қонун қабул қилинганидан буён 30 йилга яқин вақтлар ўтган кунларда ҳам Ватан ҳимояси сингари ғоят долзарб аҳамият касб этмоқда.

Она тилининг тарбияловчилик ва жамиятда маънавий-маърифий мувозанатни сақловчилик қудрати ҳақида ўта «кўп ва ҳўб» гапириш, ёзиш мумкин. Америка социологлари аниқлаган маълумотларга кўра, қаерда миллатнинг ўз тарихий илдизларидан кўпорилиши кўпроқ бўй кўрсатса, қаердаки она тилининг қўлланилиш доирасининг торайиши кузатилса, ўша минтақаларда жиноятчилигам авжга чиқади³, чунки у жойлардаги маънавият дунёси бениҳоя ҳалокатли даражада тораяди, қашшоқлашади, ҳатто маънавий мажруҳлик ва таназзул юзага келади.

Инсон дунёни кўзи билан эмас, балки тили билан кўради! Бошқача қилиб ифодалаганда, ҳар бир тил вакили дунёни ўз тили мантиғидан келиб чиқиб фарқли тарзда кўради, эшитади ва идрок этади.

Бугунги кунда Курраи заминдаги 7000га яқин тил бўлса, улар ҳуқуқий мақоми, жаҳон аренаида тутган ўрни, қўлланиши доирасига кўра учта турга, яъни халқаро тиллар (инглиз, француз, испан, рус, араб, португал, немис тиллари), давлат тили (ўзбек, қозок, болгар ва бошқа тиллар), маҳаллий тиллар (на халқаро ва на давлат тили деган мақомга эга бўлган турли-туман тиллар: хакас, юкагир, орочи, ненец, апачи, долган, мамак, семанг, семинол, тода каби тиллар)га бўлинади.

Турган гапки, ҳар бир халқ ўз она тилининг юқори поғоналарга кўтарилишини чин дилидан истади⁴. Агар маҳаллий тил даражасида қўлланаётган бўлса, чинакам давлат тили мақомига кўтарилиб олиш, модомики давлат тили деган мақомга эга бўлса, уни халқаро даражага кўтариб олиш мақсадида тинимсиз тарзда олға интилаверади⁵.

Академик Азиз Қаюмов дейдиларки: “Навий асарлари чет тилларига таржима қилиниши керак. Бу ишлар эса қисман амалга оширилган бўлса-да, етарли эмас. Лекин, мени жуда қийнайдиган бошқа масала бор. Биласизки, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти деган халқаро ташкилот бор. Нега унинг расмий

¹ Исоқов Б. Истиқлол – истиқбол ибтидоси – Наманган, 2017. – Б.67-69.

² Жуманов И. “Бадий сўз маҳорати” – Тошкент: “ABU MATBUOT-KONSALT”, 2015. – Б.51.

³ Mavlonov, A. (2021, June). WATER CULT IN ANCIENT RELIGIOUS BELIEFS (Based on materials from the Fergana Valley). In *Конференции*.

⁴ A. Mavlanov, & S. Mirzohidov (2024). THE CULT OF WATER IN THE ANCIENT BELIEFS OF THE UZBEKS OF THE FERGANA VALLEY. Science and innovation, 3 (C1), 5-7. doi: 10.5281/zenodo.10471818

⁵ Исоқов Б. Истиқлол – истиқбол ибтидоси – Наманган, 2017. – Б.94.

тиллари ичида бирорта ҳам туркий тил мавжуд эмас. Агар, бўлса эди, бутун дунё ўқувчилари буюкларимизнинг асарларини ҳам аслиятдан ўқишга ҳаракат қилган бўлар эди. Агар менга битта туркий тилни сайлаш ҳуқуқи берилганида эди, мен сираям иккиланмай туриб, бемалол ўзбек тилини таклиф этар эдим. Ахир бу тил шу кунларгача тўртта алифбони бошидан кечирди. Грамматика ва орфографияси беҳад мукаммал даражада ишлаб чиқилган бундан бошқа тилнинг ўзи ҳам йўқ”¹.

Севимли шоиримиз Эркин Воҳидов ўзбек тилининг ҳозирги ҳолати ҳақида сўз юритар экан, шундай фикрини билдирган эди: «Ўзбек тилининг бугунги даражаси, туркий тиллар ичида тутган мавқеи учун биз кўп жиҳатдан ўтган аср бошида яшаган зиёли боболардан миннатдор бўлишимиз даркор. Улар ўзбек тилининг сўз ясаш имкониятларидан жуда дадиллик билан фойдаландилар, халққа миллий ғурур ҳамда она тилига ҳурмат туйғусини тарбия қилдилар»...

Дунёдаги барча тилларнинг бор-йўғи 400тасигина ўз ёзувига эга, давлат тили мақомига эга бўлганлари бўлса жудаям оз, яъни бор-йўғи 100тагина, холос.

Бугун жаҳоннинг барча юртларида адабий тилдан жуда тор доираларидагина фойдаланилади. Кейинги пайтларда эса яна ҳам мужмалроқ «планктон» тили аста-секин, янада аниқроғи, шиддат билан шаклланиб бормоқда. Ҳаттоки интернетда бу тилдан кенг фойдаланилади. Нега? Чунки, биз интернетда ишлаш учун пул тўлаймиз. Вақт ва пулни иқтисод қилиш учун оддий ва жайдари гаплар, қисқартма терминлар ва аббревиатуралардан самарали тарзда фойдаланиш ниҳоятда авж олиб кетди ҳамда бу амалиёт аллақачон ўзига хос тартиб-қоидага айланиб улгурганлигини эса ўзингиз ҳам ўта яхши биласиз. Бизда интернет тилини компьютер соҳасидаги барча мутахассислар, ўсмирлар, студентлар ва идора хизматчилари самарали ишлатадилар. Назаримда, келажакда бу тилдан фойдаланувчилар доираси янадаям кенгайиб бораверади. Глобаллашувнинг таъсири ҳам ана шу бўлса керак-да! Ишқилиб, бора-бора ёшларимиз «4» рақами кириллча «ч» ёки «ш» ҳарфи лотинча «w»дан келиб чиққан деб ўйламасалар бўлди». Телевизорни кўриб ўтириб ёки уни томоша қилиб, радиони тинглаб, турли-туман ҳуқуқшунос, шифокорлар, олимлар, давлат арбоблари, муҳандислар, молиячилар, солиқ идораси ходимлари ва ҳоказо, ҳоказоларгина эмас, ҳатто суҳандонлар, муҳаррирлар ва бошқаларнинг ҳам пойинтар-сойинтар жумлаларини эшитиб, гапнинг эга-кесимини мутлақо мувофиқлаштира олмаётганлари, жумланинг эса боши билан охири бир амаллаб қовуштиришга қурби етмаётганига гувоҳ бўлиб, тепа сочинг тикка бўлиб кетади. Буларнинг бари элу юрт кўз ўнгида она тилимизни тап тортмай таҳқирлаш, хўрлаш, Ўзбекистон Республикасининг «Давлат тили ҳақида»ги қонунини сира ҳайикмай бузишдан ўзга нарса эмас-ку!

Телевизорни очинг. Эрталабдан қора кечгача Голливуд, Болливуд, корейс, хитой фильмлари. Нега шундай?.. Афсуски, бунга ҳаммамиз кўниқиб кетганмиз. Миллат тўлақонли бўлса, теварак-атрофда рўй бераётган воқеа-ҳодисаларни идрок этиш, нотинч ва долғали замонда содир бўлаётган кулфат ва мислсиз фожиалар илдизига бориб етиш, ундан ибратли хулоса чиқариш бобида ҳам уйғунлик ва бир бутунлик ҳукм суради. Умумийлик асосини эса фикримизни баён этувчи она тили ташкил этади. Ҳар бир миллат ўз она тилида ўйлайди, воқелиқни мушоҳада этади. Нуқтаи назар шундай шаклланади. Адабиёт ва санъат ҳам, илм-фан ҳам, давлат бошқаруви тизими такомилли ҳам, умуман, тараққиёт мазкур умумийлик ва интилий ҳосиласидир. Шу ўринда “Изоҳли луғат”да “тафаккур” сўзига берилган таърифни эслаш жоиз. Айтишларича, у – “тушунча” ва “ўйлаш”. Наҳот тилимиз шунчалар қашшоқ бўлса? Мана, ҳолимиз-аҳволимиз. Тилимизнинг илмий-ифодавий қатлами ҳамон шаклланган эмас. Бу ҳақда ўйлаб ҳам кўрилмаётгани ачинарли, албатта. Тан олайлик, бугун тилимиз адабиёт ва санъат оламида мавжуд, холос. Бу тилда на фалсафа, на тарих, на журналистика ва на илм-фан яратилгани йўқ².

Миллатнинг ҳамма нарсаси олиб қўйилса, эртага унинг ўрнини тўлдириш мумкин. Аммо, унинг миллий тили бузилса, олиб қўйилса, йўқотиб юборилса, у миллатнинг руҳини тортиб олиш билан баравар ҳисоби. Аслида тилни менсимаслик миллатни менсимаслик, Ватанни менсимасликни кўрсатадиган ўта нохуш ҳолдир. Бундай шароитда асарининг тили устида заргардек қунт билан ишлайдиган, шу билан тилимизнинг имкониятлари нақадар чексиз эканини намоён этадиган ҳар бир ижодкорнинг фаолияти жуда катта таҳсинга сазовордир.

Тил – миллатнинг ҳақиқий, чинакам қалб тори. Унга сира ҳам озор бермаслигимиз, аксинча, унинг тинимсиз равишда сайқал топиб, жилоланиб боришига эришмоғимиз даркор. Чунки, тил – миллатнинг буюк ўтмиши, бугуни ҳамда порлоқ келажаги ҳисобланади³.

¹ “Ёш куч” журнали. 2016 йил, 9- сон. – Б. 33.

² www.kun.uz // Ўрол Содик. Миллий мафқурани қайта кўриб чиқиш вақти келмади...ми?

³ Ahmadaliyev, M. (2021). RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA XALQARO BAHOLASH DASTURLARI INTEGRATSIYASINI TA'LIM TIZIMIDAGI AHAMIYATI. Axmadaliyev Murodjon Ulug'bek o'g'li. (2022). THE ROLE OF INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAMS AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6605983>

Халқ бамисоли улкан дарахтдай, тил бўлса унинг яшнаб турган япроқларидир. Демак, дарахт омон бўлса ва униб-ўсиш, юксалишга мойил бўлса, унинг япроқлари янада кўпаяди ҳамда ҳаётий жило ва ранглар билан тўлишиб, тобора яшнайдди. Мустақиллик халқимизни ғафлат уйқусидан уйғотди, уни эркин, озод ва барқ уриб ривожланиш имкониятларига тўла-тўқис эга қилди. Миллий истиқлол туфайлигина халқимиз тараққий этишнинг куч-қудратига эга бўлган экан, унинг улуг, буюк тили ҳам шак-шубҳасиз, тобора равнақ топиб бораверади¹.

Қадимги Хитойнинг улуг мутафаккири Конфуцийдан «Агар Сизга махсус ваколат бериб, нималарни кечиктириб бўлмайдиган устувор вазифа деб ҳисоблаган бўлар эдингиз», деб сўраганида, донишманд «Тилни тартибга келтириш энг зарурий вазифадир», деб жавоб берган, фикр-мулоҳазаларини қуйидагича ифодалаган экан: «Агар нутқ воситалари тартибга келтирмаган бўлса, турли нарсалар ўртасидаги тартибда ҳам уйғунлик йўқолиши мумкин. Ўзаро уйғунлик мавжуд бўлмаган жойда вазифаларни самарали равишда амалга ошириб ҳам бўлмайди. Бу амалда бажариладиган ишларнинг чинакам кафолати ҳисобланади-да. Қилинадиган бари саъй-ҳаракатларнинг амалга ошиши кафолатланмас экан, турган гап-ки, маданият ва мусиқа ҳам мутлақо гуллаб-яшнамайди. Агар маданият ҳамда санъат гуллаб-яшнамаса, ҳуқуқий тартиботга ҳам анча-мунча путур етади. Ҳуқуқий тартибот ишламай қолса, халқ қўли ва оёғини ишлатишни билмай қолади. Демак, тил айтилган ишни тўғри амалга ошириш учун керак. Шунинг учун ҳар қандай оқил инсон бу ишни ниҳоятда муҳим ва долзарб деб билади». Жуда кўп асрлар муқаддам айтилган ушбу пурмаъно сўзлар бугунги беҳад мўрт, таҳликали, мураккаб ҳаётимизнинг ҳақиқати эканлигига сира шак-шубҳа бўлиши ҳам мумкин эмас.

МАВЛОНОВ АДҲАМ АНВАРХАНОВИЧ – Тошкент Кимё Халқаро университети, Ижтимоий гуманитар фанлар кафедраси, Катта ўқитувчиси.

РАҲИМЖОНОВА ИРОДАБОНУ НОДИРБЕК ҚИЗИ – Тошкент Кимё Халқаро университети, Тарих йўналиши 2-курс талабаси.

Axmadaliyev M.U. (2022). TIMSS TADQIQOTINING eTIMSS DASTURIGA TAYYORGARLIK KO'RISHNING ANAMIYATI // Интернаука: электрон. научн. журн. 2022. № 2(225). URL: <https://internauka.org/journal/science/internauka/225>

¹ Исоқов Б. Истиқлол – истиқбол ибтидоси – Наманган, 2017. – Б.99.

Информация для авторов

Журнал «Вестник магистратуры» выходит ежемесячно.

К публикации принимаются статьи студентов и магистрантов, которые желают опубликовать результаты своего исследования и представить их своим коллегам.

В редакцию журнала предоставляются **в отдельных файлах** по электронной почте следующие материалы:

1. Авторский оригинал статьи (на русском языке) в формате Word (версия 1997–2007).

Текст набирается шрифтом Times New Roman Cyr, кеглем 14 pt, с полуторным междустрочным интервалом. Отступы в начале абзаца – 0, 7 см, абзацы четко обозначены. Поля (в см): слева и сверху – 2, справа и снизу – 1, 5.

Структура текста:

- **Сведения об авторе/авторах:** имя, отчество, фамилия.
- **Название статьи.**
- **Аннотация** статьи (3-5 строчек).
- **Ключевые слова** по содержанию статьи (6-8 слов) размещаются после аннотации.
- **Основной текст статьи.**

Страницы **не нумеруются!**

Объем статьи – не ограничивается.

В названии файла необходимо указать фамилию, инициалы автора (первого соавтора). Например, **Иванов И. В.статья.**

Статья может содержать **любое количество иллюстративного материала**. Рисунки предоставляются в тексте статьи и обязательно в отдельном файле в формате TIFF/JPG разрешением не менее 300 dpi.

Под каждым рисунком обязательно должно быть название.

Весь иллюстративный материал выполняется оттенками **черного и серого цветов**.

Формулы выполняются во встроенном редакторе формул Microsoft Word.

2. Сведения об авторе (авторах) (заполняются на каждого из авторов и высылаются **в одном файле**):

- имя, отчество, фамилия (полностью),
- место работы (учебы), занимаемая должность,
- сфера научных интересов,
- адрес (с почтовым индексом), на который можно выслать авторский экземпляр журнала,
- адрес электронной почты,
- контактный телефон,
- название рубрики, в которую необходимо включить публикацию,
- необходимое количество экземпляров журнала.

В названии файла необходимо указать фамилию, инициалы автора (первого соавтора). Например, **Иванов И.В. сведения.**

Адрес для направления статей и сведений об авторе: magisterjourn@gmail.com

Мы ждем Ваших статей! Удачи!